

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС:

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК 33 (5)

**КИЇВ
2021**

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

/Видання засновано у 2017 році/

Свідectво про державну перереєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія KB № 24357-14197 ПР від 24.02.2020 року

Видання включено до Переліку наукових фахових видань України: категорія "Б"
з Педагогіки та Філософії
(наказ №1643 від 28.12.2019 року)

Друкується за рішенням

Вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова
(протокол №11 від 27.05.2021 року)

Шеф – редактор: Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Головний редактор: Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Відповідальний редактор: Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Редакційна колегія:

Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України (Україна, Київ)

Андрушкевич Ф., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Базалук О.О., доктор філософських наук, професор (Китай, Маомінг)

Бобрицька В. І., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Бондаренко В. Д., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вашкевич В. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Вернидуб Р. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Воронкова В. Г., доктор філософських наук, професор (Україна, Запоріжжя)

Гавриленко Т. Л., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Чернігів)

Гаврілова Л. Г., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Добродум О. В., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Доній Н. Є., доктор філософських наук, професор (Україна, Чернігів)

Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Костюк Ю. С., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Кухар Л. О., кандидат педагогічних наук (Україна, Київ)

Лупенко І. О., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Макаренко Л. Л., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Матвієнко О. В., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Матусевич Т. В., кандидат філософських наук (Україна, Київ)

Мезарос К.М., доктор філософії, доцент кафедри філософії та комунікацій (Румунія, Тімішоар)

Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Мудрецка І., доктор педагогічних наук, професор (Польща, Ополе)

Олексенко Р. І., доктор філософських наук, професор (Україна, Мелітополь)

Пронтенко К. В., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Житомир)

Путров С. Ю., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Рідей Н. М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Савельєв В. Л., доктор історичних наук, професор (Україна, Київ)

Савенкова Л. В., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Самчук З.Ф., доктор філософських наук, старший науковий співробітник, (Україна, Київ)

Свириденко Д. Б., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Слабо В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Сущенко Л. П., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Тимошенко О. В., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Терепищій С. О., доктор філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Франчук В. М., доктор педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

Хижна О. П., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Цзоу Ч., кандидат філософських наук, доцент (Китай, Маомін)

Чорноморець Ю. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Шиндаулова Р., доктор філософських наук, доцент (Казахстан, Алмати)

Ягодзінський С. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Яценко О. Д., кандидат філософських наук, доцент (Україна, Київ)

Яшанов С. М., доктор педагогічних наук, професор (Україна, Київ)

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної освіти і науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють всі освітні галузі (науки про освіту; філософія освіти; освітні вимірювання; дошкільна, початкова, середня, професійна, вища освіта, менеджмент освітньої діяльності тощо). Розрахований на фахівців гуманітарних наук.

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС : збірник наукових праць / Голов. ред. О. П. Кивлюк. – Київ : ТОВ “Науково-інформаційне агентство “Наука-технології-інформація”, 2021. – Випуск 33 (5). – 85 с.

© Редакційна колегія, 2021

© Автори статей, 2021

© Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2021

© ТОВ «Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація», 2021

**NATIONAL PEDAGOGICAL
DRAGOMANOV UNIVERSITY**

**EDUCATIONAL
DISCOURSE:
COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS**

VOLUME 33 (5)

**KYIV
2021**

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

/The publication was founded in 2017 year/

Certificate of printed mass media's state re-registration:

Series KB № 24357-14197 IIP from February 24th, 2020

The publication is included in the list of scientific publications: Category "B" on Pedagogy and Philosophy
(order of the Ministry of Education and Science No. 1643 dated December 28, 2019)

Printed by decision

Academic Council of National Pedagogical Dragomanov University
(protocol № 11 from May 27, 2021)

Honored Chief Editor: Andrushchenko V. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. of NAPS Ukraine (Ukraine, Kyiv)

Chief Editor: Kyvliuk O. P., Doctor of Philosophical Sciences, Professor, (Ukraine, Kyiv)

Responsible Editor: Mordous I. O., PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Editorial board:

Viktor Andrushchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Corresponding Member of NASU, Acad. Of NAPSU (Ukraine, Kyiv)

Fabian Andrushkevych, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Oleg Bazaluk, Doctor of Philosophical Sciences, Profess (Maoming, China)

Valentyna Bobrytska, Doctor, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Bondarenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Viktor Vashkevych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Roman Vernydub, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Valentyna Voronkova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)

Tatiana Havrylenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Chernihiv)

Liudmyla Gavrilo, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Olha Dobrodum, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Nataliia Donii, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Chernihiv)

Olga Kyvliuk, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Yuliia Kostiuk, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Kukhar, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Iryna Lutsenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Lesia Makarenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Olena Matvienko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Tatiana Matusevych, PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Claudiu Mesaros, PhD in Philosophy, Associate Professor (Romania, Timisoara)

Iryna Mordous, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Irena Mudretska, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Poland, Opole)

Roman Oleksenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Melitopol)

Konstantyn Prontenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Zhytomyr)

Sergii Putrov, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Nataliia Ridei, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Volodymyr Saveliev, Doctor of Historical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Savenkova, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Zoreslav Samchuk, Doctor of Philosophical Sciences (Ukraine, Kyiv)

Denys Svyrydenko, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Volodymyr Slabko, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Liudmyla Sushchenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Oleksii Tymoshenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Terepyshchyi, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Vasyl Franchuk, Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Olha Khyzhna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kiev)

Chenzhan Zou, PhD in Philosophy, Associate Professor (China, Maomin)

Yuriy Chernomorets, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Raushan Shyndaulova, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Kazakhstan, Almaty)

Sergii Yahodzinskyi, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Olena Yatsenko, PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

Sergii Yashanov, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

The collections' concept is based on a multifaceted scientific coverage of the problems of modern education and science in terms of multicultural globalizational society. The main headings cover all educational areas (sciences about education; Philosophy of education; Educational measurements; Pre-school, primary, secondary, vocational, higher education, management of educational activities, etc.). It is designed for specialists in the humanities.

EDUCATIONAL DISCOURSE : COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS / Chief Editor O. P. Kyvliuk. – Kyiv : LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2021. – Volume 33 (5). – 85 p.

© Editorial board, 2021

© Authors of articles, 2021

© National Pedagogical Dragomanov University, 2021

© LLC “Scientific Information Agency “Science-technologies-information”, 2021

ЗМІСТ

ПЕДАГОГІКА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Микитенко П.В. Галицький О.В.	Використання сучасних хмарних технологій у навчальному процесі закладу вищої освіти	7
Акмалдінова В. Є.	Теоретичні аспекти феномена “готовність майбутніх магістрів з транспортних технологій (на повітряному транспорті)” до професійної діяльності	17

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

Кіндрат П. В. Войтович І. С. Мащенко В. А.	Застосування можливостей комп’ютерного моделювання при вивченні фізичних моделей	25
Сняткова Т. М.	Зміст та організація освітнього процесу з дітьми раннього віку в умовах материнської депривації	34
Задорожна О. М.	Особливості комунікативної взаємодії суб’єктів педагогічного процесу в освітньому середовищі із застосуванням дистанційних технологій	42

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

Секісов В. Ю.	Церква і держава у політичній теології К. Барта та С. Гауерваса. Спроба компаративного аналізу	54
Щетінін О. В.	Особливості формування й розвитку релігійно-конфесійної ідентичності мешканців правобережжя кінця XVIII – початку XX ст.	64

CONTENT

PEDAGOGY OF HIGH SCHOOL

Pavlo Mykytenko Oleksandr Halytskyi	The use of modern cloud technologies in the educational process of higher education	7
Victoria Akmalidina	Theoretical aspects of the phenomenon “readiness of future masters in transport technologies (by air transport)” for professional activity	17

INNOVATIONS IN EDUCATION

Pavlo Kindrat Ihor Voitovych Vladimir Mashchenko Tetyana Snyatkova	Application of computer modeling possibilities in the study of physical models	25
Olha Zadorozhna	The content and organization of the educational process with young children in conditions of maternal deprivation	34
Olha Zadorozhna	Particularities of communicative interaction of subjects of pedagogical process in the educational environment with the application of remote technologies	42

RELIGIOUS INNOVATIVE STUDIES

Valerii Sekisov	Church and state in the political theology of K. Bart and S. Hauerwas. An attempt of comparative analysis	54
Oleksii Shchetinin	Peculiarities of formation and development of religious-confessional identity of right-bank ukraine residents in the late XVIII – early XX century	64

ПЕДАГОГІКА ВИЩОЇ
ШКОЛИ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.33(5)-1

УДК 378:[004.7:37](045.3)

ВИКОРИСТАННЯ СУЧАСНИХ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У
НАВЧАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИTHE USE OF MODERN CLOUD TECHNOLOGIES IN THE EDUCATIONAL
PROCESS OF HIGHER EDUCATIONП.В. Микитенко
О.В. Галицький

Актуальність теми дослідження. Забезпечення якості вищої освіти це пріоритетний напрямок національного розвитку. Впровадження сучасних технологій, до яких належать і хмарні технології (сервіси), в освітню галузь є досить ефективним і виваженим рішенням.

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвитку суспільства та обмежень викликаних пандемією все більшої уваги потребує питання вибору і застосування сучасних хмарних технологій в освітній галузі. Існує велика кількість технологій, які здатні суттєво підвищити ефективність навчального процесу. Однак попри таку їх кількість, виникають проблеми з їх адаптацією у закладах вищої освіти України та високими витратами для отримання додаткового пакету послуг.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Вивченню проблем застосування хмарних технологій у навчальному процесі присвячені роботи В. Ю. Бикова, М. І. Жалдака, В. М. Коби́ся, Н. В. Морзе, В. І. Олевського, О. М. Спі́ріна, В. М. Франчука, М. П. Шишкіної та інші.

Постановка завдання. Завданням даного дослідження є аналіз та порівняння сучасних хмарних технологій та виокремлення найефективніших для організації навчального процесу в закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. У статті розглянуто сучасні хмарні сервіси для використання у

Urgency of the research. Providing higher education quality is a priority direction of national development. The introduction of modern technologies which cloudy technologies (services) belong to, in the educational industry is an effective enough and self-weighted decision.

Target setting. In the modern terms of development of society and limitations caused application of modern cloudy technologies needs the pandemic of all greater attention question of choice in the educational industry. There is plenty of technologies that are capable substantially will promote the efficiency of the educational process. However, there are problems with their adaptation in establishments of higher education of Ukraine and high charges for the receipt of the extra package of services without regard to such their amount.

Actual scientific researches and issues analysis. The following academics have studied the application of cloud technology in education: V. Yu. Bykov, M. I. Zhaldak, V. M. Kobysya, N. V. Morze, V. I. Olevs'ky, O. M. Spirin, V. M. Franchuk, M. P. Shyshkina and others.

The research objective is to analyse and compare modern cloud technologies and to highlight the most effective ones for organising the learning process in higher education institutions.

The statement of basic materials. The article considers modern cloud services for use in the educational process,

навчальному процесі, а саме Google Workspace for Education, Microsoft 365 Education та AWS Educate. Проаналізовано їхні функціональні характеристики та послуги, які викладач може використати у своїй професійній діяльності. Зокрема, розглянуто найпоширеніші хмарні сховища та наведено порівняльну характеристику з метою вибору найефективнішого сервісу.

Висновки. Використання сучасних хмарних технологій у навчальному процесі надає нові перспективи та можливості як студентам, так і викладачам, яким доводиться розвивати потребу в цілеспрямованому та систематичному самовдосконаленні своєї професійної компетентності відповідно до сучасних соціальних вимог. Завдяки ефективному та активному використанню хмарних технологій всі учасники навчального процесу незалежно від віку, місця та часу мають вільний доступ до освітніх ресурсів, віртуальних бібліотек, електронних каталогів, журналів, енциклопедій та словників, навчальних відео та аудіо матеріалів.

Розглядаючи найпопулярніші хмарні платформи для організації навчального процесу доцільно виокремити Google Workspace for Education. Хоча її інтерфейс офісного пакету і відрізняється від усім відомого Microsoft Office, який наслідує Microsoft 365 Education, однак в плані інтеграції з іншими додатками Google Workspace for Education значно виграє. Здійснивши порівняльний аналіз хмарних сховищ можна констатувати, що у співвідношенні об'єму сховища, захисту даних та функціональних можливостей доцільними для використання є Google Drive, pCloud та Mega.

Ключові слова: хмарні технології (сервіси), хмарні платформи, хмарне сховище, електронні освітні ресурси, навчальний процес.

namely Google Workspace for Education, Microsoft 365 Education and AWS Educate. The functional characteristics and services that teachers can use in their professional activities are analyzed. In particular, the most widespread cloud storage services are considered and a comparative characteristic is given to choose the most efficient service.

Conclusions. The use of modern cloud technology in the learning process provides new perspectives and opportunities for both students and teachers, who have to develop the need for purposeful and systematic self-improvement of their professional competence in accordance with modern social requirements. Through the effective and active use of cloud technology, all participants in the learning process, regardless of age, location or time, have free access to educational resources, virtual libraries, electronic catalogues, journals, encyclopaedias and dictionaries, educational videos and audio materials. In considering the most popular cloud platforms for education, Google Workspace for Education stands out. Although its office suite interface differs from the well-known Microsoft Office, which follows Microsoft 365 Education, in terms of integration with other applications Google Workspace for Education significantly wins. A comparative analysis of cloud storage services shows that Google Drive, pCloud and Mega are the most suitable in terms of storage capacity, data protection and functionality.

Keywords: cloudy technologies (services), cloudy platforms, cloudy depository, electronic educational resources, educational process.

Актуальність дослідження. Стрімкий розвиток сучасних технологій та глобальний процес еволюції інформаційного суспільства породжує нові виклики для системи освіти та ставить перед викладачами завдання з оновлення форм і методів навчання, пошуку альтернативних моделей побудови навчального процесу для формування компетентної, соціально-

культурної та творчої особистості громадянина України та конкурентно спроможного фахівця. У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки зазначається, що одним із головних напрямків державної освітньої політики має бути “комп'ютеризація освіти, удосконалення бібліотечних та інформаційних ресурсів освіти та науки” [12]. Водночас пріоритетом національного розвитку освіти має стати впровадження новітніх технологій, які забезпечують вдосконалення самого освітнього процесу, доступність та ефективність усіх освітніх зв'язків та підготовку підростаючого покоління до життя в такому інформаційному суспільстві.

В умовах глобальної інформатизації освіти чільне місце займають хмарні технології, які є одним із головних трендів розвитку галузі ІТ (інформаційних технологій). Застосування хмарних технологій у навчальному процесі значно спрощує та змінює класичну систему проведення різних форм занять. Здійснюючи свою педагогічну діяльність, у викладачів виникає можливість використання різноманітних сучасних технологій, наприклад: web-додатків, онлайн сервісів, хмарних сховищ, електронних журналів, систем дистанційного навчання та ресурсів для організації спільної роботи. Актуальність використання таких технологій також пов'язана із забезпеченням неперервного функціонування закладів освіти в умовах адаптивного карантину.

Метою дослідження є аналіз та порівняння сучасних хмарних технологій та виокремлення найефективніших для організації навчального процесу в закладах вищої освіти.

Аналіз джерел. Вивченню проблем застосування хмарних технологій у навчальному процесі присвячені роботи М. П. Шишкіної [16], яка розглядає хмарні технології як перспективні технології розвитку систем електронного навчання та пропонує їх використовувати для автоматизації управління певними навчальними курсами, а також для поліпшення доступності, індивідуальності та якості освітніх послуг. В. Ю. Биков [4] здійснює дослідження проблем проектування, впровадження та використання відкритого хмаро орієнтованого освітньо-наукового середовища закладу вищої освіти. Ю. Ю. Дюлічева [7] розглядає можливості використання хмарних технологій, наприкладі Microsoft Live@edu, Google Apps for Education – хмарні сервіси для розробки власних тестів на різних хмарних сховищах. Низка авторів Е. І. Аблялімова, Л. М. Меджитова та З. С. Сейдаметова [13] у своїй роботі пропонують організацію навчального процесу ЗВО з використанням сервісів Microsoft Live@edu та Google Apps for Education. На думку Ю. Б. Олевської, В. І. Олевського та Л. Е. Соколової [14], використання хмарних технологій Google Sites є найефективнішим рішенням для закладів загальної середньої освіти. В. М. Франчук [15] виокремлює хмарні технології для використання в ЗВО, серед них: Gmail, Google Talk, Календар Google, Google Drive та веб-сайти Google, а також констатує, що вони є доступними та простими у використанні, оскільки знаходяться на домашній сторінці будь-якого користувача, який має власну електронну адресу в Gmail.

В. М. Кобися [8] розглядає використання хмарних технологій та послуг у всій навчальній діяльності. Вчений приділяє особливу увагу інформаційному змісту та функціональності систем управління віртуальними навчальними середовищами, а також проводить порівняльну характеристику та пропонує використовувати такі системи, як Moodle та Blackboard. Н. В. Морзе та О. Г. Кузьмінська [11] у своїй праці висвітлюють освітні аспекти використання

хмарних обчислень та пропонують використовувати сервіси Microsoft Azure, для заміни серверних програм, а також надають рекомендації створення навчального середовища за допомогою хмарних рішень Microsoft Azure.

Виклад основного матеріалу. Хмарні технології – це загальний термін для всього, що включає надання послуг веб-хостингу [15]. У рекомендаціях Національного інституту стандартів і технологій (NIST) [4] зазначається, що хмарні технології – це модель забезпечення повсюдного і зручного доступу на вимогу через мережу до спільної бази даних обчислювальних ресурсів, що підлягають налаштуванню і які можуть бути оперативно надані з мінімальними управлінськими затратами і зверненнями до провайдера. Як зазначається в праці [9] переваги використання хмарних технологій визначаються їх характеристиками, до яких можна віднести такі: користувачі мають можливість доступу до даних з будь-якого пристрою, який має з'єднання з всесвітньою мережею, оновлення й налаштування програмного забезпечення виконується корпораціями, які надають послуги, користувачі мають можливість спільного доступу до даних, які розміщені у всесвітній мережі, необмежений обсяг збереження даних та захищеність даних.

Нині на світовому ринку серед компаній, які займаються розробкою хмарних технологій, найбільшу вагу мають – Google Cloud Platform, Microsoft Azure та Amazon Web Servis. Ці компанії є технологічними лідерами та задають тенденції розвитку різних моделей хмарних послуг, таких як: PaaS (з англ. platform as a service “платформа як послуга” – це модель, при якій постачальник послуг надає платформу для клієнтів, дозволяючи їм розробляти, запускати та керувати додатками без необхідності будувати та підтримувати інфраструктуру), SaaS (з англ. software as a service “програмне забезпечення як послуга” – це модель, при якій ліцензування та поширення програмного забезпечення відбувається за передплатою та розміщується централізовано), IaaS (з англ. infrastructure as a service “інфраструктура як послуга” – це модель, яка забезпечує віртуалізовані обчислювальні ресурси через глобальну мережу Інтернет). Перш за все варто врахувати, що бізнес-модель для цих гігантів розроблена для суто “хмарних” рішень із мінімальним розміщенням гібридної інфраструктури.

Здійснюючи аналіз різноманітних хмарних сервісів та моделей їх функціонування можна зазначити, що до моделі IaaS належать сервери, хмарні сховища, мережі та обчислювальна інфраструктура, до таких можна віднести IBM Softlayer та Amazon Elastic Compute Cloud (як підрозділ Amazon Web Servis). До моделі PaaS належать платформи для самостійної розробки та розгортання додатків, серед них Google App Engine, IBM Bluemix, Microsoft Azure. До моделі SaaS належать готові хмарні додатки з доступом через веб-інтерфейс (Google Drive, Microsoft Office 365, Dropbox).

Розглянемо хмарні платформи розробниками яких є Google, Microsoft та Amazon, і які зорієнтовані саме на використання у навчальних закладах. Google Workspace for Education [2] є одним із багатьох корпоративних продуктів Google, так само як і Google Cloud Platform. Використання хмарної платформи Google Workspace for Education у навчальному процесі дає доступ до таких послуг як:

- *Classroom* – веб-сервіс використовується з метою створення, поширення і класифікації завдань безпаперовим шляхом. Детальніше принципи використання Google Classroom розглянуто в праці [10];

- *Assignments* – додаткове програмне забезпечення для систем управління навчанням (LMS), яка використовується для розповсюдження, аналізу та оцінювання робіт студентів за допомогою Google Workspace for Education;
- *Google Docs* – безкоштовний набір офісних онлайн програм, що включає текстовий процесор, електронні таблиці, форми, інтерактивна дошка та послуги створення презентацій, які подібні до структури документів Microsoft Office;
- *Google Drive* – репозиторій даних компанії Google, який дозволяє користувачам зберігати свої дані на серверах у “хмарі” та обмінюватися ними з іншими користувачами в глобальній мережі Інтернет;
- *Meet* – послуга відеозв’язку між користувачами, з можливістю трансляції екрану;
- *Chat* – комунікаційне програмне забезпечення, для прямого зв’язку за допомогою повідомлень та створення кімнати групових чатів, що робить можливим спільний доступ до вмісту Google Drive;
- *Keep* – служба створення нотаток, яка входить до складу безкоштовного веб-пакету Google Docs Editors;
- *Calendar* – служба для тайм-менеджменту з можливістю управління часом і планування;
- *Gmail* – безкоштовна послуга електронної пошти;
- *Google+* – соціальна мережа, яка належить компанії Google і дозволяє вибудовувати соціальні взаємини в глобальній мережі Інтернет.

Головний конкурент цієї платформи, який має аналогічний набір хмарних рішень, Microsoft 365 Education [3] (Microsoft Live@edu), – це безкоштовний пакет служб та програм Microsoft, призначений для освітніх потреб. Платформа має набір сервісів для спільної роботи та засоби комунікації. Набір програмних засобів включає:

- *Office apps* – набір веб-програм, до яких належать Outlook, Word, PowerPoint, Excel та OneNote;
- *Services* – набір послуг, таких як Exchange (поштовий сервер та календар), OneDrive (служба розміщення файлів та їх синхронізації), SharePoint (веб-платформа для спільної роботи), Teams (платформа спілкування), Sway (програма для створення презентацій у вигляді веб-сайту), Forms (веб-додаток для створення анкет та онлайн опитувань), Stream (корпоративна послуга обміну відео), Power Automate (створення автоматизованих робочих циклів), Power Apps (додаток для створення програм за допомогою вбудованих шаблонів), School Data Sync (додаток для створення та керування групами), Yammer (веб-додаток для створення спільнот та віртуальних подій).

AWS Educate [1] – це міжнародна програма Amazon, що надає безкоштовний доступ до відеокурсів, документації та власне до самих сервісів Amazon Web Services. За допомогою цієї платформи студенти можуть отримати безкоштовний доступ до навчальних відео матеріалів та самостійно вирішувати яким чином розподілити виділені їм ресурси Amazon Web Services, викладачі додатково матимуть доступ до базових інструментів організації лабораторних робіт та практичних занять у групах, але їх функціоналу недостатньо для проведення повноцінної спільної роботи користувачів. Хоча сервіс і позиціонується як безкоштовний, однак для роботи користувачу необхідно мати кредити AWS (ваучери на певну суму грошей, які дають змогу

безкоштовно користуватись сервісами).

Результати дослідження хмарних платформ для навчання Google Workspace for Education, Microsoft 365 Education та AWS Educate дають підстави стверджувати, що всі вони мають потужний функціонал для організації навчального процесу. Однак вибір хмарної платформи має здійснюватися з урахуванням її ефективності в реаліях вітчизняної системи освіти та її відповідності цілям навчання. Очевидно, що пріоритетним є використання тієї платформи, яка у своєму функціоналі має “хмарний офіс” (набір програмних засобів для роботи з текстовими документами, електронними таблицями, презентаціями в режимі он-лайн за допомогою веб-браузера) та має зрозумілий, лаконічний та впізнаваний інтерфейс.

Умовно хмарні технології, які викладач використовує у своїй професійній діяльності можна поділити на такі:

- *Web-додатки* – додаток, у якому клієнтом є Інтернет-браузер, а сервер – веб-сервер (наприклад, віртуальні лабораторії).
- *Сервіси для освітнього процесу* – послуги, які дозволяють ефективно пропонувати різні види навчання (Google).
- *Хмарні сховища* – модель зберігання даних, в якій цифрові дані зберігаються в логічних пулах, фізичне зберігання містить кілька серверів, фізичне середовище зазвичай належить компаніям, що займаються хостингом, і вони ж керують середовищем (*Dropbox, Google Drive, Mega, OneDrive*).
- *Електронні журнали та щоденники* – опрацювання та надання в електронному вигляді зручних відомостей про результати роботи здобувачів освіти та пов'язаних з ними даних, що доступні в глобальній мережі (наприклад, <https://atoms.com.ua>, <https://nz.ua>).
- *Електронні бібліотеки, медіатеки* – простір для навчання та обміну даними.
- *Сервіси для створення презентацій* – Prezi, Zoho Show, SlideShare, Knoodle, VCASMO.

За допомогою перерахованих хмарних технологій викладач може:

- публікувати навчальні матеріали, навчальне відео, аудіо та презентаційні матеріали у різних форматах та за допомогою додаткових плагінів;
- додати різні елементи до навчальної теми;
- автоматизувати процес огляду виконаних завдань;
- використовувати різноманітні програмні та мережеві технології для успішного дистанційного навчання;
- брати участь в онлайн-тренінгах, заняттях та круглих столах.

Розглянемо найпоширеніші хмарні сховища, які викладач може використати у своїй педагогічній діяльності та їх функціональні характеристики:

Хмарне сховище Google Drive – один з найзахищеніших і зручних сервісів. Сховище доступне для використання як у веб-браузері, так і в операційних системах Windows, macOS, iOS та Android. Основні характеристики сховища такі:

- обсяг сховища 15 Гб (безкоштовно);
- можливість імпорту файлів з ПК в “хмару” за наявності облікового запису Google;

- інтерфейс з підтримкою Drag & Drop (з англ. тягни і кидай, “перетягування” – спосіб оперування елементами інтерфейсу за допомогою маніпулятора або сенсорного екрану);
- можливість редагування текстових документів, електронних таблиць та презентацій без завантаження на ПК, підтримує 30 типів різних форматів;
- синхронізація зі службами Google-календарем, електронною поштою Gmail;
- немає обмежень для завантаження світлин.

Хмарне сховище Dropbox – послуга обміну файлами, яка є однією з найпопулярніших хмарних технологій та доступу для всіх платформ (веб-браузер, Windows, macOS, Linux, iOS і Android). До основних характеристик сховища можна віднести:

- обсяг сховища 2 Гб (безкоштовно). Додатковий простір для зберігання файлів можна отримати під’єднавши інших користувачів, встановивши офіційний додаток або придбавши його;
- можливість передачі файлів через соціальну мережу Facebook, а також їх експорту через різні месенджери (Viber, Telegram, WhatsApp);
- наявність USB-ключа для забезпечення безпеки зберігання даних;
- кодування даних відбувається за 256-бітовим AES і SSL шифруванням;
- інтерфейс з підтримкою Drag & Drop;
- швидка синхронізація хмарного сховища з пристроями (ПК, смартфон, планшет);
- інтеграція з Microsoft Office 365, що дає можливість редагування документів.

Хмарне сховище Mega. Сервіс доступний у веб-браузері, а також в операційних системах Windows, macOS, Linux, iOS, Android та Windows Phone. Основні характеристики хмарного сховища:

- обсяг сховища 50 Гб;
- інтерфейс з підтримкою Drag & Drop;
- обмеження швидкості передачі даних, яке можна збільшити лише за певних умов, наприклад установивши програму на смартфон;
- контент шифрується за алгоритмом AES (англ. Advanced Encryption Standard – симетричний алгоритм блочного шифрування) прямо в браузері, доступ до файлів можна отримати без згоди власника;
- відсутність вбудованих програмних засобів для роботи з документами.

Хмарне сховище Microsoft OneDrive. Віртуальне сховище та файлообмінник. Універсальний сервіс використання якого дозволяє користувачу зберігати безліч типів файлів, отримуючи доступ до них з пристроїв на різних платформах (веб-браузер, Windows, macOS, iOS та Android). За наявності операційної системи Windows 10 “хмара” вже йде в комплекті, тому зберігати дані можна з перших годин роботи в операційній системі. До основних характеристик сховища можна віднести:

- обсяг сховища 5 Гб;
- інтерфейс з підтримкою Drag & Drop;
- інтеграція з Microsoft Office 365, наявність власних програмних засобів для роботи з документами;
- можливість створення тимчасових посилань для доступу до файлів, які з часом видаляються.

Хмарне сховище Apple iCloud. Інформаційний інтернет-сейф від Apple.

Це хмарне сховище має такі характеристики:

- обсяг сховища 5 Гб;
- автоматична синхронізація з багатьма програмами, встановленими на смартфон чи ПК;
- інтерфейс з підтримкою Drag & Drop;
- для безпеки зберігання даних використовується 128-бітове AES і SSL (англ. Secure Sockets Layer – це криптографічні протоколи, призначені для забезпечення безпеки зв'язку через комп'ютерну мережу) шифрування;
- набір офісних програм Apple, які дозволяють редагувати документи безпосередньо в “хмарі”;
- наявність додатку для планшетів та ПК під операційну систему Windows.

Nextcloud. Система хмарної синхронізації файлів з відкритим вихідним кодом та можливістю спільного використання контенту, програмного забезпечення та додатків для всіх зареєстрованих користувачів в умовах конфіденційності власного серверу. Основні характеристики:

- розмір хмарного сховища для кожного окремого користувача встановлюється адміністратором та може змінюватися у разі потреби;
- універсальна можливість підключитися до сервера за допомогою будь-якого веб-браузера (Mozilla Firefox 14+, Google Chrome /Chromium 18+, Safari 7+, Internet Explorer 11+, Microsoft Edge);
- інтерфейс з підтримкою Drag & Drop;
- можливість розміщення файлів у локальних спільних каталогах та їх синхронізація з сервером та іншими пристроями за допомогою клієнта Nextcloud Desktop Sync, програми Android або iOS, які доступні для завантаження в Play market та AppStore;
- редагування документів Microsoft Word, електронних таблиць Microsoft Excel та електронних презентацій Microsoft PowerPoint за рахунок вбудованого застосунку OnlyOffice.

Хмарне сховище Box. Сервіс має надійний захист та швидку синхронізацію. Хмарний сервіс доступний для використання в операційних системах: Windows, macOS, iOS та Android. Основні характеристики хмарного сховища:

- обсяг сховища 10 Гб;
- інтерфейс з підтримкою Drag & Drop;
- доступне редагування документів онлайн, завдяки інтеграції зі сторонніми сервісами таких як таблиці і документи Google та пакет Office.

Хмарне сховище pCloud. Хмарний сервіс дозволяє зберігати на своїх серверах різні типи файлів. Для роботи з pCloud можна використовувати веб-браузер та додатки для Android, iOS, Windows, macOS і Linux. Основні характеристики хмарного сховища:

- обсяг сховища 20 Гб;
- інтерфейс з підтримкою Drag & Drop;
- функція відкату змін в бібліотеці до 15 днів включно;
- захист даних відбувається через TLS (англ. Transport Layer Security – захист на транспортному рівні) та SSL протоколи.

Кожен із розглянутих хмарних сервісів мають надійний захист даних та зручний, інтуїтивний інтерфейс. Вибір сервісу для використання у

навчальному процесі залежить від вимог, які до нього висуваються, якщо необхідно забезпечити великий обсяг сховища, то очевидно можна зупинити вибір на Mega, якщо мова йде про максимальний захист даних, то доцільно буде використати рCloud, у випадку коли необхідна інтеграція з багатьма додатками, для роботи з документами – Google Drive, якщо необхідно розгорнути хмарне середовище на власному сервері, слід звернути увагу на Nextcloud.

Висновки. Використання сучасних хмарних технологій у навчальному процесі надає нові перспективи та можливості як студентам, так і викладачам, яким доводиться розвивати потребу в цілеспрямованому та систематичному самовдосконаленні своєї професійної компетентності відповідно до сучасних соціальних вимог. Завдяки ефективному та активному використанню хмарних технологій всі учасники навчального процесу незалежно від віку, місця та часу мають вільний доступ до освітніх ресурсів, віртуальних бібліотек, електронних каталогів, журналів, енциклопедій та словників, навчальних відео та аудіо матеріалів. Розглядаючи найпопулярніші хмарні платформи для організації навчального процесу доцільно виокремити Google Workspace for Education. Хоча її інтерфейс офісного пакету і відрізняється від усім відомого Microsoft Office, який наслідує Microsoft 365 Education, однак в плані інтеграції з іншими додатками Google Workspace for Education значно виграє. Здійснивши порівняльний аналіз хмарних сховищ можна констатувати, що у співвідношенні об'єму сховища, захисту даних та функціональних можливостей доцільними для використання є Google Drive, рCloud та Mega.

Перспективи подальших досліджень спрямовані на визначення педагогічних умов ефективного використання хмарних технологій у навчальному процесі закладу вищої освіти.

Список використаних джерел:

1. AWS Educate 2021. Available from: <<https://aws.amazon.com/ru/education/awseducate/>>. [16 May 2021].
2. Google Workspace for Education Overview (n.d.). Available from: <<https://edu.google.com/products/workspace-for-education/>>. [16 May 2021].
3. Microsoft 365 Education 2021. Available from: <<https://www.microsoft.com/en-us/education/buy-license/microsoft365>>. [16 May 2021].
4. The NIST Definition of Cloud Computing. Recommendations of the National Institute of Standards and Technology (n.d.). Available from: <<http://csrc.nist.gov/publications/nistpubs/800-145/SP800-145.pdf>>. [16 May 2021].
5. Биков, ВЮ, Вернигора, СМ, Гуржій, АМ, Новохатько, ЛМ, Спірін, ОМ & Шишкіна, МП 2019. 'Проектування і використання відкритого хмаро орієнтованого освітньо-наукового середовища закладу вищої освіти', *Інформаційні технології і засоби навчання*, № 6 (74), с. 1–19.
6. Галицький, ОВ 2015. 'Web-орієнтовані комп'ютерні системи для управління інформаційними ресурсами в освітніх закладах', *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання*, № 15 (22), с. 131–135.
7. Дюлічева, ЮЮ 2014. 'Хмарні технології у професійній підготовці майбутніх економістів', *Інформаційні технології в освіті*, Вип.18, с. 71–79.
8. Кобися, ВМ 2012. 'Використання хмарних технологій у педагогічній діяльності', *Інформаційно-телекомунікаційні технології в сучасній освіті: досвід, проблеми, перспективи*, с. 155–158.
9. Микитенко, ПВ 2017. 'Використання хмарних сервісів у розв'язанні логічних задач', *Інформаційні технології і засоби навчання*, Т. 57, Вип. 1, с. 104–114.

10. Микитенко, ПВ & Кучеренко, ІІ 2021. 'Використання систем управління навчальними матеріалами в процесі інформатичної підготовки студентів медичних університетів', *Фізико-математична освіта*, Вип. 2 (28), с. 63–70.
11. Морзе, НВ & Кузьмінська, ОГ 2011. 'Педагогічні аспекти використання хмарних обчислень', *Інформаційні технології в освіті*, Вип. 9, с. 20–29.
12. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року 2013. Документ № 344/2013 від 25.06.2013, *Указ Президента України*. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>>. [16 Травня 2021].
13. Сейдаметова, ЗС, Аблялімова, ЭИ, Меджитова, ЛМ, Сейтвелиева, СН & Темненко, ВА 2012. Облачные технологии и образование. Монография, под общ. ред. ЗС Сейдаметовой, Симферополь: "ДИАЙПИ", 204 с.
14. Соколова, ЛЕ, Олевський, ВІ & Олевська, ЮБ 2011. 'Досвід використання технологій "Хмарних обчислень" в мережевих продуктах для шкільної освіти', *Інформаційні технології в освіті*, Вип. 9, с. 82–89.
15. Франчук, ВМ & Галицький, ОВ 2016. 'Використання хмарних сервісів у навчальному процесі', *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова, Серія № 2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання*, № 18 (25), с. 39–42.
16. Шишкіна, МП 2013. 'Хмаро орієнтоване освітнє середовище навчального закладу: сучасний стан і перспективи розвитку досліджень', *Інформаційні технології і засоби навчання*, Т. 37, № 5, с. 66–80.

References:

1. AWS *Educate* 2021. Available from: <<https://aws.amazon.com/ru/education/awseducate/>>. [16 May 2021].
2. Google *Workspace for Education Overview* (n.d.). Available from: <<https://edu.google.com/products/workspace-for-education/>>. [16 May 2021].
3. Microsoft 365 *Education* 2021. Available from: <<https://www.microsoft.com/en-us/education/buy-license/microsoft365>>. [16 May 2021].
4. *The NIST Definition of Cloud Computing. Recommendations of the National Institute of Standards and Technology* (n.d.). Available from: <<http://csrc.nist.gov/publications/nistpubs/800-145/SP800-145.pdf>>. [16 May 2021].
5. Bikov, VYu, Vernigora, SM, Gurzhiy, AM, Novohatko, LM, Spirin, OM & Shishkina, MP 2019. 'Proyektuvannya i vikoristannya vidkritogo hmaro oriyentovanogo osvitno-naukovogo seredovisha zakladu vishoyi osviti (Design and use of open cloud-oriented educational and scientific environment of higher education institution)', *Informacijni tehnologiji i zasobi navchannya*, № 6 (74), s. 1–19.
6. Galickij, OV 2015. 'Web-oriyentovani komp'yuterni sistemi dlya upravlinnya informacijnimi resursami v osvitnih zakladah (Web-based computer systems for managing information resources in educational institutions)', *Naukovij chasopis NPU imeni M.P. Dragomanova. Seriya №2. Komp'yuterno-oriyentovani sistemi navchannya*, № 15 (22), s. 131–135.
7. Dyulichева, YuYu 2014. 'Hmarni tehnologiji u profesijnij pidgotovci majbutnih ekonomistiv (Cloud technologies in the training of future economists)', *Informacijni tehnologiji v osviti*, Vip.18, s. 71–79.
8. Kobisya, VM 2012. 'Vikoristannya hmarnih tehnologij u pedagogichnij diyalnosti (The use of cloud technologies in teaching)', *Informacijno-telekomunikacijni tehnologiji v suchasnij osviti: dosvid, problemi, perspektivi*, s. 155–158.
9. Mikitenko, PV 2017. 'Vikoristannya hmarnih servisiv u rozv'yazanni logichnih zadach (Using cloud services in solving logical problems)', *Informacijni tehnologiji i zasobi navchannya*, T. 57, Vip. 1, s. 104–114.
10. Mikitenko, PV & Kucherenko, II 2021. 'Vikoristannya sistem upravlinnya navchalnimi materialami v procesi informatichnoyi pidgotovki studentiv medichnih universitetiv

- (The use of educational materials management systems in the process of computer training of medical students)', *Fiziko-matematichna osvita*, Vip. 2 (28), s. 63–70.
11. Morze, NV & Kuzminska, OG 2011. 'Pedagogichni aspekti vikoristannya hmarnih obchislen (Pedagogical aspects of using cloud computing)', *Informacijni tehnologiyi v osviti*, Vip. 9, s. 20–29.
 12. Nacionalna strategiya rozvitku osviti v Ukrayini na period do 2021 roku (National strategy for the development of education in Ukraine for the period up to 2021) 2013. Dokument № 344/2013 vid 25.06.2013, *Ukaz Prezidenta Ukrayini*. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#Text>>. [16 Travnja 2021].
 13. Sejdametova, ZS, Ablyalimova, EI, Medzhitova, LM, Sejtvelieva, SN & Temnenko, VA 2012. *Oblachnye tehnologii i obrazovanie (Cloud technologies and education)*. Monografiya, pod obsh. red. ZS Sejdametovoj, Simferopol: "DIAJPI", 204 s.
 14. Sokolova, LE, Olevskij, VI & Olevska, YuB 2011. 'Dosvid vikoristannya tehnologij "Hmarnih obchislen" v mrezhevih produktah dlya shkilnoyi osviti (Experience in using Cloud Computing technologies in online products for school education)', *Informacijni tehnologiyi v osviti*, Vip. 9, s. 82–89.
 15. Franchuk, VM & Galickij, OV 2016. 'Vikoristannya hmarnih servisiv u navchalnomu procesi (Use of cloud services in the educational process)', *Naukovij chasopis NPU imeni M. P. Dragomanova, Seriya № 2. Komp'yuterno-orijentovani sistemi navchannya*, № 18 (25), s. 39–42.
 16. Shishkina, MP 2013. 'Hmaro orijentovane osvitnye seredovishe navchalnogo zakladu: suchasnij stan i perspektivi rozvitku doslidzhen (Cloud-oriented educational environment of the educational institution: current state and prospects of research development)', *Informacijni tehnologiyi i zasobi navchannya*, T. 37, № 5, s. 66–80.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.33(5)-2

УДК 378.14:004-057.4(045)

**ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФЕНОМЕНА “ГОТОВНІСТЬ
МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ З ТРАНСПОРТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ
(НА ПОВІТРЯНОМУ ТРАНСПОРТІ)” ДО ПРОФЕСІЙНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

*THEORETICAL ASPECTS OF THE PHENOMENON “READINESS OF FUTURE
MASTERS IN TRANSPORT TECHNOLOGIES (BY AIR TRANSPORT)” FOR
PROFESSIONAL ACTIVITY*

В. Є. Акмалдінова

Актуальність теми дослідження полягає в пошуку ефективних форм, методів, засобів формування готовності майбутніх магістрів з транспортних технологій (на повітряному транспорті) до професійної діяльності, що орієнтує на вивчення й аналіз накопичених у науковій літературі знань про означену категорію.

Постановка проблеми. Глобалізація та інтеграційні процеси, перехід

Urgency of the research is to find effective forms, methods, means of forming the readiness of future masters in transport technologies (by air transport) for professional activities, focusing on the study and analysis of knowledge accumulated in the scientific literature on this category.

Target setting. Globalization and integration processes, the transition of

сучасного суспільства до технологічного укладу супроводжується стрімким оновленням технологій в провідних галузях виробництва, що викликає зміну характеру інженерно-технічної діяльності. В даному контексті актуальності набуває формування готовності майбутніх магістрів з транспортних технологій (на повітряному транспорті) до професійної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Праці В. Асріяна, Г. Герасименко, О. Задкової, Г. Лещенко, О. Москаленко, Т. Плачинди, Т. Тарнавської підтверджують гіпотезу про перспективний характер формування готовності майбутніх магістрів з транспортних технологій (на повітряному транспорті) до професійної діяльності в нових соціально-економічних умовах.

Постановка завдання. Розглянути визначення феномену у науковому дискурсі; розкрити особливості професійної підготовки майбутніх фахівців з транспортних технологій (на повітряному транспорті) в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Здійснено вивчення й аналіз категорії “готовність майбутніх фахівців з транспортних технологій (на повітряному транспорті) до професійної діяльності” у науковому дискурсі; визначення означеної категорії можна конкретизувати як сформованість професійних знань, умінь і навичок, що дозволяють освоювати сучасну техніку й технології та якісна мовна підготовка, яка забезпечує ефективну самореалізацію фахівців в умовах інтеграційних процесів.

Висновки. На основі теоретичного аналізу поняття готовність до професійної діяльності майбутніх магістрів з транспортних технологій (на повітряному транспорті) визначаємо як системне багатокомпонентне утворення, яке відображає достатню сформованість професійних знань, умінь, навичок, професійно важливих якостей особистості, що забезпечують їх успішність в професійній діяльності.

modern society to a technological way of life is accompanied by a rapid renewal of technology in leading industries, which causes a change in the nature of engineering and technical activities. In this context, the formation of the readiness of future masters in transport technology (by air transport) for professional activity becomes relevant.

Actual scientific researches and issues analysis. The works by V. Asriyan, G. Gerasimenko, O. Zadkova, G. Leshchenko, O. Moskalenko, T. Plachynda, T. Tarnavska confirm the hypothesis about the promising nature of the formation of the readiness of future masters in transport technologies (by air transport) for professional activity in the new socio-economic conditions.

The research objective. To consider the definition of the phenomenon in scientific discourse; to reveal the features of professional training of future specialists in transport technologies (by air transport) in modern conditions.

The statement of basic materials. The study and analysis of the category “readiness of future specialists in transport technologies (by air transport) to professional activity” in scientific discourse; the definition of this category can be specified as the formation of professional knowledge, skills and abilities that allow to master modern techniques and technologies and quality language training, which provides effective self-realization of professionals in the integration process.

Conclusions. Based on the theoretical analysis, the concept of readiness for professional activity of future masters in transport technologies (by air transport) is defined as a systemic multicomponent education that reflects the sufficient formation of professional knowledge, skills, professionally important personality traits that ensure their success in professional activities. The tendency of integration and development of international relations in the field of

Тенденція інтеграції та розвиток міжнародних зв'язків у сфері транспортних технологій диктує необхідність наявності в структурі готовності майбутніх магістрів з транспортних технологій (на повітряному транспорті) до професійної діяльності сформованих компетентностей з урахуванням міжнародних стандартів та інновацій у цій сфері.

Ключові слова: професійна підготовка, фахівець з транспортних технологій (на повітряному транспорті), готовність до професійної діяльності.

transport technologies dictates the need to have in the structure of readiness of future masters in transport technologies (by air transport) for professional activity formed competencies taking into account international standards and innovations in this field.

Keywords: professional training, specialist in transport technologies (by air transport), readiness for professional activity.

Актуальність дослідження. Необхідність вирішення протиріччя між замовленням держави, суспільства й реального сектора економіки щодо підготовки магістрів з транспортних технологій (на повітряному транспорті), здатних до результативної професійної діяльності в нових соціально-економічних умовах та недостатньою розробленістю теоретичних і методологічних основ формування їх готовності до професійної діяльності орієнтує на вивчення й аналіз накопичених у науковій літературі знань про ключову категорію дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема професійної підготовки авіаційних фахівців широко висвітлювалась в педагогічній науці. Велику увагу питанням розвитку професійних знань і навичок майбутніх фахівців з транспортних технологій (на повітряному транспорті) приділяли В. Асріян, І. Борець, О. Бродова, Д. Гандер, Г. Герасименко, О. Задкова, О. Коваленко, О. Керницький, Г. Лещенко, Р. Макаров, Є. Мілерян, С. Мартиненко, О. Москаленко, Т. Плачинда, Т. Тарнавська, І. Файнман та ін.

Мета дослідження – здійснити теоретичний аналіз феномену “готовність майбутніх магістрів з транспортних технологій (на повітряному транспорті) до професійної діяльності”. Для досягнення мети нами було поставлено наступні **завдання**: розглянути визначення феномена у науковому дискурсі; розкрити особливості професійної підготовки майбутніх магістрів з транспортних технологій (на повітряному транспорті) в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Готовність майбутніх магістрів з транспортних технологій (на повітряному транспорті) до професійної діяльності є складним утворенням, сутність якого системно виявляється у взаємозв'язку загальних (головних) і специфічних (уточнюючих) властивостях. Спільними властивостями, успадкованими від категорії “професійна діяльність”, встановлені: діяльність, готовність, знання, уміння. Специфічними властивостями виділені: нормативність, чутливість до зовнішніх змін, галузева приналежність, корпоративність.

Іншими словами, специфічні властивості готовності майбутніх магістрів з транспортних технологій (на повітряному транспорті) до професійної діяльності на рівні змісту її структурних компонентів необхідно встановлювати, виходячи з функціональності їх діяльності. Компетенції фахівців з транспортних технологій можуть бути розподілені за такими

групами, які є загальними для всіх інженерів: базові технічні компетенції (математичний і науковий аналіз, обробка даних, моделювання); професійні компетенції (комунікація, робота в команді, створення мереж, міжособистісна взаємодія); власне інженерні компетенції (проектування, системна інтеграція, критичне мислення, розвиток інновацій, вирішення завдань); ділові компетенції і прогнозування (облік витрат, оперативне управління і планування, здатність до підприємницької діяльності) [13].

При цьому, важливою характеристикою готовності є ідентифікація з галуззю або галузева належність та корпоративність. Корпоративність виступає як отождолення фахівцем себе з певною організацією (корпорацією), прийняття її норм, цінностей. Так, діяльність фахівця з транспортних технологій в системі “людина – машина” можна схарактеризувати як інженерно-технічну та виробничо-технологічну.

Учені [4; 5; 7] звертають увагу на той факт, що будь-яка виробнича діяльність є нормативною і зовні регульованою. Зокрема регуляторами професійної діяльності є корпоративні норми, ціннісні орієнтації, етичні норми прийняті в організації. Як правило, нормативні характеристики виробничої діяльності містяться в масиві нормативних і регламентуючих документів (державні та галузеві стандарти, інструкції, етичний кодекс та ін.) і приймаються співробітниками. Зазначимо також на оновленні техніки й технологій, впровадженні інновацій, які суттєво впливають на формування готовності майбутніх магістрів з транспортних технологій (на повітряному транспорті) до професійної діяльності.

У змісті професійної діяльності дослідники виокремлюють два взаємопов'язані та взаємообумовлені елементи: операційний (характеризує підготовленість суб'єкта до праці, забезпечує входження суб'єкта діяльності в об'єктивну реальність соціально-професійного оточення; включає знання, вміння, навички і компетенції, що безпосередньо впливають на процес і результат виконуваної діяльності та забезпечують успішну діяльність; особистісний (характеризує особистісну готовність суб'єкта до професійної діяльності; професійно значущі якості; ціннісні орієнтації, мотивацію до професійної діяльності [3; 9; 10]. Так, рівень розвитку означених змістових складових професійної діяльності особистості виявляється у задоволеності нею виконуваною діяльністю, професійній самореалізації та впливає на результативність освітньої діяльності магістра у закладі вищої технічної освіти.

Зазначимо, що введення до наукового обігу терміну “професійна діяльність” пов'язується з необхідністю визначення рівня можливостей людини щодо ефективного здійснення певного виду трудової діяльності та визначається як цілеспрямований процес формування її професійно важливих знань, умінь та навичок. З огляду на це, готовність майбутніх магістрів з транспортних технологій (на повітряному транспорті) до професійної діяльності є складним особистісним утворенням.

Вчені дефініцію “готовність” часто пов'язують з поняттям “підготовка”. Ці поняття досить взаємозалежні та взаємообумовлені, оскільки компоненти готовності фахівця багато в чому визначаються тим, яку він пройшов підготовку. Тому іноді готовність розглядають як інтегративну якість, що є метою або результатом процесу підготовки [1; 11; 14]. Отже, у контексті досліджуваної проблеми готовність виступає суттєвою передумовою цілеспрямованої діяльності фахівців з транспортних технологій (на

повітряному транспорті), її регуляції, стійкості та ефективності; є складним явищем, цілісним утворенням, системою, між компонентами якої існує залежність; виражає загальну спрямованість суб'єкта на певну активність; є динамічним утворенням у своєму становленні, вона формується, розвивається, функціонує на різних рівнях організованості.

Наголошуємо на професійній готовності як закономірному, цілеспрямованому результаті професійної підготовки магістрів з транспортних технологій (на повітряному транспорті), їх ціннісної спрямованості на працю, орієнтації на досягнення успіху. Така готовність регулює професійну діяльність фахівця, забезпечує її ефективність та виявляється комплексно (на особистісному й професійному рівнях) у знаннях, уміннях, досвіді, професійно важливих особистісних якостях, наявності ціннісного ставлення до обраної професії.

Отже, готовність до професійної діяльності є результатом професійної підготовки магістра з транспортних технологій (на повітряному транспорті) та виявляється у певних якостях, властивостях спрямованості його особистості. Формування готовності до професійної діяльності відбувається за певних організаційно-педагогічних умов створених в технічному університеті. Вона виступає одним із критеріїв результативності професійної підготовки фахівця і є сполучною ланкою між процесом підготовки у закладі технічної вищої освіти та працею фахівця, де готовність виступає як позитивна настанова до майбутньої діяльності. Готовність можна також трактувати як активний стан особистості, породжений діяльністю; якість, що визначає установки на вирішення професійних ситуацій та завдань.

Сучасні вимоги авіаційної галузі пов'язані з глобальними змінами науково-технічного прогресу, які впливають на економіку країн, передбачають формування готовності фахівців авіаційної галузі до професійної діяльності, становлення їх як професіоналів, які не лише знають свою професію, а й готові до професійної самореалізації. Високоякісний авіаційний фахівець не лише володіє певними знаннями, уміннями та навичками, що необхідні для його професійної діяльності, а й реалізує їх найкращим чином у своїй роботі. Будь-яка діяльність буде успішною тільки за умови готовності до її виконання.

Професійна підготовка майбутніх магістрів з транспортних технологій (на повітряному транспорті) повинна стимулювати їхню активність і самостійність, допомагати розкриттю та вияву внутрішніх сил. Для цього необхідно вивчати суб'єктний досвід, особистісні якості та здібності майбутнього фахівця, використовувати отримані дані у змісті їх професійної підготовки.

На думку Г. Лещенко [6], професійна підготовка майбутніх фахівців з аварійного обслуговування та безпеки на авіаційному транспорті є інтегративним процесом оволодіння курсантами, в процесі технічної, медичної, фізичної, альпіністської, психологічної та інших видів підготовки, професійно важливими знаннями, вміннями, навичками, компетенціями, професійними якостями, необхідними для виконання функцій аварійно-рятувального та пошукового забезпечення польотів.

У дослідженнях вчених професійна діяльність авіаційних фахівців розглядається через призму формування у них професійної компетентності. Так, професійна компетентність диспетчера управління повітряним рухом – це його здатність застосовувати професійні знання, навички та досвід для

надання послуг з управління повітряним рухом, які описані в ліцензії диспетчера повітряного руху [12].

Звернімо увагу на позицію О. Москаленко [7; 8], яка охарактеризувала професійну підготовку авіаційних фахівців як інтегративну систему міждисциплінарних знань, умінь і навичок, що стають можливими завдяки використанню цілісного комплексу засобів наземної та льотної підготовки для виконання практичних завдань професійної діяльності, які дають змогу на системній основі організувати оптимальну взаємодію викладача й курсантів, регламентовані міжнародними авіаційними стандартами ІКАО та спрямовані на досягнення гарантованого педагогічного результату.

Визначення поняття “готовність майбутніх магістрів з транспортних технологій (на повітряному транспорті)” можна конкретизувати як сформованість професійних знань, умінь і навичок, що дозволяють освоювати сучасну техніку і технології, якісна мовна підготовка, що забезпечує їх ефективну самореалізацію в умовах глобалізаційних, інтеграційних процесів. Тенденція інтеграції та розвиток міжнародних зв'язків у сфері транспортних технологій диктує необхідність наявності в структурі готовності майбутніх магістрів з транспортних технологій (на повітряному транспорті) до професійної діяльності сформованих компетентностей з урахуванням міжнародних стандартів та інновацій у цій сфері. Зокрема, компетентності у сферах: організації та технології авіаційних пасажирських та вантажних перевезень; операції у мультимодальних транспортних терміналах та логістичних центрах; застосування інформаційних технологій для професійних цілей.

Висновки. На основі теоретичного аналізу поняття “готовність до професійної діяльності майбутніх магістрів з транспортних технологій (на повітряному транспорті)” визначаємо як інтегративне багатокомпонентне утворення, яке відображає достатню сформованість професійних знань, умінь, навичок, професійно важливих якостей особистості, що забезпечують їх успішність в професійній діяльності. Подальшими перспективними напрямками дослідження є вивчення досвіду зарубіжних країн щодо забезпечення якості підготовки майбутніх фахівців з транспортних технологій (на повітряному транспорті).

Список використаних джерел:

1. Бобрицька, ВІ 2017. ‘Професійна підготовка магістрів у галузі освіти в Україні: сучасні виклики, проблеми, знахідки’, *Вісник Національного авіаційного університету. Педагогіка. Психологія*, Вип. 1(10), с 20-23.
2. Бобрицька, ВІ 2013. ‘Педагогічна технологія як процесуальний компонент навчального процесу у вищому навчальному закладі’, *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Теорія і практика навчання та виховання*, № 23, с 29-33.
3. Борець, ІВ 2013. *Формування ключових компетентностей майбутніх фахівців з транспортних систем авіаційної галузі в процесі професійної підготовки*. Дисертація кандидата наук, Нац. авіац. ун-т, Київ, 200 с.
4. Герасименко, ГВ 2015. *Формування фахових компетентностей курсантів льотних навчальних закладів у процесі вивчення фундаментальних дисциплін*. Автореферат дисертації кандидата наук, Класич. приват. ун-т, Запоріжжя, 20 с.
5. Дружилов, СА 2015. ‘Влияние профессиональной группы и профессионального сообщества на становление и сохранение индивидуального профессионализма’, *Современные научные исследования и инновации*, № 3, ч.5.

6. Лещенко, ГА 2015. *Теоретичні і методичні засади формування професійної надійності фахівців з аварійного обслуговування та безпеки на авіаційному транспорті*. Дисертація доктора наук, КЛА Нац. авіац. ун-ту, Кіровоград, 494 с.
7. Москаленко, ОІ 2016. *Теорія і практика професійної підготовки майбутніх авіаційних фахівців*. Монографія, Кіровоград : “Ексклюзив-Систем”, 590 с.
8. Москаленко, ОІ 2012. *Формування мотивації до професійного спілкування у майбутніх пілотів міжнародних авіаліній у процесі вивчення фахових дисциплін*. Дисертація кандидата наук, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, Черкаси, 200 с.
9. Плачинда, ТС 2015. *Теоретичні і методичні засади забезпечення якості професійної підготовки курсантів льотних навчальних закладів в умовах євроінтеграції*. Дисертація доктора наук, Черкаськ. нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, Черкаси, 400 с.
10. Тернопільська, ВІ 2012. ‘Структура професійної компетентності майбутнього фахівця’, *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного ун-ту. Педагогіка*, № 9, с. 208-213.
11. Ягупов, ВВ 2000. *Військова дидактика*, Київ, 400 с.
12. Ягупов, ВВ. & Кміта, ЄВ 2012. ‘Професійна комунікативна компетентність диспетчерів управління повітряним рухом: поняття, сутність і зміст’, *Педагогические науки. Проблемы подготовки специалистов*. Доступно: <http://www.rusnauka.com/4_SND_2013/Pedagogica/2_127258.doc.htm> [20 Лютий 2021].
13. Bachtler, J & McMaster, I 2008. ‘EU Cohesion Policy and the Role of the Regions: Investigating the Influence of Structural Funds in the New Member States’, *Environment and Planning*, № 2, 405 p.
14. Bakhov, I, Brovko, K, Ternopil'ska, V, Chernukha, N & Zagorodnya, A 2020. ‘Research of motives for formation of corporate culture of students in the context of the paradigm of cognitive psychology’, *Journal of Advanced Pharmacy Education and Research*, № 10(2), p. 195-202.

References:

1. Bobricka, VI 2017. ‘Profesiina pidhotovka mahistriv u haluzi osvity v Ukraini: suchasni vyklyky, problemy, znakhidky (Professional training of masters in the field of education in Ukraine: modern challenges, problems, findings)’, *Visnik Nacionalnogo aviatsiinogo universitetu. Pedagogika. Psihologiya*, Vip. 1(10), s. 20-23.
2. Bobricka, VI 2013. ‘Pedagogichna tehnologiya yak procesualnii komponent navchalnogo procesu u vish'omu navchalnomu zakladi (Pedagogical technology as a procedural component of the educational process in higher education)’, *Naukovii chasopis NPU imeni M.P. Dragomanova. Teoriya i praktika navchannya ta vihovannya*, № 23, s. 29-33.
3. Borec, IV 2013. *Formuvannya klyuchovih kompetentnostei maibutnih fahivciv z transportnih sistem aviatsiinoyi galuzi v procesi profesiinoyi pidgotovki (Formation of key competencies of future specialists in aviation transport systems in the process of professional training)*. Disertaciya kandidata nauk, Nac. aviac. un-t, Kiyiv, 200 s.
4. Gerasimenko, GV 2015. *Formuvannya fahovih kompetentnostei kursantiv lotnih navchalnih zakladiv u procesi vivchennya fundamentalnih disciplin (Formation professional competencies of cadets flight schools in the process of studying fundamental disciplines)*. Avtoreferat disertaciyi kandidata nauk, Klasich. privat. un-t, Zaporizhzhya, 20 s.
5. Druzhilov, SA 2015. ‘Vliyanie professionalnoi gruppi i professionalnogo soobsh'estva na stanovlenie i sohranenie individualnogo professionalizma (The influence of the professional group and the professional community on the formation and maintenance of individual professionalism)’, *Sovremennye nauchnye issledovaniya i innovacii*, № 3, ch.5.

6. Lesh'enko, GA 2015. *Teoretichni i metodichni zasadi formuvannya profesiinoyi nadiinosti fahivciv z avariinogo obslugovuvannya ta bezpeki na aviatsiinomu transporti (Theoretical and methodical bases of formation professional reliability of experts in emergency service and safety on air transport)*. Disertaciya doktora nauk, KLA Nac. aviac. un-tu, Kirovograd, 494 s.
7. Moskalenko, OI 2016. *Teoriya i praktika profesiinoyi pidgotovki maibutnih aviatsiinih fahivciv (Theory and practice of professional training of future aviation specialists)*. Monografiya, Kirovograd : "Eksklyuziv-Sistem", 590 s.
8. Moskalenko, OI 2012. *Formuvannya motivatsiyi do profesiinogo spilkuвання u maibutnih pilotiv mizhnarodnih avialinii u procesi vivchennya fahovih disciplin (Formation of motivation for professional communication in future pilots international airlines in the process of studying professional disciplines)*. Disertaciya kandidata nauk, CHerkaskii nac. un-t im. B. Hmelnickogo, CHerkasi, 200 s.
9. Plachinda, TS 2015. *Teoretichni i metodichni zasadi zabezpechennya yakosti profesiinoyi pidgotovki kursantiv lotnih navchalnih zakladiv v umovah yevrointegratsiyi (Theoretical and methodical bases of quality assurance of professional training of cadets of flight educational institutions in the conditions of European integration)*. Disertaciya doktora nauk, Cherkask. nac. un-t im. B. Hmelnickogo, Cherkasi, 400 s.
10. Ternopil'ska, VI 2012. 'Struktura profesiinoyi kompetentnosti maibutnogo fahivcya (The structure of professional competence of the future specialist)'. *Naukovii visnik Melitopolskogo derzhavnogo pedagogichnogo un-tu. Pedagogika*, № 9, s. 208-213.
11. Yagupov, VV 2000. *Viiskova didaktika (Military didactics)*, Kiyiv, 400 s.
12. Yagupov, VV. & Kmita, YeV 2012. 'Profesiina komunikativna kompetentnist dispetcheriv upravlinnya povitryanim ruhomo: ponyattya, sutnist i zmist (Professional communicative competence of air traffic controllers: concept, essence and content)'. *Pedagogicheskie nauki. Problemi podgotovki specialistov*. Dostupno: <http://www.rusnauka.com/4_SND_2013/Pedagogica/2_127258.doc.htm> [20 Lyutij 2021].
13. Bachtler, J & McMaster, I 2008. 'EU Cohesion Policy and the Role of the Regions: Investigating the Influence of Structural Funds in the New Member States', *Environment and Planning*, № 2, 405 p.
14. Bakhov, I, Brovko, K, Ternopil'ska, V, Chernukha, N & Zagorodnya, A 2020. 'Research of motives for formation of corporate culture of students in the context of the paradigm of cognitive psychology', *Journal of Advanced Pharmacy Education and Research*, № 10 (2), p. 195-202.

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.33(5)-3

УДК 378.53.016:004

**ЗАСТОСУВАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ КОМП'ЮТЕРНОГО
МОДЕЛЮВАННЯ ПРИ ВИВЧЕННІ ФІЗИЧНИХ МОДЕЛЕЙ***APPLICATION OF COMPUTER MODELING POSSIBILITIES IN THE STUDY OF
PHYSICAL MODELS***П. В. Кіндрат
І. С. Войтович
В. А. Мащенко**

Актуальність теми дослідження полягає у забезпеченні якісної підготовки майбутніх учителів фізики до роботи з сучасними комп'ютерними технологіями, зокрема, з комп'ютерним моделюванням у фізиці.

Постановка проблеми. Вивчення можливостей створення та використання комп'ютерних моделей та віртуальних комп'ютерних лабораторій у процесі навчання фізики є основною проблемою дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. О. В. Семеніхіна, А. В. Трухін, Ю. В. Хворостіна, В. Г. Шамо́ня, А. О. Юрченко розглядають віртуальні лабораторії як інструмент навчальної та наукової діяльності та як складову сучасного експерименту. У дослідженнях Е. О. Козловського та Г. М. Кравцова показано роль віртуальних лабораторій в структурі системи дистанційного навчання.

Постановка завдання. Оскільки використання віртуальних фізичних лабораторій, комп'ютерних моделей, спеціалізованих програмних продуктів та веб-додатків дає можливість змодельовувати та візуально продемонструвати певні фізичні явища чи процеси, то перед нами постало завдання розробляти власні комп'ютерні моделі та підготувати до цього майбутніх учителів фізики.

Виклад основного матеріалу. Визначено переваги та недоліки використання віртуальної лабораторії та комп'ютерних моделей в освітньому

Urgency of the research. The relevance of the research topic is to provide quality training for future physics teachers to work with modern computer technology, in particular, with computer modeling in physics.

Target setting. Exploring the possibilities of creating and using computer models and virtual computer labs in the process of teaching physics is the main problem of this research.

Actual scientific researches and issues analysis. O. V. Semenikhina, A. V. Trukhin, Yu. V. Khvorostina, V. G. Shamonya, A. O. Yurchenko considers virtual laboratories as a tool of educational and scientific activity and as a component of modern experiment. In the research of E. O. Kozlovsky and G. M. Kravtsova the role of virtual laboratories in the structure of the distance learning system is shown.

The research objective. As the using of virtual physics labs, computer models, specialized software products and web applications makes it possible to model and visually demonstrate certain physical phenomena or processes, we have a task to develop our own computer models and teaching future physics teachers for it.

The statement of basic materials. The advantages and disadvantages of using a virtual laboratory and computer models in the educational process in

процесі з фізики. Обґрунтовано доцільність застосовувати віртуальних лабораторій та комп'ютерних моделей в умовах змішаного навчання фізики. Для навчання майбутніх учителів фізики створювати та використовувати комп'ютерні моделі фізичних явищ та процесів здійснюється в професійно орієнтованому авторському курсі "Методика застосування комп'ютерної техніки в професійній діяльності". Описано етапи розробки фізичної моделі з формулювання математичної задачі та показано реалізацію на прикладі розроблення та використання програми "Динамічна модель ідеального газу".

Висновки. 1) запропоновано спосіб для підготовки майбутніх учителів фізики до побудови моделей багатовимірних предметних областей, зокрема фізичних процесів та явищ; 2) розроблені ефективні алгоритми розв'язку прикладних задач у прикладному програмному забезпеченні для візуального та математичного моделювання поведінки фізичних систем, побудови фазових діаграм та фазових просторів а також амплітуд динамічних змінних в залежності від керуючих параметрів систем; 3) реалізовано можливість інформаційно-комп'ютерних технологій для побудови структурно-функціональної моделі віртуальної обчислювальної лабораторії у майбутньому.

Ключові слова: майбутній учитель фізики; комп'ютерна модель; віртуальна фізична лабораторія

physics are identified. The expediency of using virtual laboratories and computer models in the context of mixed physics education is substantiated. To teach future physics teachers to create and use computer models of physical phenomena and processes is carried out in a professionally oriented author's course "Methods of using computer technology in professional activities." The stages of development of a physical model for the formulation of a mathematical problem are described and the implementation on the example of development and use of the program "Dynamic model of an ideal gas" is shown.

Conclusions. 1) a method for teaching of future physics teachers to build models of multidimensional subject areas, in particular physical processes and phenomena; 2) developed effective algorithms for solving applied problems in application software for visual and mathematical modeling of physical systems, construction of phase diagrams and phase spaces and amplitudes of dynamic variables depending on the control parameters of the systems; 3) the is realized possibility of information and computer technologies for building a structural and functional model of a virtual computer laboratory in the future.

Keywords: future physics teacher; computer model; virtual physical laboratory

Актуальність дослідження. Використання комп'ютерної техніки набуло загальнодержавного значення і одне з найважливіших завдань сучасних педагогічних університетів – забезпечити оволодіння знань про комп'ютери та інформаційні технології майбутніх учителів. Однак слід пам'ятати, що комп'ютер - не лише об'єкт вивчення, але й засіб навчання і з ним пов'язані надії на підвищення ефективності освітнього процесу – адже лише нині вчитель отримав потужний і багатофункціональний засіб навчання. Саме тому слід забезпечити якісну та професійну підготовку майбутніх учителів фізики до роботи з сучасними комп'ютерними технологіями, а з огляду на специфіку предмету – саме з комп'ютерним моделюванням у фізиці.

Постановка проблеми. Саме тому вивчення можливостей створення та використання комп'ютерних моделей у процесі навчання фізики є

основною проблемою дослідження. Сукупність комп'ютерних моделей поєднаних тематичною, чи іншою ознакою є віртуальною лабораторією з відповідного предмета (фізики).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Віртуальна лабораторія є певним навчальним середовищем, яке дає змогу віртуально моделювати поведінку об'єктів дослідження і допомагає оволодіти новими знаннями та практичними вміннями [4]. Вона повністю або частково замінює лабораторну установку, тобто весь процес змодельований на комп'ютері, а педагогу лише потрібно правильно налаштувати обладнання та програмне забезпечення [8].

Як зазначають фахівці, віртуальна лабораторія є певним програмним середовищем, в якому є можливість дослідження об'єктів із заданою деталізацією відносно реальних процесів в рамках певної галузі знань [7].

Аналізуючи вищезазначені підходи вважаємо, що віртуальна лабораторія з фізики – *це програмне середовище, що дає змогу з комп'ютерними моделями (або ж безконтактно (дистанційно) з реальним обладнанням) формувати практичні уміння та навички шляхом проведення лабораторних дослідів, імітуючи послідовність дій дослідника в реальній лабораторії (або ж керуючи установками роботизованими засобами).*

Постановка завдання. Нині, в умовах закладу освіти, виконати всі досліді передбачені навчальними програмами фізики дуже складно як через відсутність окремого обладнання, так і через карантинні обмеження, тому використання віртуальних фізичних лабораторій, комп'ютерних моделей, спеціалізованих програмних продуктів та веб-додатків представлених на Інтернет-ресурсах чи розроблених самостійно дає можливість змоделювати та візуально продемонструвати певні фізичні явища чи процеси. Зазвичай, знайти таку комп'ютерну модель, чи програмний засіб, що відповідав би усім дидактичним і методичним вимогам досить складно, тому перед нами постало завдання розробляти власні комп'ютерні моделі та підготувати до цього майбутніх учителів фізики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Окремі дослідники відмічають ряд переваг використання віртуальної лабораторії та комп'ютерних моделей в освітньому процесі, адже, на їх думку, порівняно з реальними лабораторними роботами вони дозволяють: змоделювати процеси, перебіг яких неможливо реалізувати в лабораторних умовах; безпечно працювати з небезпечними приладами чи речовинами; зекономити на придбанні дорогого обладнання; забезпечити самостійну організацію і проведення віртуального дослідів; використовувати віртуальну лабораторію як ефективний засіб отримання знань та умінь у змішаному навчанні [2; 7]. Адже за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій здобувачі освіти можуть змоделювати та візуалізувати фізичний процес в значно коротший термін, маючи більше часу на аналіз результатів експерименту. Крім того, віртуальні лабораторії можна розглядати, як засоби відпрацювання певних алгоритмів виконання дослідів, тобто вони є віртуальними тренажерами.

Звичайно, що використання віртуальних лабораторій та комп'ютерних моделей в освітньому процесі з фізики має і низку недоліків, зокрема, неможливість працювати з реальним обладнанням, що знижує рівень сприйняття інформації через органи чуття; обмеженість відображення реальної дійсності перебігу фізичних дослідів; створення хибного уявлення у здобувачів освіти щодо відносної легкості виконання лабораторних дослідів.

Тому, на нашу думку, віртуальні лабораторії та комп'ютерні моделі не можуть та й не повинні повністю замінити проведення дослідів в реальних лабораторних умовах, але повинні використовуватись в умовах змішаного навчання фізики в закладах освіти.

Навчання майбутніх учителів фізики створювати та використовувати комп'ютерні моделі фізичних явищ та процесів, а згодом компонувати їх у віртуальні лабораторії нами здійснюється в професійно орієнтованому курсі "Методика застосування комп'ютерної техніки в професійній діяльності". Авторську програму з цього курсу складено на основі аналізу потреб сучасних закладів освіти, досвіду підготовки студентів, а також узагальнення власного досвіду роботи з учнями шкіл та студентами. Викладання дисципліни здійснюється на основі широкого використання міжпредметних зв'язків з курсами "Комп'ютерні технології в освіті і науці", "Основи інформатики" та фаховими дисциплінами "Вища математика", "Загальна фізика", "Теоретична фізика", "Методика навчання фізики".

Завдання дисципліни, її місце у підготовці майбутнього вчителя фізики визначаються наступними цілями:

1. Ознайомити майбутніх учителів фізики з основними теоретичними питаннями методики використання комп'ютерної техніки в освітньому процесі.
2. Ознайомити майбутніх учителів з роллю і місцем комп'ютерної техніки в шкільному курсі фізики.
3. Навчити студентів ефективно застосовувати комп'ютерну техніку в навчальному процесі.
4. Сформувати вміння і навички роботи з сучасними персональними комп'ютерами та програмним забезпеченням до них.
5. Ознайомити з методикою організації активної діяльності учнів при використанні комп'ютерної техніки.

Перелік знань, умінь і навичок, які формуються в процесі викладання дисципліни:

- знати дидактичні принципи, основні методи, методичні прийоми, форми і засоби організації пізнавальної діяльності учнів при використанні сучасних комп'ютерних технологій;
- знати місце і роль комп'ютерних технологій в структурі навчальної діяльності;
- володіти сучасними технологіями навчання;
- володіти методикою формування практичних умінь і навичок учнів по використанню комп'ютерної техніки;
- володіти усіма видами контролю знань умінь і навичок учнів, здійснювати діагностику, забезпечувати зворотній зв'язок з використанням комп'ютерів.

У модуль 2 цього курсу включено тему "Методика використання дидактичних можливостей персонального комп'ютера відповідно до специфіки навчального предмета", де для фізиків передбачено вивчення основ моделювання фізичних явищ і процесів та принципи і підходи до створення комп'ютерних моделей.

У сучасній освіті комп'ютерне моделювання є одним з ефективних методів вивчення складних модельних систем та розглядається як проміжна ланка, що об'єднує можливості інформаційних технологій та інших дисциплін. В сучасних природничих науках, таких як фізика, біофізика,

біологія, хімія, екологія динамічні моделі відіграють домінуючу роль. Все більше вчителів та викладачів відчувають потребу у комп'ютерній реалізації різного типу динамічних моделей для формалізації представлень про об'єкт, отримання якісних і кількісних прогнозів поведінки досліджуваних систем при різних умовах.

Слід відзначити складність пакетів прикладних програм (ППП), призначених для моделювання, і пов'язані з цим труднощі вбудовування роботи з їх застосуванням у традиційний освітній процес. На молодших курсах, коли вивчаються базові фізичні дисципліни, студенти часто ще не мають достатнього рівня комп'ютерно-інформатичної підготовки. Пізніше, під час вивчення спецкурсів, вони використовують професійні PPP (HyperChem, MOPAC, GAMESS, Gaussian) або інтегровані програмні середовища (MathCAD, MatLab). У нашому випадку, такі PPP одночасно і вивчаються, і служать засобами, за допомогою яких розв'язуються навчальні завдання. Тому засвоєнню можливостей і функцій програм приділяється багато уваги як у попередньому навчанні, так і під час виконання лабораторних робіт з курсу "Методика застосування комп'ютерної техніки в професійній діяльності".

За існуючих навчальних планів вивчення базових дисциплін виділення додаткового часу на освоєння спеціальних PPP є малоімовірним. Тому такий критерій, як простота використання програм для моделювання, а також відповідність їх контенту змісту дисципліни, на даний момент істотно обмежує вибір викладачів.

Розпочинається розробка фізичної моделі з формулювання математичної задачі фізичної моделі включає декілька підзадач:

1. *Виділення істотних чинників.* З однієї сторони, модель повинна бути достатньо простою, а з іншої сторони, достатньо точною. Які чинники є істотними, а якими можна знехтувати, залежить від задачі які буде вирішувати розроблена комп'ютерна модель.
2. *Визначення початкових, граничних і додаткових умов.*
3. *Розв'язання математичної задачі.* На даному етапі проводиться якісне дослідження моделі, з'ясовуються її поведінка у крайніх та граничних ситуаціях. Досить часто такі екстремальні ситуації допускають у першому наближенні аналітичне рішення. Отримані результати дозволяють передбачити поведінку моделі у загальному випадку, а також слугують для перевірки результатів отриманих в результаті моделювання.
4. *Розробка алгоритму.*
5. *Створення і реалізація програми.*
6. *Вивід і накопичення результатів.* На цьому етапі проходить також дослідне обґрунтування моделі на основі контрольних результатів, підтвердження того що якщо контрольні результати співпали із певною точністю, то й отримані результати лежать у допустимих межах і є достатньо точними. Якщо результати незадовільні, то проводиться модифікація моделі.
7. *Використання отриманих результатів.*

Покажемо реалізацію описаного алгоритму на прикладі розроблення та використання програми **"Динамічна модель ідеального газу"**. Комп'ютерна програма "Динамічна модель ідеального газу" дає можливість продемонструвати фізичні процеси, які реалізуються в моделі ідеального

газу – закономірності руху молекул в залежності від температури (T) газу, закон збереження імпульсу при зіткненні молекул, траєкторії руху молекул, а також побудувати діаграму довжини вільного пробігу конкретної молекули та визначити середнє значення даної величини на деякому проміжку часу, визначити кількість ударів конкретної молекули за деякий проміжок часу. Вікно програми представлено на рис. 1:

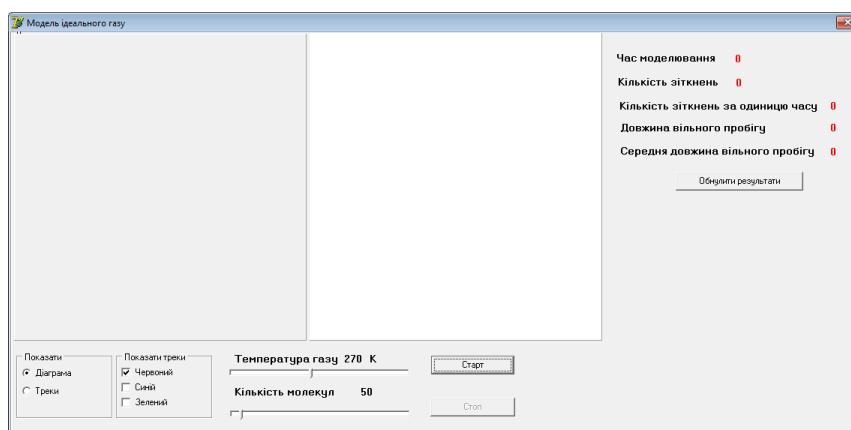

Рис. 1. Вікно програми “Динамічна модель ідеального газу”

Полотно вікна програми розбито на три частини. У лівій частині вікна розміщено поле, де буде проводитися візуалізація руху молекул ідеального газу в залежності від їх кількості (n) та температури. Температура газу і кількість молекул задаються за допомогою візуальних регуляторів числових величин. У середній частині вікна в залежності від положення перемикача проводиться візуалізація кількості зіткнень молекул за одиницю часу або візуалізація треків визначених (“Червоний”, “Синій”, “Зелений”) молекул. Визначення треків проводиться за допомогою незалежних перемикачів. У правій частині вікна відображається статистика комп’ютерного експерименту для визначеної молекули: час моделювання, кількість ударів, кількість ударів за одиницю часу, довжина вільного пробігу між послідовними зіткненнями, середня довжина вільного пробігу.

Програма працює в реальному часі, тобто в ній реалізовано прив’язку головного циклу до деякої величини, яка є незалежною від обчислювальних ресурсів персонального комп’ютера і є достатньо малою, що дозволяє не сповільнювати обчислювальний цикл в залежності від візуалізації картини руху.

Рух кожної молекули моделі описується рівняннями прямолінійного рівномірного руху у двовимірній системі координат (x, y) . Час (t_i) в обчислювальному циклі моделі дискретний $(i = 0, 1, \dots, k)$, відповідно координати молекул визначаються на обчислювальному кроці за такими співвідношеннями:

$$\begin{cases} x_{i+1} = x_i + v(t_{i+1} - t_i) \\ y_{i+1} = y_i + v(t_{i+1} - t_i) \end{cases} \quad (1)$$

де v – швидкість руху молекули.

Алгоритм використання комп’ютерної моделі містить наступні кроки:

– задаємо початкову конфігурацію молекул в полі в залежно від їх кількості;

– задаємо початкові значення швидкостей молекул в залежності від температури газу;

- вибираємо молекулу (молекули) для розрахунку довжини вільного пробігу і кількості ударів;
- на кожному часовому кроці визначаємо чи не відбулося зіткнення молекул між собою та умовними стінками поля для моделювання руху;
- при зіткненні обчислюємо кути розльоту молекул;
- визначаємо довжину вільного пробігу між послідовними зіткненнями і середню довжину вільного пробігу.

Початкову конфігурацію – координати (x_{0j}, y_{0j}) j -ої молекули задаємо за допомогою генератора випадкових чисел. Швидкості v_j молекул такої системи, що знаходиться при сталій температурі T , підкоряються розподілу Максвелла [1]:

$$\omega(v_j) = C e^{-\frac{mv_j^2}{2T}}, \quad (2)$$

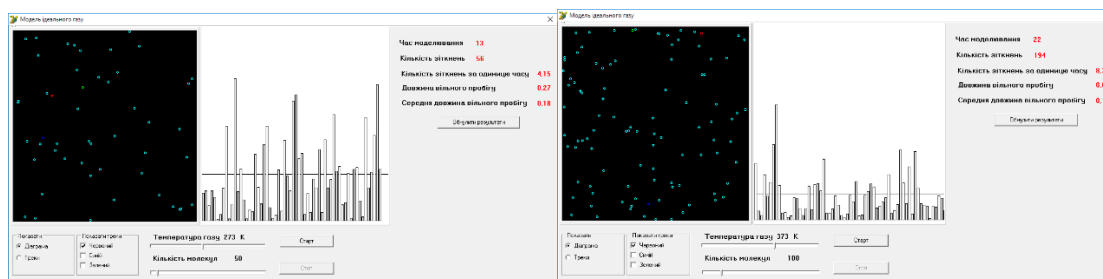
де m – маса молекули.

Температуру T моделі ідеального газу в початковий момент часу t_0 задамо наступним чином. Генератор випадкових чисел видає випадкове число χ , що рівномірно розподілено на інтервалі $[0,1]$. Це число симетризується згідно правила [3]:

$$2Q(\chi - 0,5) \rightarrow \chi'. \quad (3)$$

Якщо Q вибрати рівним $\sqrt{\frac{2k_B T}{m}}$, де k_B – стала Больцмана, і значення випадкових чисел рівномірно розподіленні на інтервалі $[-Q, Q]$ присвоїти компонентам швидкостей (v_{x_j}, v_{y_j}) молекул, то середня кінетична енергія моделі ідеального газу відповідатиме температурі $2T$.

Результати роботи програми “Модель ідеального газу” для різної кількості молекул ідеального газу та різної температури при візуалізації діаграми довжини вільного пробігу представлені на рис. 2. На діаграмі довжини вільного пробігу молекули через період часу горизонтальна пряма відображає значення середньої довжини пробігу молекули.

а)

б)

Рис. 2. Результати роботи програми “Модель ідеального газу” при різній температурі та кількості молекул: а) $T = 273$ K, $N = 50$; б) $T = 373$ K, $N = 100$.

Результати роботи програми “Модель ідеального газу” при візуалізації треків визначених молекул в залежності від температури та кількості молекул представлені на рис. 3.

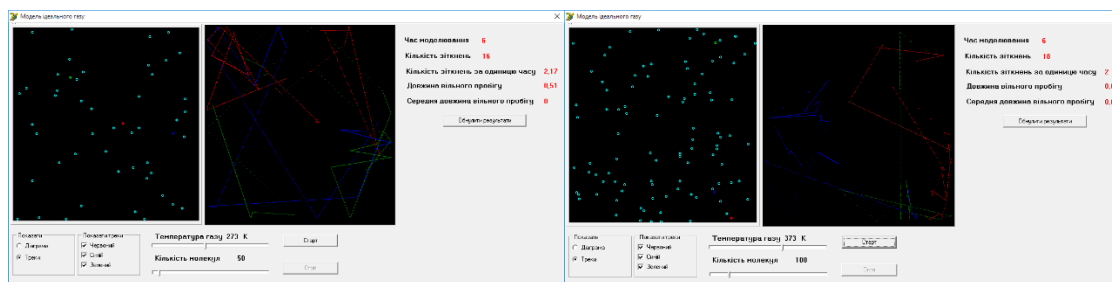

Рис. 3. Результати роботи програми “Модель ідеального газу” при різних температурі та кількості молекул: а) $T = 273 \text{ K}$, $N = 50$; $T = 373 \text{ K}$, $n = 100$.

Результати моделювання: температура, кількість молекул, час моделювання, кількість зіткнень, довжина вільного пробігу, середня довжина вільного пробігу, масиви координат (x_i, y_i) трьох визначених молекул зберігаються у текстовому файлі. Студентам пропонується побудувати функціональні залежності кількості зіткнень, середньої довжини вільного пробігу від температури або/та кількості молекул.

Якщо траєкторію руху окремої молекули у першому наближенні вважати фрактальним об'єктом, то за масивами координат можна запропонувати розрахувати його розмірність за Хауздорфом-Безиковичем [6]. Щоб виміряти довжину ламаної L_0 необхідно підрахувати число $N(\delta)$ відрізків довжини δ , які необхідні, щоб покрити її. Довжина ламаної рівна:

$$L = N(\delta)\delta \xrightarrow{\delta \rightarrow 0} L_0 \delta^0. \quad (4)$$

В такому випадку міру покриття M_d визначимо таким чином:

$$M_d = \sum \gamma(d) \delta^d = \gamma(d) N(\delta) \delta^d \xrightarrow{\delta \rightarrow 0} \begin{cases} 0, & \text{якщо } d > D, \\ \infty, & \text{якщо } d < D. \end{cases} \quad (5)$$

Величина D , при якій ця границя відмінна від нуля і нескінченності є розмірністю Хауздорфа-Безиковича. Для фрактальних структур, як правило, вона не ціле число.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Таким чином, нами запропоновано спосіб для підготовки майбутніх учителів фізики до побудови моделей багатовимірних предметних областей, зокрема фізичних процесів та явищ. В основі запропонованого методу лежить поєднання геометричної інформації про просторову структуру об'єктів та специфічна для предметної області інформація, яка задана на вказаних геометричних множинах. Доцільність застосування метамоделі полягає перш за все у побудові системи комп'ютерних інструментів (візуальних середовищ моделювання), що прискорюють процес наукового чи інженерного дослідження завдяки використанню множини математичних методів.

Вдалося реалізувати можливість інформаційно-комп'ютерних технологій для побудови структурно-функціональної моделі віртуальної обчислювальної лабораторії у майбутньому. Розроблені ефективні алгоритми розв'язку прикладних задач у прикладному програмному забезпеченні для візуального та математичного моделювання поведінки фізичних систем, побудови фазових діаграм та фазових просторів а також амплітуд динамічних змінних в залежності від керуючих параметрів систем.

Список використаних джерел:

1. Дущенко, ВП & Кучерук, ІМ 1993. Загальна фізика. Фізичні основи механіки. Молекулярна фізика і термодинаміка, Київ : Вища школа, 431 с.
2. Козловський, ЕО & Кравцов, ГМ 2011. 'Виртуальная лаборатория в структуре системы дистанционного обучения', *Информационные технологии в образовании*, № 10. Доступно: <file:///C:/Users/Win10/Downloads/itvo_2011_10_15.pdf> [27 Квітень 2021].
3. Кособуцький, ПС 2014. Статистичні та Монте-Карло алгоритми моделювання випадкових процесів у макро- і мікросистемах у MathCAD. Монографія, Львів: Видавництво Львівської політехніки, 412 с.
4. Семеніхіна, ОВ & Шамоня, ВГ 2011. 'Віртуальні лабораторії як інструмент навчальної та наукової діяльності', *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, №1(11), с. 341-346.
5. Трухин, АВ 2002. 'Об использовании виртуальных лабораторий в образовании', *Открытое и дистанционное образование*, № 4 (8), с. 70-72. Доступно: <https://ido.tsu.ru/files/pub2002/4(8)309Truhin_A._(TUSUR).pdf> [27 Квітень 2021].
6. *Фрактальный анализ процессов, структур и сигналов* 2006. Под ред. РЭ Пашенко, Харьков : *ЭкоПерспектива*, 348 с.
7. Юрченко, АА 2016. 'Виртуальные лаборатории в учебной физической среде', *Інформаційні технології в професійній діяльності*, № 10. Доступно: <http://repository.sspu.sumy.ua/handle/123456789/979> [27 Квітень 2021].
8. Юрченко, АО & Хворостіна, ЮВ 2016. 'Віртуальна лабораторія як складова сучасного експерименту', *Науковий вісник Ужгородського університету. серія: "Педагогіка. Соціальна робота"*, Випуск 2 (39), с. 281-283.

References:

1. Dushenko, VP & Kucheruk, IM 1993. Zagalna fizika. Fizichni osnovi mehaniki. Molekulyarna fizika i termodinamika (General Physics. Physical foundations of mechanics. Molecular physics and thermodynamics), Kiyiv : *Visha shkola*, 431 s.
2. Kozlovskij, EO & Kravcov, GM 2011. 'Virtualnaya laboratoriya v strukture sistemy distancionnogo obucheniya (Virtual laboratory in the structure of the distance learning system)', *Informacionnye tehnologii v obrazovanii*, № 10. Dostupno: <file:///C:/Users/Win10/Downloads/itvo_2011_10_15.pdf> [27 Kviten 2021].
3. Kosobuckij, PS 2014. Statistichni ta Monte-Karlo algoritmi modelyuvannya vipadkovih procesiv u makro- i mikrosistemah u MathCAD (Statistical and Monte Carlo algorithms for modeling random processes in macro- and microsystems in MathCAD). Monografiya, Lviv: *Vidavnictvo Lvivskoyi politehniki*, 412 s.
4. Semenihina, OV & Shamonya, VG 2011. 'Virtualni laboratoriyi yak instrument navchalnoyi ta naukovoyi diyalnosti (Virtual laboratories as a tool for educational and scientific activities)', *Pedagogichni nauki: teoriya, istoriya, innovacijni tehnologiyi*, Sumi: *Vid-vo SumDPU imeni A.S.Makarenka*, № 1 (11), s. 341-346.
5. Truhin, AV 2002. 'Ob ispolzovanii virtualnyh laboratorij v obrazovanii (There virtual laboratories using in education)', *Otkrytoe i distancionnoe obrazovanie*, № 4 (8), s. 70-72. Dostupno: <https://ido.tsu.ru/files/pub2002/4(8)309Truhin_A._(TUSUR).pdf> [27 Kviten 2021].
6. *Fraktalnyj analiz processov, struktur i signalov (Fractal analysis of processes, structures and signals)* 2006. Pod red. RE Pashenko, Harkov : *EkoPerspektiva*, 348 s.
7. Yurchenko, AA 2016. 'Virtualnye laboratorii v uchebnoj fizicheskoj srede (Virtual laboratories in the learning physical environment)', *Informacijni tehnologiyi v profesijnij diyalnosti*, № 10. Dostupno: <http://repository.sspu.sumy.ua/handle/123456789/979> [27 Kviten 2021].

8. Yurchenko, AO & Hovorostina, YuV 2016. 'Virtualna laboratoriya yak skladova suchasnogo eksperimentu (Virtual laboratory as a component of modern experiment)', *Naukovij visnik Uzhgorodskogo universitetu. seriya: "Pedagogika. Socialna robota"*, Vypusk 2 (39), s. 281-283.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.33(5)-4

УДК 372.2.018:159.922.7

ЗМІСТ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ З ДІТЬМИ РАНЬОГО ВІКУ В УМОВАХ МАТЕРИНСЬКОЇ ДЕПРИВАЦІЇ

THE CONTENT AND ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS WITH
YOUNG CHILDREN IN CONDITIONS OF MATERNAL DEPRIVATION

Т. М. Сняtkова

Актуальність теми дослідження. У сучасній соціо-економічній нестабільності суспільства посиленого розповсюдження активно набуває феномен материнської депривації. Позбавлення дитини у ранньому віці емоційного контакту з матір'ю, недостатність любові та турботи призводить до порушень у психічному розвитку особистості. Без надання спеціально організованої психолого-педагогічної допомоги первинні відхилення обумовлюють появу вторинних, що призводить до виникнення хибного кола розвитку, комплексності порушень у провідних сферах життєдіяльності дитини.

Постановка проблеми. Порушення мовленнєвого, сенсорного, емоційного розвитку є найбільш характерними наслідками для дитини раннього віку в умовах материнської депривації. Специфічні особливості розвитку дитини потребують індивідуального та диференційованого підходу до кожної окремої особистості в рамках планування та організації освітнього та виховного процесу для дітей зазначеної категорії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен депривації висвітлено у працях Дж. Боулбі, Д. Віннікота, Н. Дмитріюк, Й. Лангмаєра, З. Матейчека та ін. Аналіз факторів, які впливають на появу депривації представлено у дослідженнях О. Забабуріної, Є. Смірнкової,

Urgency of the research. The phenomenon of maternal deprivation is actively becoming widespread in the modern socioeconomic instability of society. Deprivation of the child at an early age of emotional contact with the mother, lack of love and care leads to disorders in the mental development of the person. Without the provision of specially organized psychological and pedagogical assistance, primary deviations cause the appearance of secondary ones, which leads to the emergence of a false circle of development, a complex of violations in the leading areas of the child's life.

Target setting. Disorders of speech, sensory, emotional development are the most characteristic consequences for an early child in maternal deprivation. The specific characteristics of the child's development require an individual and differentiated approach to each individual in the planning and organization of the educational process for children of this category.

Actual scientific researches and issues analysis. The phenomenon of deprivation is covered in the works of J. Bowlby, D. Vinnikot, N. Dmytriuk, Y. Langmaier, Z. Matechek, etc. The analysis of the factors that affect the appearance of deprivation is presented in the researches of A. Zababurina,

А. Прихожан, Т. Шульги, І. Ярослав-цевої та ін. Ознаки та компоненти материнської депривації розглянуто такими вченими як А. Баргес, Е. Еріксон, Д. Ісаєв, С. Петрова тощо. В. Мухіна, І. Дубровіна, М. Толстих розглядали наслідки материнської депривації для психічного розвитку особистості.

Постановка завдання. Здійснити теоретичний аналіз особливостей змісту та організації освітнього процесу з дітьми раннього віку в умовах материнської депривації.

Виклад основного матеріалу. У психолого-педагогічній літературі термін “материнська депривація” застосовується для позначення психічного стану особистості, який виник внаслідок недостатності або повної відсутності чуттєвих, емоційних зв'язків між дитиною та матір'ю. Тривалість, сила та вік, у якому почалась материнська депривація, є провідними факторами, що визначають рівень та широту порушень у психічному розвитку дитини. Навіть тривала розлука з матір'ю (наприклад, у наслідок госпіталізації дитини) призводить до травмування дитячої психіки у ранньому віці. У рамках реформування системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні постає питання про необхідність розробки освітніх програм з урахуванням специфіки особистісного розвитку дитини в умовах материнської депривації.

Висновки. Аналіз нормативно-правової бази та наукової літератури дозволив визначити, що зміст та організація освітнього процесу з дітьми раннього віку має будуватись на основі базового компоненту дошкільної освіти з врахуванням специфіки депривованої особистості та наявного рівня розвитку дитини за всіма освітніми напрямками.

Ключові слова: материнська депривація, ранній вік, освітній процес, Базовий компонент дошкільної освіти.

E. Smirnova, A. Pariykhoshan, T. Shulha, I. Yaroslavtseva, and others. The signs and components of maternal deprivation were considered by such scientists as A. Barges, E. Erikson, D. Isaiev, S. Petrova, and others. V. Mukhina, I. Dubrovina, M. Tolstikh considered the consequences of maternal deprivation on the mental development of the personality.

The research objective. To carry out the theoretical analysis of features of the content and organization of the educational process with young children in conditions of maternal deprivation.

The statement of basic material. In the psychological and pedagogical literature, the term “maternal deprivation” is used to refer to the mental state of the person that arose due to the insufficiency or complete absence of sensual, emotional ties between the child and the mother. The duration, strength, and age at which maternal deprivation began are the leading determinants of the level and breadth of impairment in a child's mental development. Even prolonged separation from the mother (for example, as a result of hospitalization of the child) leads to the traumatization of the child's psyche at an early age. Within the framework of the reform of the system of institutional care and upbringing of children in Ukraine, the question arises of the need to develop educational programs taking into account the specifics of the child's personal development in conditions of maternal deprivation.

Conclusions. The analysis of the regulatory framework and scientific literature made it possible to determine that the content and organization of the educational process with young children should be based on the basic component of preschool education, taking into account the specifics of the deprived person and the existing level of development of the child in all educational areas.

Keywords: maternal deprivation, early age, educational process, basic component of preschool education.

Актуальність теми. За даними досліджень Міністерства соціальної політики України кількість дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського

підкування, невпинно зростає [7]. У свою чергу сучасні соціально-економічні кризи призводять до загострення проблеми соціального сирітства. Нашарування окреслених негативних тенденцій у майбутньому може розглядатись як загроза психічному здоров'ю нашої нації. Пов'язане це перш за все з тим фактором, що відсутність емоційного контакту, тісних взаємовідносин з матір'ю чи іншою референтною людиною призводить до незворотних порушень психічного розвитку дитини і, без надання спеціально організованої психолого-педагогічної допомоги, спричиняє стійкі особистісні деформації, які негативно впливають на всі сфери життя особи та її найближчого оточення. Чим раніше дитина втрачає батьківську турботу та любов, тим ширше є спектр відхилень у її розвитку. Чим тривалішим є цей період, тим менш утворенні порушення підлягають корекції.

Ранній вік є одним із найважливіших періодів онтогенезу. Саме цей віковий етап визначає стан здоров'я, благополуччя, здатність до навчання та певного типу поведінки людини протягом подальшого її існування. Ранній вік характеризується найбільшою вразливістю до різних факторів впливу. За умови виникнення материнської депривації у ранньому віці дитина у подальшому суттєво відстає від вікової норми розвитку, відчуває ускладнення у мовленнєвому, емоційному та інтелектуальному розвитку. Разом з тим, вразливість та пластичність психічного розвитку у ранньому віці можна використати для максимально ефективного періоду корекції, розвитку та освіти дітей. Саме тому, проблема визначення змісту та організації освітнього процесу дітей раннього віку в умовах материнської депривації є актуальною та потребує детального вивчення.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Діти раннього віку мають право на отримання якісної освіти, разом з тим, в умовах материнської депривації вони переживають складні психоемоційні стани, які суттєво ускладнюють освітній процес. З метою забезпечення повноцінного та гармонійного розвитку особистості дитини необхідним є визначення специфіки змісту та організації освітнього процесу для дітей раннього віку в умовах материнської депривації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Феномен депривації висвітлено у працях Дж. Боулбі, Д. Віннікота, Н. Дмитріюк, Й. Лангмаєра, З. Матейчека та ін. Аналіз факторів, які впливають на появу депривації представлено у дослідженнях О. Забабуріної, Є. Смірної, А. Прихожан, Т. Шульги, І. Ярославцевої та ін. Ознаки та компоненти материнської депривації розглянуто такими вченими як А. Баргес, Е. Еріксон, Д. Ісаєв, С. Петрова тощо. В. Мухіна, І. Дубровіна, М. Толстих розглядали наслідки материнської депривації для психічного розвитку особистості. Не дивлячись на широку висвітленість у психолого-педагогічній літературі проблеми деформації, переважна більшість досліджень присвячена дітям, які відвідують заклади інтернатного типу чи дитячі будинки. Разом з тим, зазначені дослідження не враховують сучасних реформ системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні.

Постановка завдання. Здійснити теоретичний аналіз особливостей змісту та організації освітнього процесу з дітьми раннього віку в умовах материнської депривації.

Виклад основного матеріалу дослідження. У психолого-педагогічній літературі термін "депривація" розглядається як стан, що

виникає внаслідок обмеження можливості людини довгий час задовольняти власні потреби. Залежно від типу фрустрованих потреб розрізняють різні типи депривації (стимульна (сенсорна), когнітивна, емоційна, соціальна). Серед них однією з найбільш складних за критичністю наслідків для організму індивіда є материнська депривація. Більшість дослідників (Дж. Боулбі, Н. Дмитріюк, А. Прихожан тощо) ототожнюють материнську депривацію з емоційною і трактують її як недостатність або повну відсутність чуттєвих, емоційних зв'язків між дитиною та референтною для неї людиною – матір'ю [4].

Материнська депривація негативно впливає на всі аспекти життєдіяльності організму, але найбільшого ураження зазнає саме психічна сфера особистості. Важкість ускладнень у психічному розвитку залежить від тривалості деприваційного періоду, а також віку у якому він виник. На думку Я. Гошовського, В. Мухіної, І. Ярославцевої жорстка довготривала материнська депривація, яка виникає на першому році життя дитини, призводить до незворотних розладів в емоційній сфері, порушень інтелектуального та сесносмотрного розвитку [3, 10]. Відсутність материнської турботи та любові у ранньому віці призводить до затримки мовлення, стійких відхилень у емоційно-вольовій сфері, ускладнює оволодіння гігієнічними та соціальними навичками, знижує розвиток стимульних мотивів, нівелює передумови інтелектуального розвитку. За даними досліджень О. Забабуріної, В. Помогаєвої діти, які зазнали материнської депривації у 55,6% випадків мають затримку психічного розвитку [5].

На думку, Н. Дмитріюк провідними характеристиками депривованої у ранньому віці особистості є: "...неприйняття самої себе, нездатність до дружби, любові, відсутність спільності, подібності з іншими людьми, нехтування собою та іншими", прояви агресивності чи аутоагресії [4, с.129]. Наслідками материнської депривації є деформація моральних та етичних цінностей дитини, формування стану фрустрованості, незахищеності, тривожності, тотальної недовіри до оточуючих, що у свою чергу, у подальшому призводить до порушень у комунікації, уникненні соціальних контактів, нездатності висловлювати любов до себе та інших [7].

Складність материнської депривації полягає у тому, що її тривалий вплив на ранніх етапах онтогенезу, за несприятливих умов (зокрема, потрапляння у дитячі будинки чи інтернати) обумовлює розвиток інших типів депривації – сенсорної, інтелектуальної та, згодом, і соціальної. Дослідження Є. Ільїної, В. Мухіної, Й. Лайнгмейер свідчать про те, що перебування дітей раннього віку в інтернатах, дитячих будинках чи інших подібних закладів лише ускладнює та примножує порушення у психічному розвитку дитини, викликані материнською депривацією [6, 7, 10]. Саме тому, у 2017 році в Україні започатковано реформу системи інституційного догляду та виховання дітей, яка має на меті: "реформування закладів інституційного догляду та виховання дітей, зокрема шляхом їх ліквідації, реорганізації у заклади денного перебування дітей та припинення до 2020 року практики влаштування дітей віком до трьох років до закладів інституційного догляду та виховання дітей" [2, с. 5]. За даною реформою пріоритетним напрямком є створення державою умов підтримки родини в скрутних ситуаціях для забезпечення перебування дитини у сім'ї чи в умовах наближених до цього, наприклад, будинках сімейного типу [2]. Відповідно до нової редакції Базового компоненту дошкільної освіти "стандарт спрямований на

забезпечення рівного доступу до дошкільної освіти дітей раннього та дошкільного віку, зокрема дітей з особливими освітніми потребами, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; утвердження людської гідності та гуманних взаємин між дітьми та батьками-вихователями в дитячих будинках сімейного типу; соціальну підтримку сім'ї та родинних стосунків" [8]. Тобто, не дивлячись на форму перебування дитини (у сім'ї, будинку сімейного типу тощо), не дивлячись форму здобуття дошкільної освіти (заклад дошкільної освіти, сім'я, центр розвитку дитини тощо) зміст та організація освітнього процесу визначається Державним стандартом дошкільної освіти в Україні. Відповідно до цього ж документу: "виконання вимог Стандарту забезпечується з урахуванням задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних психічних і фізичних можливостей дитини в найбільш оптимальній для кожної дитини формі" [8]. Тобто, зміст освітнього процесу для дітей раннього віку в умовах материнської депривації має будуватись з врахуванням двох ключових аспектів: Базового компоненту дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) та індивідуальних психо-фізіологічних особливостей самої дитини.

Інваріантний складник змісту освіти відповідно до Базового компоненту визначається провідними освітніми напрямами та відповідними очікуваними результатами (компетентностями) [8]:

- освітній напрям "Особистість дитини": рухова, здоров'язбережувальна, особистісна компетентність;
- освітній напрям "Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі": предметно-практична та технологічна, сенсорно-пізнавальна компетентність;
- освітній напрям "Дитина в природньому довкіллі": природничо-екологічна компетентність;
- освітній напрям "Гра дитини": ігрова компетентність;
- освітній напрям "Дитини в соціумі": соціально-громадянська компетентність;
- освітній напрям "Мовлення дитини": мовленнєва, комунікативна, художньо-мовленнєва компетентність;
- освітній напрям: "Дитина у світі мистецтва": мистецько-творча компетентність.

Варіативна складова Базового компоненту дошкільної освіти не вичерпується запропонованими документом напрямами і може бути доповнена відповідно до вподобань чи індивідуальних потреб кожної дитини.

Зміст освітнього процесу може також доповнюватись діючими програмами розвитку та виховання дітей (наприклад, "Дитина в дошкільні роки", "Зернятко", "Малюночок тощо). Форми та методи розвитку особистості дитини педагог обирає самостійно відповідно до віку дітей та їх інтересів.

Планування та організація освітнього процесу з врахуванням специфіки розвитку дитини, яка перебуває в умовах материнської депривації потребує усвідомлення того факту, що не дивлячись на той аспект, що у сучасній психолого-педагогічній літературі досить багато узагальнених та детальних психологічних портретів деприваційної особистості, наслідки материнської депривації мають дуже широкий спектр проявів, а отже, потребують психолого-педагогічної діагностики.

Саме тому, перший етап має полягати у детальному психолого-педагогічному вивченні особливостей розвитку особистості дитини, яка

перебуває в умовах материнської депривації. У ході діагностичного етапу необхідно з'ясувати зони розвитку дитини, її компенсаторні можливості та специфічні індивідуальні характеристики. Для всебічного дослідження особистості дитини можна використовувати такі методики: схема психолого-педагогічного обстеження дітей раннього віку за Н. Ричковою, схема спостереження за адаптацією дітей раннього віку, методика “Вибір за зразком”, методика “Розрізні картинки”, конструювання за наслідуванням, методика “Вкладники”, методика “Поштова скринька” (“Коробочка форм”) Л. Венгера, Г. Вигодської, Е. Леонгарда, завдання з предметами побуту (за О. Баженовою) тощо. Особливу увагу, необхідно приділити вивченню: мовленнєвого, сенсорного та емоційного розвитку дитини.

На основі отриманої картини психічного розвитку дитини складається індивідуальна програма розвитку та корекції, яка має бути інтегрована в освітній процес. Під час складання індивідуальної програми конкретні задачі та зміст навчання необхідно будувати з врахуванням фактичного рівня розвитку дитини за всіма освітніми напрямками. Тобто, індивідуальну програму розвитку та корекції необхідно будувати на основі модифікації змістової частини освітньої програми (відповідно до можливостей дитини) та з врахуванням необхідних зон корекції (наприклад, корекція емоційно-вольової, особистісної чи інтелектуальної сфери тощо).

Третій етап – безпосереднє впровадження розробленої програми з систематичною діагностикою поточного стану дитини та оновленням змісту програми відповідно до отриманих результатів.

Необхідно враховувати, що діти раннього віку в умовах материнської депривації можуть мати низькі рівні адаптаційних можливостей, значні відставання у психічному розвитку, тому процес їх адаптації та швидкість засвоєння ключових компетентностей (зазначених у Стандарті дошкільної освіти) може суттєво відрізнятись від нормотипових дітей, що потребує від фахівця додаткових зусиль, а також пошуку індивідуальних методів та підходів до кожної окремої дитини. Враховуючи широкий спектр порушень психічного розвитку при материнській депривації задля кращого засвоєння освітнього процесу з дитиною мають працювати одночасно декілька спеціалістів (вихователь, психолог, вчитель-логопед, спеціальний педагог тощо). Необхідність залучення того чи іншого фахівця визначається індивідуальними потребами дитини. Загальними принципами роботи з дітьми зазначеної категорії є використання особистісно-орієнтованого, гуманістичного та диференціального підходу.

На думку Л. Александрової, педагог у роботі з дітьми раннього віку в умовах материнської депривації під час планування та організації освітнього процесу має дотримуватись таких принципів: “...повторювання програмних завдань на різноманітному дидактичному матеріалі, опора на позитивні результати дитини, використання засвоєного способу дії в нових умовах, побудова освітнього процесу на основі спільної діяльності дитини та дорослого” [1, с. 9].

Ключовими в організації освітнього процесу з дітьми раннього віку є такі напрями: індивідуальна робота з дитиною задля полегшення адаптаційного процесу дитини до закладу (ЗДО, ЦРД тощо), організація форм та методів роботи спрямованих на мовленнєвий та сенсорний розвиток дитини, створення емоційно комфортних умов для всебічного психічного розвитку особистості та організація роботи з ранньої соціалізації дитини

зазначеного віку.

За Н. Дмитріюк, напрями роботи з дітьми раннього віку в умовах материнської депривації також можуть включати такі аспекти [4]:

- забезпечення достатньої кількості сенсорних стимулів та їх мінливості (повноцінний розвиток мозку можливий лише за систематичної обробки інформації різної модальності (тактильні, візуальні, акустичні), саме тому дитину раннього віку необхідно забезпечити різними сенсорними стимулами);

- повноцінне забезпечення розвитку рухової активності дитини протягом дня (рухова активність корисна для гармонійного розвитку нервової системи, тренування координації стимулює мозкову активність, окрім того, рухова активність сприяє сублімації у випадках агресії чи аутоагресії);

- упорядкування за порядком та структурою зовнішніх стимулів (важливим також, є дотримання чіткого режиму дня);

- створення умов для інтимно-емоційного ставлення до дорослого;

- забезпечення умов для широкого кола комунікацій (під час режимних моментів, ігрової діяльності, просто вільне спілкування з однолітками та дорослими).

Говорячи про освітній процес, не слід забувати і про освітнє середовище. Правильно організоване освітнє середовище лише підсилює психолого-педагогічний вплив на дитину, сприяє її емоційному комфорту. Так, наприклад, у сучасних закладах створюються сенсорні кімнати, кімнати усамітнення чи кімнати емоційного розвантаження, які сприяють емоційному благополуччю дітей, сенсорному розвантаженню чи наповненню, створюють відчуття поваги до потреб особистості, що є особливо важливим для дітей раннього віку в мовах материнської депривації.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Материнська депривація у ранньому віці дитини призводить до появи складних та комплексних порушень у психічному розвитку особистості. Реформування системи інституційного догляду та виховання дітей в Україні спрямовано мінімізувати наслідки материнської депривації шляхом розміщення дітей віком до трьох років не в заклади інтернатного типу, а в умови максимально наближені до родинних (з кількістю дітей не більше 10). Зазначені умови суттєво оптимізують перебіг психічного розвитку дитини, проте, не дають можливість повністю нівелювати вплив материнської депривації. Таким чином, побудова освітнього процесу для дітей раннього віку в умовах материнської депривації має будуватись на основі Базового стандарту про дошкільну освіту, а також з урахуванням індивідуально-специфічних особливостей психічного розвитку дітей зазначеної категорії.

Список використаних джерел:

1. Александрова, ЛЮ 2011. 'Специально-педагогические техники как направление логопедической помощи детям раннего возраста в условиях материнской депривации', *Вестник Новгородского государственного университета*, № 64, с. 8-11.
2. Верховна Рада України 2017. *Про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017 – 2026 роки № 526-р*. Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#Text>>. [23 Травня 2021].
3. Гошовський, ЯО 2008. Ресоціалізація депривованої особистості, Дрогобич: Коло.
4. Дмитріюк, Н 2015. 'Науково-практичний аспект проблеми депривованої особистості', *Актуальні проблеми психології*, Т. 1, № 42, с. 128-133.

5. Забабурина, ОС & Помогаева, ВИ 2015. 'Психическое развитие детей младенческого и раннего возраста в условиях материнской депривации', *Ученые записки Орловского государственного университета*, Т. 1, № 64, с. 372-275.
6. Ильина, ЕТ (ред) 2002. *Медико-психолого-педагогическая реабилитация детей в домах ребенка (современные аспекты)*, Москва: Изд-во "ЛО Московия".
7. Лангмейер, Й & Матейчек, З 1984. *Психологическая депривация в детском возрасте*, Прага : Медицинское издательство Авиценум.
8. Міністерство освіти і науки України 2021. *Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (Державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція, № 33*. Доступно: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf>. [23 Травня 2021].
9. Міністерство соціальної політики України 2020. *Захист сім'ї та дітей*. Доступно: <<https://www.msp.gov.ua/news/18836.html>>. [24 Травня 2021].
10. Мухина, ВС (ред.) 1991. *Лишенные родительского попечительства*, Москва: Просвещение.

References:

1. Aleksandrova, LYu 2011. 'Specialno-pedagogicheskie tehniki kak napravlenie logopedicheskoy pomoshi detyam rannego vozrasta v usloviyah materinskoj deprivacii (Special pedagogical techniques as a direction of speech therapy assistance to young children in conditions of maternal deprivation)', *Vestnik Novgorodskogo gosudarstvennogo universiteta*, № 64, s. 8-11.
2. Verhovna Rada Ukrayini 2017. *Pro Nacionalnu strategiyu reformuvannya sistemi institucijnogo doglyadu ta viovannya ditej na 2017 – 2026 roki (National strategy for reforming the system of institutional care and upbringing of children for 2017 - 2026)*, № 526-r. Dostupno: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017-%D1%80#Text>>. [23 Travnja 2021].
3. Goshovskij, YaO 2008. *Resocializaciya deprivovanoi osobistosti (Resocialization of the deprived person)*, Drogobich: Kolo.
4. Dmitriyuk, N 2015. 'Naukovo-praktichnij aspekt problemi deprivovanoi osobistosti (Scientific and practical aspect of the problem of deprived person)', *Aktualni problemi psihologiyi*, Т. 1, № 42, s. 128-133.
5. Zababurina, OS & Pomogaeva, VI 2015. 'Psihicheskoe razvitie detej mladencheskogo i rannego vozrasta v usloviyah materinskoj deprivacii (Mental development of infants and young children in conditions of maternal deprivation)', *Uchenye zapiski Orlovskogo gosudarstvennogo universiteta*, Т. 1, № 64, s. 372-275.
6. Ilina, ET (red) 2002. *Mediko-psihologo-pedagogicheskaya reabilitaciya detej v domah rebenka (sovremennye aspekty) (Medical, psychological and pedagogical rehabilitation of children in children's homes (modern aspects))*, Moskva: Izd-vo "LO Moskoviya".
7. Langmejer, J & Matejchek, Z 1984. *Psihologicheskaya deprivaciya v detskom vozraste (Psychological deprivation in childhood)*, Praga : Medicinskoe izdatelstvo Avicenum.
8. Ministerstvo osviti i nauki Ukrayini 2021. *Pro zatverdzhennya Bazovogo komponenta doshkilnoyi osviti (Derzhavnogo standartu doshkilnoyi osviti) nova redakciya (On approval of the Basic component of preschool education (State standard of preschool education) new edition)*, № 33. Dostupno: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf>. [23 Travnja 2021].
9. Ministerstvo socialnoyi politiki Ukrayini 2020. *Zahist sim'yi ta ditej (Protect family and children)*. Dostupno: <<https://www.msp.gov.ua/news/18836.html>>. [24 Travnja 2021].
10. Muhina, VS (red.) 1991. *Lishennye roditelskogo popechitelstva (Deprived of parental care)*, Moskva: Prosveshenie.

DOI 10.33930/ed.2019.5007.33(5)-5

УДК 378.14

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ СУБ'ЄКТІВ ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОЦЕСУ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ДИСТАНЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ*PARTICULARITIES OF COMMUNICATIVE INTERACTION OF SUBJECTS OF PEDAGOGICAL PROCESS IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT WITH THE APPLICATION OF REMOTE TECHNOLOGIES***О. М. Задорожна**

Актуальність теми дослідження. Виклики сьогодення висувають нові завдання перед освітньою галуззю. Пандемія Covid-19 дала потужний поштовх для розвитку інформаційних технологій і особливо для розширення сфери її застосування. Структура навчального спілкування і комунікації переосмислюється у зв'язку із поширенням дистанційного навчання та активним розвитком "технічних посередників", які мають потужний потенціал невичерпаних можливостей.

Постановка проблеми. Використання можливостей дистанційних освітніх технологій веде до подолання багатьох проблем розвитку змісту освіти, пов'язаних з різким зростанням обсягу навчального матеріалу, яких передається опосередковано через технічні засоби.

У зв'язку із цим виникає необхідність у вивченні та ґрунтовному дослідженні ефективності комунікативної взаємодії викладача і здобувача вищої освіти, як рушійної сили розвитку фахівця, засобу навчання і виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу не нова в науці. Починаючи з середини 70-х рр. XX ст. активно розробляється і запроваджується у вітчизняну психолого-педагогічну науку термінологія, пов'язана з проблематикою міжособистісного спілкування в освітній діяльності (А. Бодальов, І. Зимняя, В. Кан-Калік, А. Мудрик, Т. Щербань та інші), увага вчених зосереджується на "педагогічній взаємодії" (Ш. Амонашвілі, В. Афанасьєв, А. Белкін, В. Власенко, Б. Гершунський, М. Євтух, В. Кан-Калік,

Urgency of the research. Today's challenges pose new tasks to the education sector. The Covid-19 pandemic has given a powerful impetus to the development of information technology and especially to the expansion of its scope. The structure of educational communication is being rethought in connection with the spread of distance education and the active development of "technical intermediaries" who have a strong potential for inexhaustible opportunities.

Target setting. The use of distance educational technologies leads to overcoming many problems of educational content development, associated with a sharp increase of the amount of educational material, which is transmitted indirectly through technical means.

In this regard, there is a need to study and thoroughly investigate the effectiveness of communicative interaction between teacher and graduate, as a driving force in the development of the specialist, a means of teaching and education.

Actual scientific researches and issues analysis. The problem of the communicative interaction of the subjects in the pedagogical process is not new in science. Starting with the mid-70s, pp. twentieth century, terminology linked to the problem of interpersonal communication in educational activities has been actively developed and introduced into the domestic psychological and pedagogical science (A. Bodalov, I. Zimnyaya, V. Kan-Kalik, A. Mudrik, T. Shchrban and others), the attention is accorded to the "pedagogical interaction" (S. Amonashvili, V. Afanasyev, A. Bulkin, V. Vlasenko, B. Gershun-

М. Обозов, М. Шевандрін та інші). Вплив комунікації на свідомість суб'єктів навчального процесу був представлений в роботах В. Борева, А. Коваленко, А. Деркача, Д. Брудного та інших.

Постановка завдання. Вимушений перехід до дистанційної та змішаної форм організації освітнього процесу, зумовлений пандемією Covid-19 викликав підвищений інтерес до розвитку саме цих форм навчання. Саме тому в нашому дослідженні зосередимо увагу на особливостях комунікації між викладачем і здобувачем вищої освіти за умов відсутності прямого очного спілкування між учасниками освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу. Ситуація навчання перш за все розкривається як ситуація комунікативної взаємодії.

Труднощі комунікації містяться в самій сутності дистанційного навчання, а саме в тому, що його суб'єкти розділені в просторі і, можливо, в часі.

Під час організації комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу в освітньому середовищі із застосуванням дистанційних технологій особливо важливим стає створення відповідних умов для розвитку суб'єктної позиції здобувачі освіти через актуалізацію і збагачення власного суб'єктного досвіду (звернення до раніше накопичених знань і умінь, стимулювання до використання різних способів і самостійного вибору виконання завдання, створення ситуацій морального вибору, заохочення пошуку нестандартних варіантів вирішення пізнавальної задачі (проблеми), організація пізнання через переживання, актуалізацію чуттєвого досвіду тощо); розвиток активності у навчальній діяльності (заохочення ініціативи, створення ситуацій вибору, організація проектної діяльності тощо).

Висновки. Особливості комунікативної взаємодії суб'єктів

sky, M. Yevtukh, V. Kan-Kalik, M. Obozov, M. Schevandrin and other). The influence of communication on the consciousness of the subjects of the educational process was presented in the works of V. Borev, A. Kovalenko, A. Derkach, D. Brudny and others

The research objective. The forced transition to distance and mixed forms of organization of the educational process due to the Covid-19 pandemic has aroused an increased interest to the development of these forms of education. That is why in our study we will focus on the particularities of communication between teacher and student in higher education in the absence of direct face-to-face communication between participants in the educational process.

The statement of basic materials. The learning situation is first of all revealed as a situation of communicative interaction.

The difficulties of communication lie in the essence of distance learning, namely in the fact that its subjects are divided in space and possibly in time.

When organizing the communicative interaction of the subjects of the pedagogical process in the educational environment with the use of remote technologies, it becomes especially important to create appropriate conditions for the development of the subjective position of students through updating and enriching of their own subjective experience (appeal to previously accumulated knowledge and skills to the use of different methods and independent choice of the task, creating situations of moral choice, encouraging the search for non-standard options for solving cognitive issues (problems), the organization of cognition through experience, the actualization of sensory experience, etc.); development of action in educational activity (encouragement of initiative, creation of situations of choice, organization of project activity, etc.).

Conclusions. Peculiarities of communicative interaction of subjects of

педагогічного процесу в освітньому середовищі із застосуванням дистанційних технологій витікають із самої специфіки віртуального середовища, особливостей взаємодії в ньому і організації передачі навчальної інформації в умовах віртуальної взаємодії. Ці особливості зумовлюють специфіку психолого-педагогічних умов, що враховуватимуть весь потенціал інтернет-технологій і створюватимуть особливе освітнє середовище, яке спиратиметься на психологічні особливості особистості та її інтелектуальний розвиток, внутрішні ресурси особистості, а не на примус.

Ключові слова: навчальне спілкування, комунікація, педагогічна взаємодія, суб'єкти освітнього процесу, суб'єкт-суб'єктне спілкування, дистанційне навчання.

pedagogical process in educational environment with application of remote technologies follow from the very specifics of virtual environment, features of interaction in it and organization of transfer of educational information in the conditions of virtual interaction. These particularities determine the specifics of psychological and pedagogical conditions that take into account the full potential of Internet technology and create a special educational environment that will be based on the psychological characteristics of the individual and his intellectual development, internal resources, not coercion.

Keywords: educational communication, communicative interaction, subjects of educational process, subject-subject communication, distance studying.

Актуальність теми дослідження. Виклики сьогодення висувають нові завдання перед освітньою галуззю. Пандемія Covid-19 дала потужний поштовх для розвитку інформаційних технологій і особливо для розширення сфери її застосування. Дистанційний характер взаємодії через комп'ютерні мережі став притаманний багатьом сферам нашого життя. Населення стрімко оволодіває новими навичками, незважаючи на вік та рівень освіченості. Структура навчального спілкування і комунікації переосмислюється у зв'язку із поширенням дистанційного навчання та активним розвитком "технічних посередників", які мають потужний потенціал невичерпаних можливостей.

Тенденції, пов'язані із інформатизацією основних сторін нашого життя, а особливо в освітній галузі, дають підставу говорити про реальну можливість створення в XXI ст. глобальної системи дистанційної освіти. Це дозволить на основі нових підходів забезпечувати ефект безпосереднього спілкування між викладачем і здобувачем освіти, незалежно від того, на якій фізичній відстані вони знаходяться один від одного. Становлення і подальший розвиток системи дистанційної освіти може привести до створення електронних бібліотек та університетів розподіленого типу, які закладуть реальну основу формування єдиного освітнього простору для всієї світової спільноти, в тому числі для тих його членів, які з тих чи інших причин позбавлені вільного доступу до освіти.

Постановка проблеми. Використання можливостей, що надаються дистанційними освітніми технологіями, веде до подолання багатьох принципових проблем розвитку змісту освіти, пов'язаних з різким зростанням обсягу навчального матеріалу, який передається опосередковано через технічні засоби.

У зв'язку із цим виникає необхідність у вивченні та ґрунтовному дослідженні ефективності комунікативної взаємодії викладача і здобувача вищої освіти, як рушійної сили розвитку фахівця, засобу навчання і виховання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема

комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу не нова в науці. Починаючи з середини 70-х рр. ХХ ст. активно розробляється і запроваджується у вітчизняну психолого-педагогічну науку термінологія, пов'язана з проблематикою міжособистісного спілкування в освітній діяльності (А. Бодальов, І. Зимняя, В. Кан-Калик, А. Мудрик, Т. Щербань та інші), увага вчених зосереджується на “педагогічній взаємодії” (Ш. Амонашвілі, В. Афанасьєв, А. Белкін, В. Власенко, Б. Гершунський, М. Євтух, В. Кан-Калик, М. Обозов, М. Щевандрін та інші). Вплив комунікації на свідомість суб'єктів навчального процесу був представлений в роботах В. Борєва, А. Коваленко, А. Деркача, Д. Брудного та інших.

Новаторські для 80^х-90^х рр. педагогічні ідеї Ш. Амонашвілі, Є. Ільїна, В. Шаталова та інших заклали підґрунтя “педагогіці співпраці”, що акумулювала і собі ідеї гуманізму, особистісно зорієнтованого навчання, право учнів на творчу самореалізацію, демократичні форми і методи педагогічної взаємодії в основу якої покладена ідея суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин.

Основоположні принципи західної гуманістичної психології ХХ ст. (Д. Дьюї, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, Е. Фромм та ін.) стали підґрунтям для ретельного вивчення суб'єкт-суб'єктних взаємовідносин в освітньому середовищі. Окреслена проблема стала об'єктом досліджень таких вчених, як І. Бех, А. Бойко, В. Паламарчук, Н. Якиманська та ін.

На початку ХХІ століття із розвитком інтернет-технологій, теорій зв'язку й інформатики, структура навчального спілкування і комунікації починає переосмислюватися. Подолавши шлях від інтуїтивного пізнання процесу комунікації до природничо-наукового, а від нього – до розгляду комунікації як процесу передачі інформації по каналах зв'язку, а потім через категорії керування і взаємного управління, наука стала перед проблемою інтеграції підходів в один універсальний [15].

Постановка завдання. В останні роки проблема комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу отримала новий поштовх для її дослідження [6; 8; 9; 11]. Вимушений перехід до дистанційної та змішаної форм організації освітнього процесу, зумовлений пандемією Covid-19 викликав підвищений інтерес до розвитку саме цих форм навчання [5; 9; 11]. В цих дослідженнях основний акцент ставиться на розробці педагогічного інструментарію, методичного супроводу, технічній підтримці, розвитку навичок взаємодії з технічними засобами, інформаційним вмінням тощо. Однак, важливе на наш погляд, питання комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу в освітньому середовищі із застосуванням дистанційних технологій поки ще не отримало достатнього обґрунтування. Таким чином, в нашому дослідженні зосередимо увагу саме на особливостях комунікації між викладачем і здобувачем вищої освіти за умов відсутності прямого очного спілкування між учасниками освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ситуація навчання перш за все розкривається як ситуація комунікативної взаємодії. І ця взаємодія відбувається в певному освітньому просторі – освітньому середовищі. Сучасне розуміння освітнього середовища пов'язано з розглядом освіти як сфери соціального життя, а середовища - як фактора освіти. Однією з головних завдань освітнього середовища є створення сприятливих умов для виховання фахівця, здатного до саморозвитку. Освітнє середовище являє собою сукупність матеріальних чинників освітнього процесу і міжособистісних відносин, які встановлюють суб'єкти освіти в процесі своєї взаємодії. З

психологічних позицій освітнє середовище є взаємодія її учасників.

Специфіка освітнього середовища визначається взаємною обумовленістю діяльності викладача і діяльності здобувача вищої освіти. Аналіз цих двох діяльностей у відриві один від одного втрачає будь-який сенс. Властиве системі взаємодії емоційне підґрунтя породжує різні оцінки, орієнтації, уявлення партнерів по спільній діяльності, надає “забарвлення” взаємодії. Динаміка психічних процесів і станів людини істотно залежить від умов, засобів, способів і форм її спілкування з іншими людьми. Крім того, спілкування є основною сферою прояву емоцій, психічних станів, важливою умовою формування психологічних якостей особистості, а також її самосвідомості [1; 4; 8; 14].

Організуючи і створюючи освітнє середовище, людина постійно на нього впливає в процесі діяльності, а освітнє середовище окремими своїми елементами, в свою чергу, впливає на кожного суб'єкта освітнього процесу. Це означає, що освітнє середовище є тим специфічним феноменом, який дозволяє розглядати, що відбувається з людиною у відношенні до її розвитку, засвоєння норм і зразків. Незважаючи на те, що у різних авторів немає єдиної змістовного наповнення поняття “освітнє середовище”, в цілому його трактування здійснюється в термінах ефективності навчального закладу, емоційного клімату, особистісного благополуччя, якості освітнього процесу.

Зміни, які відбуваються в освітній галузі на сучасному етапі її розвитку, породжують нові вимоги до кінцевого її продукту - конкурентоспроможного фахівця, який має певний набір якостей. Ці зміни виявляються перш за все в зміні освітньої парадигми, спрямованої на створення особистісно-орієнтованого освітнього середовища. Увага повинна зосереджуватися ні на кількості фахових вмінь і навичок майбутнього фахівця, а на наданні йому уявлень про шляхи реалізації своїх навичок, знань, вмінь в залежності від вподобань та прагнень особистості. Викладачі в сучасній системі освіти перетворюються на “поводирів”, які надають підтримку, допомогу, розкривають перед здобувачем освіти світ нових можливостей. Роль викладача зводиться до чіткої та послідовної орієнтації майбутнього фахівця на певні шляхи розвитку з урахуванням його особистих досягнень і опорою на логіку його професійного розвитку. Саме викладач вищої школи задає більшість параметрів і властивостей освітнього середовища, створюючи і реалізуючи (часто несвідомо) концепції навчання і виховання, норми оцінювання поведінки та навчальної успішності тощо. Велика роль при цьому відводиться саме стилю спілкування і комунікації суб'єктів навчального процесу, оскільки від цього залежить не тільки ефективність навчального процесу в цілому, а й психологічне благополуччя всіх його учасників. Створення атмосфери співпраці та співдружності під час педагогічної взаємодії дозволяє в повній мірі розкритися не тільки особистості здобувача вищої освіти, а й позитивно впливає на саморозвиток і самого викладача.

На думку С. Карсканової: “психологічне благополуччя сприяє професійному розвитку та виступає невід'ємною складовою безпечного, гуманного, людського середовища, що закладено і в основоположних принципах гуманної педагогіки” [10, с. 64].

Таким чином, мова йде про складний процес комунікативної взаємодії між викладачем і здобувачем освіти, наслідком якого є рішення та дії, що підштовхують до прогресу в розвитку майбутнього фахівця і прийняття ним відповідальності за власний вибір і результат вирішення проблеми.

Л. І. Божович вказував на те, що формування особистості відбувається через “поступове звільнення її від безпосереднього впливу оточуючого середовища і перетворення її в активного перетворювача і цього середовища, і своєї власної особистості” [3].

Отже, сильніше всяких методик виховує середовище, а отже, головним завданням вищої школи є підтримка і розвиток такого освітнього середовища, яке буде формувати особистісно значущі якості та забезпечувати сприятливі умови для успішного навчання та соціально-психологічного становлення особистості фахівця на всіх етапах його професійного становлення. Середовище побудоване на засадах особистісно-орієнтованого навчання, є, на нашу думку, тим комплексом умов, впливів, факторів і можливостей розвитку пізнавального інтересу, особистісної зацікавленості в результатах навчання, оскільки має емоційну привабливість і особисту значимість, актуалізує сенс через позитивне ставлення до власних досягнень, розвиває суб'єктну позицію і рефлексію.

Безліч подій і факторів взаємодіють в освітньому середовищі, створюючи простір “діяльнісних взаємодій” викладача і здобувача освіти, в свою чергу, виступаючи педагогічним засобом розвитку пізнавального інтересу до навчальних досягнень, особистісного і професійного становлення, зацікавленості в результатах навчання і оволодіння фаховими компетентностями. “Ці взаємодії активізують ще нерозвинені когнітивні функції, що дозволяє учневі діяти на більш високому когнітивному рівні” [13, с. 17]. З іншого боку сенс взаємодії розкривається, на думку В. В. Рубцова, “за умови включеності в деяку загальну діяльність, здійснюючи яку, індивіди переслідують певні цілі, спільно виконують дії і операції” [13].

Рівноправність і партнерство суб'єктів навчального процесу у вищій школі виявляється в об'єднанні викладача і здобувача у єдність, в організації взаємодіяльності з позиції “ми”, “разом”. Механізми суб'єкт-суб'єктної взаємодії означають погодженість дій викладача і студентів на когнітивному, емоційно-мотиваційному, діяльнісному рівнях та охоплюють їхнє взаєморозуміння, співпереживання й спільне захоплення процесом, співпрацю. У єдності зазначені механізми забезпечують психологічний контакт між суб'єктами навчального процесу. Однак умовою виникнення контакту є прояв кожним партнером поваги один до одного толерантності й емпатійності [8].

Донедавна в освіті панував підхід згідно якого в комунікативній взаємодії керівна роль належить викладачеві, а здобувач освіти діє як виконавець проявляючи власну активність у засвоєнні знань. Однак міра суб'єктної активності студента у навчально-виховному процесі може бути різною. Якщо лише викладач є агентом дій та ініціює власну активність, то студент виконує роль пасивного (реактивного) суб'єкта. За умови, коли студент одержує повноваження у навчальному процесі, має змогу виявляти ініціативу, активність в організації діяльності, він стає активним суб'єктом, агентом дій у цьому процесі.

Таким чином, на підставі наукових досліджень комунікативну взаємодію викладача і здобувача вищої освіти розглядаємо як суб'єкт-суб'єктну комунікацію, якій притаманні ознаки двостороннього взаємозв'язку рівноправних партнерів, що охоплені спільною діяльністю, в процесі якої виявляють високу активність, захоплені процесом та їх сумісна діяльність підпорядкована досягненню спільної мети.

Перехід до дистанційного навчання під час карантину змусив шукати ефективні шляхи для організації комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу. Використання можливостей сучасних інформаційних і комунікаційних технологій в дистанційному навчанні дозволяє суттєво урізноманітнити методи взаємодії між викладачем та здобувачами освіти в освітньому середовищі. Одним з головних завдань “навчання на відстані” є побудова мобільної комунікації, яка передбачає активну взаємодію суб'єктів освітнього процесу незалежно від їх географічної віддаленості [11].

Труднощі комунікації містяться в самій сутності дистанційного навчання, а саме в тому, що його суб'єкти розділені в просторі і, можливо, в часі. З одного боку дистанційна освіта дозволяє задовольнити індивідуальні потреби кожної людини в навчанні і вирішити такі проблеми традиційної освіти, як відсутність індивідуального підходу до здобувачів освіти, недостатнє використання активних форм навчання, директивність освітнього процесу, слабку мотивацію до самостійної пізнавальної діяльності, жорсткої прив'язки до території і в часі, суб'єктивність оцінки результатів навчання тощо. З іншого, така організація освітнього процесу вимагає від викладача більш ретельної методичної підготовки (планів, навчальних посібників з інтерактивними елементами управління, керівництва процесом обміну навчальною інформацією, індивідуалізації інструкції), а також висуває вимоги до технічної оснащеності, інформаційної компетентності здобувача освіти і викладача, до особистісних якостей студента у зв'язку зі складністю навчальної мотивації при даній формі навчання.

Інформаційно-освітні технології вимагають певної обачності при їх застосуванні - з цієї причини використання можливостей дистанційного навчання без відповідної методичної підготовки може привести до її дискредитації. Дистанційна модель навчання передбачає передачу інформації в спеціальній інформаційно-освітньому середовищі (віртуальному). Як вже було зазначено вище, специфіка середовища кардинальним чином впливає на всі компоненти навчальної діяльності: навчальну мотивацію, навчальну ситуацію, контроль і оцінку навченості здобувача освіти.

Сучасні інформаційні технології навчання, на думку дослідників, мають свої переваги, які за рахунок максимального застосування всіх модальностей сприйняття істотно впливають на процеси засвоєння і запам'ятовування інформації. Це, в свою чергу, “допомагає студентам підкріплювати, а також підсилює інші сенсорні канали сприйняття, сприяє підвищенню рівня сприйняття навчальної інформації, кращому оволодінню змістом навчальної дисципліни і відповідно більш успішному застосуванню отриманих знань, навичок у вирішенні практичних і професійно-спрямованих завдань” [11, с. 37].

Крім того, під час дистанційної освіти кожним суб'єктом навчальної взаємодії самостійно вибудовується індивідуальне віртуальне освітнє середовище, яке стає фактором соціалізації, засобом створення і вирішення психолого-педагогічних проблем, інструментом формування нового соціокультурного досвіду. Віртуальний освітній процес використовує особистісний освітній потенціал людини, який розвивається в тих областях, які суб'єкт сам для себе вибирає. Віртуальний освітній простір суб'єкта відображає взаємозв'язок всіх сфер особистості: інтелектуальної, емоційної, ціннісносміслової, поведінкової тощо.

Такі негативні моменти комунікації між суб'єктами освітньої взаємодії

як: відсутність безпосереднього емоційного, енергетичного, сугестивного контакту здобувача освіти і викладача; механістичність, проектування законів реального світу на віртуальне середовище і навпаки; знеособлення суб'єктів освітнього процесу може істотно впливати на процес передачі соціокультурного досвіду, знижує групову і професійну ідентифікацію здобувачів освіти, навчальну мотивацію. Викладачеві потрібно звернути увагу на те, що методи і техніки викладання та перевірки знань, що є актуальними для очної взаємодії, не враховують особливостей віртуального взаємодії. Крім того, при дистанційній формі навчання може виникати проблема ідентифікації здобувача освіти, а також віртуальне середовище може сприяти сенсорної деградації в спілкуванні [9].

Говорячи про обмеження безпосереднього спілкування між усіма учасниками освітнього процесу, необхідно відзначити, наскільки небезпечна втрата контактів між усіма суб'єктами процесу навчання. У цій ситуації здобувачі освіти та викладачі перестають відчувати себе членами єдиної спільноти, їм залишаються тільки ролі отримувачів і передавачів навчальної інформації [12].

На думку Є. Рак, "використання інформаційних технологій в освітньому процесі запроваджує унікальний тип його організації, що обумовлюється зміною погляду на опосередковану функцію комп'ютера в системі соціальних взаємодій: комп'ютер починає виступати як один із засобів соціалізації" [12, с. 57].

Навчання за умов дистанційного освітнього середовища повинне реалізовуватися з урахуванням специфічності передачі і сприйняття інформації у віртуальному середовищі, забезпечуватися спеціальною системою організації навчального процесу, особливими методикою розробки навчальних посібників і стратегією викладання, а також використанням електронних або інших комунікаційних технологій [12].

Найбільшу увагу в дистанційному навчанні потрібно приділити зв'язку між суб'єктами освітнього процесу [1; 2; 5; 7]. Тому особливі вимоги повинні пред'являтися до всіх без виключення характеристик зв'язку - технічних, організаційних, психолого-педагогічних. Більшість дослідників (О. Гончар, Б. Ількевич, Є. Суходолова, Ф. Мухаметзянова, А. Камалеева, С. Грузкова, Р. Хадиуллина, та інші) звертають увагу на особливе значення організації міжособистісного спілкування в дистанційному навчанні. Також підкреслюється роль зворотного зв'язку в цьому процесі.

Б. Ількевич та Є. Суходолова вказують на те, що із впровадженням ІКТ традиційні часові та географічні бар'єри, що обмежують доступ до різних систем освіти, починають нівелюватися. Позитивність дистанційного навчання, на їх думку, міститься в тому, що студенти можуть навчатися на прийнятних для них умовах, що при грамотній організації навчального процесу сприятиме більшій незалежності та самомотивованості, більшій гнучкості та свободі у виборі часу та місця навчання. Однак, в той же час вони зауважують, що за такий спосіб дуже важко організувати співпрацю між студентами під час навчання [9, с. 104].

При організації дистанційного навчання необхідно дотримуватися наступних основних принципів ефективної взаємодії: ретельна організація дидактичного діалогу; імітування діалогу в навчальних матеріалах; організація персональної підтримки здобувачів освіти у період між заняттями: консультації, надання інформації, в якій студенти можуть бути зацікавлені

(про майбутні віртуальні події, про надходження нової інформації на сайт, створення груп у соціальній мережах для позааудиторного спілкування тощо); розподіл інтерактивної діяльності в оптимальному співвідношенні з самостійною роботою студента.

Для ефективного вирішення навчальних завдань в дистанційному середовищі необхідно задіяти весь потенціал інтернет-технологій, а це, в свою чергу, потребує підвищення комп'ютерної грамотності всіх суб'єктів навчальної взаємодії та істотно змінює позиції в спілкуванні.

Позиція викладача освітнього закладу за таких умов передбачає підвищений прояв ціннісного ставлення до особистості здобувача освіти, що може виражатися в зацікавленій реакції на пропозиції та побажання студентів щодо поліпшення якості спілкування за допомогою інтернет-технологій або у спільному виборі форм навчального спілкування; шанування думки кожного суб'єкта спілкування; розвиток викладачем вміння "зчитування" емоційного стану окремих студентів і реагування на нього; відділення оцінки за виконані завдання від особистого ставлення до студента з боку викладача; постійне акцентування на важливості думки та участі кожного студента в аудиторній діяльності незалежно від ступеню його активності; акцентування уваги на позитивних особистісних якостях студентів, їх заохочення до активного діалогу під час як практичних, так і лекційних занять. Змінюються і сама реалізацій викладачем педагогічних функцій (ролей), а саме: викладач як співрозмовник; викладач як людина, що створює умови для навчання; викладач як дослідник; викладач як психолог; викладач як експерт з певного кола питань тощо.

Суб'єктна позиція здобувача освіти у навчальній взаємодії спрямовується на розвиток *самостійності* як здатності до незалежних дій, рішень, прояву власної ініціативи і у виборі цілей навчання, і у виборі способів їх досягнення, готовність і здатність здійснювати будь-які дії власними силами; *активності* як прагнення розширити сферу своєї діяльності і спілкування, вийти за власні межі, діяти за межами навчальних вимог і ситуації та рольових приписів, прерогатив; *готовності до вибору навчальної траєкторії* як усвідомлення відповідальності за результати і наслідки своєї діяльності, поведінки. Власне процес вибору стимулює самопізнання, відповідальність за досягнутий результат, особисту причетність до життєвих обставин через визначення своїх цілей і способів їх досягнення [12].

Під час організації комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу в освітньому середовищі із застосуванням дистанційних технологій особливо важливим стає створення відповідних умов для розвитку суб'єктної позиції здобувача освіти через *актуалізацію і збагачення власного суб'єктного досвіду* (звернення до раніше накопичених знань і умінь, стимулювання до використання різних способів і самостійного вибору виконання завдання, створення ситуацій морального вибору, заохочення пошуку нестандартних варіантів вирішення пізнавальної задачі (проблеми), організація пізнання через переживання, актуалізацію чуттєвого досвіду тощо); *розвиток активності у навчальній діяльності* (заохочення ініціативи, створення ситуацій вибору, організація проектної діяльності тощо).

Успішність комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу може бути забезпечена через реалізацію таких психолого-педагогічних умов: організація психолого-педагогічного супроводу всіх суб'єктів навчальної

взаємодії; створення освітнього середовища, що сприятиме розвитку прагнення до успіху, творчості, високих результатів, коли престижно якісно вчитися і якісно працювати, дотримуючись морально-правових норм взаємодії викладача і студента; спрямованість виховного процесу на формування життєвої стратегії сталого розвитку особистості і індивідуальності в нестабільних умовах суспільства, на вирішення життєвих проблем; застосування технології навчання якісно нового рівня, що забезпечить успіх і високі досягнення в навчанні кожного здобувача освіти.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, організація комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу з урахуванням вище перелічених психолого-педагогічних умов дозволяє подолати основні проблеми спілкування в освітньому середовищі із застосуванням дистанційних технологій, що дозволить максимально розширити аудиторію здобувачів освіти, дасть можливість задоволення індивідуальних освітніх потреб суб'єктів навчальної взаємодії і реалізації їх творчих потенціалів.

Особливості комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу в освітньому середовищі із застосуванням дистанційних технологій витікають із самої специфіки віртуального середовища, особливостей взаємодії в ньому і організації передачі навчальної інформації в умовах віртуальної взаємодії. Ці особливості зумовлюють специфіку психолого-педагогічних умов, що враховуватимуть весь потенціал інтернет-технологій і створюватимуть особливе освітнє середовище, яке спиратиметься на психологічні особливості особистості та її інтелектуальний розвиток, внутрішні ресурси особистості, а не на примус. Перехід до нової парадигми навчальної взаємодії залежить від усвідомлення всіма учасниками своїх цілей, прагнень, ціннісних орієнтацій, від потенціалу особистісної зрілості, професійної компетентності викладача і професійного самовизначення майбутнього фахівця.

В даний час освітнє середовище із застосуванням дистанційних технологій, незважаючи на наявність загальнонаціонального досвіду в його організації викликаного пандемією Covid-19, все ще не стало загальноновизнаною практикою. Однак, слід зауважити, що така форма навчання має великий потенціал у розвитку освіти і відповідно створює велике підґрунтя для подальшого вивчення науковцями питань організації комунікативної взаємодії суб'єктів педагогічного процесу у віртуальному просторі.

Список використаних джерел:

1. Антонова, АМ 2011. 'Субъект-субъектное взаимодействие в образовательном процессе колледжа как условие организации учебно-исследовательской деятельности учащегося', *Научные проблемы гуманитарных исследований: научно-теоретический журнал*, Выпуск 9, с. 137–144.
2. Барабанова, ЗП 2008. 'Организация образовательного взаимодействия между педагогом и учащимися', *Современные наукоемкие технологии*, № 1, с. 40–42. Доступно: <<http://www.top-technologies.ru/ru/article/view?id=23052>>. [19 Травень 2021].
3. Божович, ЛИ 1968. Личность и ее формирование в детском возрасте, Москва: *Просвещение*, 464 с.
4. Бойко, А 2012. 'Суб'єкт-суб'єктні відносини у педагогічному процесі загальноосвітньої і вищої школи', *Педагогічні науки*, № 54, с. 5–14.
5. Булганина, СВ, Лебедева, ТЕ, Хозерова, ТП & Шкунова, АА 2014. 'Преимущества и возможности использования дистанционных технологий средствами среды

- Moodle в контексте смешанного обучения', *Интернет-журнал "Наукоеведение"*, Выпуск 5 (24). Доступно: <<http://naukovedenie.ru>>. [19 Травень 2021].
6. Вишківська, ВБ, Шикиринська, ОВ, Петляєва, ВВ & Войчун, ОВ 2020. 'Організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу закладів вищої освіти як умова реалізації гуманно орієнтованих стратегій професійної підготовки майбутніх учителів', *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*, № 70, Т. 1., с. 167-170.
 7. Гончар, ОВ 2012. *Новітні технології суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників навчального процесу вищої школи*. Доступно: <<https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2012-03/12govshs.pdf>>. [19 Травень 2021].
 8. Желанова, В 2016. 'Суб'єкт – суб'єктна взаємодія вихователя і вихованців як засіб творчої самореалізації особистості', *Педагогічний часопис Волині*, №2 (3), С. 71-76.
 9. Илькевич, БВ & Суходолова, ЕМ 2018. 'Моделирование процесса развития культуры межличностного общения студентов, обучающихся с применением дистанционных образовательных технологий', *Вестник СЮИ, Серия "Педагогические науки"*, с 103-108.
 10. Карсканова, С 2018. 'Психологічне благополуччя особистості сучасного педагога як втілення ідей В. О. Сухомлинського про щасливого педагога', *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*, № 3 (62), Том 1, с. 63-68.
 11. Мухаметзянова, ФШ, Камалеева, АР, Грузкова, СЮ & Хадиуллина, РР 2016. 'Организация взаимодействия субъектов образовательного процесса при использовании платформ дистанционного обучения', *Открытое образование*, Т. 20, № 3, с. 36-42.
 12. Рак, Е 2009. 'Социальный аспект взаимодействия преподавателя и студента в процессе дистанционного обучения', *Власть*, № 6, с. 55-57.
 13. Рубцов, ВВ 2008. Социально-генетическая психология развивающего образования: деятельностный поход, Москва: МГППУ, 416 с. Доступно: <[http://psychlib.ru/mgppu/RSg-2008/RSG-001.HTM#\\$p1](http://psychlib.ru/mgppu/RSg-2008/RSG-001.HTM#$p1)>. [19 Травень 2021].
 14. Сергеева, В 2015. 'Педагогічна комунікативна взаємодія в системі "учитель – учні" та її виховна цінність в умовах спільної творчої діяльності', *Педагогічний часопис Волині*, Розділ 2. Інноваційні процеси в освіті, с. 57-63.
 15. Щербан, ТД 2004. *Психологія навчального спілкування*. Монографія, Київ: Міленіум, 346 с.

References

1. Antonova, AM 2011. 'Subekt-subektnoe vzaimodejstvie v obrazovatelnom processe kolledzha kak uslovie organizacii uchebno-issledovatel'skoj deyatel'nosti uchashegosya (Subject-subject interaction in the educational process of the college as a condition for organizing the student's educational and research activities)', *Nauchnye problemy gumanitarnyh issledovanij: nauchno-teoreticheskij zhurnal*, Vypusk 9, s. 137-144.
2. Barabanova, ZP 2008. 'Organizaciya obrazovatel'nogo vzaimodejstviya mezhdu pedagogom i uchashimisya (Organization of educational interaction between teacher and students)', *Sovremennye naukoemkie tehnologii*, № 1, s. 40-42. Dostupno: <<http://www.top-technologies.ru/ru/article/view?id=23052>>. [19 Traven 2021].
3. Bozhovich, LI 1968. Lichnost i ee formirovanie v detskom vozraste (Personality and its formation in childhood), Moskva: Prosveshenie, 464 s.
4. Bojko, A 2012. 'Sub'yekt-sub'yektni vidnosini u pedagogichnomu procesi zagalnoosvitnoyi i vishoyi shkoli (Subject-subject relations in the pedagogical process of secondary and higher school)', *Pedagogichni nauki*, № 54, s. 5-14.
5. Bulganina, SV, Lebedeva, TE, Hozerova, TP & Shkunova, AA 2014. 'Preimushestva i vozmozhnosti ispolzovaniya distancionnyh tehnologij sredstvami sredy Moodle v kontekste smeshannogo obucheniya (Advantages and possibilities of using distance technologies by means of the Moodle environment in the context of blended learning)',

- Internet-zhurnal "Naukovedenie"*, Vypusk 5 (24). Dostupno: <<http://naukovedenie.ru>>. [19 Traven 2021].
6. Vishkivska, VB, Shikirinska, OV, Petlyayeva, VV & Vojchun, OV 2020. 'Organizaciya sub'yekt-sub'yektnoyi vzayemodiyi uchashnikiv osvitnogo procesu zakladiv vishoyi osviti yak umova realizaciyi gumanno oriyentovanih strategij profesijnoyi pidgotovki majbutnih uchiteliv (Організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу закладів вищої освіти як умова реалізації гуманно орієнтованих стратегій професійної підготовки майбутніх учителів)', *Pedagogika formuvannya tvorchoyi osobistosti u vishij i zagalnoosvitnij shkolah*, № 70, T. 1., s. 167-170.
 7. Gonchar, OV 2012. *Novitni tehnologiyi sub'yekt-sub'yektnoyi vzayemodiyi uchashnikiv navchalnogo procesu vishoyi shkoli (Новітні технології суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників навчального процесу вищої школи)*. Dostupno: <<https://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2012-03/12govshs.pdf>>. [19 Traven 2021].
 8. Zhelanova, V 2016. 'Sub'yekt – sub'yektna vzayemodiya vihovatelya i vihovanciv yak zasib tvorchoyi samorealizaciyi osobistosti (Суб'єкт – суб'єктна взаємодія вихователя і вихованців як засіб творчої самореалізації особистості)', *Pedagogichnij chasopis Volini*, №2 (3), S. 71-76.
 9. Ilkevich, BV & Suhodolova, EM 2018. 'Modelirovanie processa razvitiya kultury mezhlichnostnogo obsheniya studentov, obuchayushihnya s primeneniem distancionnyh obrazovatelnyh tehnologij (Modeling the process of developing a culture of interpersonal communication of students studying with the use of distance educational technologies)', *Vestnik SYuI, Seriya "Pedagogicheskie nauki"*, s 103-108.
 10. Karskanova, S 2018. 'Psihologichne blagopoluchchya osobistosti suchasnogo pedagoga yak vtilennya idej V. O. Suhomlinskogo pro shaslivoogo pedagoga (Psychological well-being of the modern teacher as an embodiment of VO Sukhomlinsky's ideas about a happy teacher)', *Naukovij visnik MNU imeni V. O. Suhomlinskogo. Pedagogichni nauki*, № 3 (62), Tom 1, s. 63-68.
 11. Muhametzyanova, FSh, Kamaleeva, AR, Gruzskova, SYu & Hadiullina, RR 2016. 'Organizaciya vzaimodejstviya subektov obrazovatel'nogo processa pri ispolzovanii platform distancionnogo obucheniya (Organization of interaction between subjects of the educational process when using distance learning platforms)', *Otkrytoe obrazovanie*, T. 20, № 3, s. 36-42.
 12. Rak, E 2009. 'Socialnyj aspekt vzaimodejstviya prepodavatelya i studenta v processe distancionnogo obucheniya (The social aspect of teacher-student interaction in the process of distance learning)', *Vlast*, № 6, s. 55-57.
 13. Rubcov, VV 2008. *Socialno-geneticheskaya psihologiya razvivayushhego obrazovaniya: deyatelnostnyj pohod (Socio-genetic psychology of developmental education: an activity approach)*, Moskva: MGPPU, 416 s. Dostupno: <[http://psychlib.ru/mgppu/RSG-2008/RSG-001.HTM#\\$p1](http://psychlib.ru/mgppu/RSG-2008/RSG-001.HTM#$p1)>. [19 Traven 2021].
 14. Sergeyeva, V 2015. 'Pedagogichna komunikativna vzayemodiya v sistemi "uchitel – uchni" ta yiyi vihovna cinnist v umovah spilnoyi tvorchoyi diyalnosti (Pedagogical communicative interaction in the system "teacher - students" and its educational value in the conditions of joint creative activity)', *Pedagogichnij chasopis Volini, Rozdil 2. Innovacijni procesi v osviti*, s. 57-63.
 15. Sherban, TD 2004. *Psihologiya navchalnogo spilkuвання (Psychology of educational communication)*. Monografiya, Kiyiv: Milenium, 346 s.

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.33(5)-6
УДК 261.7

**ЦЕРКВА І ДЕРЖАВА У ПОЛІТИЧНІЙ ТЕОЛОГІЇ К. БАРТА ТА
С. ГАУЕРВАСА. СПРОБА КОМПАРАТИВНОГО АНАЛІЗУ**

*CHURCH AND STATE IN THE POLITICAL THEOLOGY OF K. BART AND S.
HAUERWAS. AN ATTEMPT OF COMPARATIVE ANALYSIS*

В. Ю. Секісов

Актуальність теми дослідження. Сучасні суспільно – політичні процеси в Україні актуалізують з новою силою проблему взаємовідносин церкви та держави, а також церкви та громадянського суспільства. Завдання богослов'я сьогодні полягає насамперед у примиренні віри з соціальною реальністю. Соціальні трансформації зумовили перегляд традиційних підходів та тлумачень у площині “церква – держава - суспільство” і окреслили нові виклики, що виходять за межі усталених поглядів та спонукають до визначення власної громадянської позиції та активної участі у процесах сучасності. Те ж саме стосується й окремих релігійних спільнот, де продовжуються дискусії стосовно “християнського ставлення до влади”. Важливими аспектами таких дискусій є звернення до біблійних текстів, а також відкриття досягнень богословської думки у сфері політичної теології.

Постановка проблеми. XX століття супроводжувалось глибокими кризами та страхітливими війнами що стало справжнім випробуванням для всього людства. Церква також зіткнулась з новими викликами, що очікували нових відповідей. Таким чином, міжвоєнний час став драматичним тлом для формування нової богословської течії протестантизму, яка пізніше отримала назву діалектичної теології або ж теології кризи. Народження і боротьба нових візій та траєкторій на європейському континенті були значною мірою пов'язані з Німеччиною та німецькою церквою, а одним із

Urgency of the research. Social and political processes that are taking place in Ukraine have made the problem of the church-state relations, as well as church-civil society relations to be a matter of high urgency. Today the first and foremost task of theology is to reconcile faith with social reality. Social transformations have led to revision of traditional approaches and interpretations of church-state-society relations and outlined new challenges that go beyond established views and encourage defining public position and active participation in modern processes. The same applies to individual religious communities, where discussions on the "Christian attitude to power" continue. Important aspects of such discussions are the reference to biblical texts, as well as the discovery of the achievements of theological thought in the field of political theology.

Target setting. The twentieth century was heavily marked with deep crisis and terrible wars that appeared to be a real test for all humanity. The church therefore faced new challenges that required new answers. The interwar period became a dramatic background for the formation of a new theological movement of Protestantism, which later became known as dialectical theology or crisis theology. Formation and struggle of new visions and trajectories on the European continent were largely linked to Germany and the German Church, and one of the most important challenges was the search for a new theological vision in relation of meaning, role and functions of

найважливіших викликів став пошук нового богословського бачення стосовно значення, ролі та функцій церкви та держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні проблема взаємовідносин церкви і держави досліджується широким колом фахівців. Наше дослідження будується на роботах К. Барта та С. Гауерваса, а також окремих розвідках як українських так і іноземних дослідників. Серед них М. Черенков, Джеймс Кінг, Річард Белл та інші.

Постановка завдання. Мета даного дослідження – огляд богословських концепцій К. Барта та С. Гауерваса стосовно держави та церкви, їх порівняння та пошук можливих імплікацій.

Виклад основного матеріалу. У роботі проаналізовано вчення К. Барта та С. Гауерваса стосовно взаємозв'язку церкви та держави. На відміну від Реформаторів, швейцарський богослов доводить можливість позитивного зв'язку та вказує на окремі шляхи його актуалізації. Церква та держава за К. Бартом, належать до христологічної сфери, що легітимізує останню для церковної спільноти, а також передбачає взаємне служіння. На думку С. Гауерваса критерієм влади є легітимізація насильства, у той час як особливістю церкви є здатність до миру. Окрім того, Гауервас демонструє небезпеку некритичного прийняття панівних наративів на прикладі ідеології лібералізму. Таким чином у роботі продемонстровані, з одного боку, відмінності у поглядах К. Барта та С. Гауерваса, а з іншого, розглянуто суголосні обом теологам теми, що не втрачають актуальності і сьогодні.

Висновки. Порівняння окремих аспектів політичної теології К. Барта та С. Гауерваса допомагає чіткіше окреслити можливі переваги та недоліки цих підходів. Так, у богослов'ї Гауерваса присутні лише окремі штрихи до теологічного розуміння держави, що, у свою чергу, унеможливорює її критику, натомість у

church and state.

Actual scientific researches and issues analysis. Today, the problem of the relations between church and state is studied by a wide range of experts.

Our study is based on the works of K. Bart and S. Hauerwas, as well as some texts of both Ukrainian and foreign researchers. Among them are M. Cherenkov, James King, Richard Bell and others.

The research objective. The purpose of this study is to review the theological concepts of K. Barth and S. Hauerwas regarding state and church, their comparison and search for possible implications.

The statement of basic materials. The paper provides analysis of the teachings of K. Barth and S. Hauerwas on the relations between church and state. Unlike the Reformers, Swiss theologian proves the possibility of a positive connection between church and state and points out some ways of its realization. According to K. Barth, both church and state, belong to the Christological sphere, which legitimizes the latter for the church community, as well as calls for mutual service. According to S. Hauerwas, the criterion of power is the legitimization of violence, while the special feature of the church is the ability to make peace. In addition, Hauerwas demonstrates the danger of uncritical acceptance of dominant narratives on the example of liberalism. Thus, on the one hand, the paper demonstrates, the differences in the views of K. Barth and S. Hauerwas, and on the other hand, reflects on common grounds of both theologians, making this research highly relevant today.

Conclusions. A comparison of certain aspects of the political theology of K. Barth and S. Hauerwas helps us to outline the possible advantages and disadvantages of these approaches more clearly. Thus, there are only a few touches on the theological understanding of the state in Hauerwas's theology, which makes it impossible to criticize it,

Барта політичний ідеал християнської спільноти зображений надто абстрактно та може стосуватися надто широкого спектра застосувань. Разом із тим, завдяки такому порівнянню здається можливим виокремлення суголосних тем. Так Барта і Гауерваса об'єднує центральна роль христологічно — еклезіологічного концепту у політичній теології в цілому, а також розуміння виключної ролі церкви у формуванні політичного простору. За відомими словами американського теолога: “Церква не має соціальної етики, вона є соціальною етикою”. Таким чином, церква слугує викликом громадянській спільноті і навпаки. Нарешті, попри критику Бартом аполітичності, Гауервас вважає, що некритична ангажованість церкви загрожує станом заручника, коли християни радше реагують, аніж відповідають на актуальні виклики. У такому випадку церква лише наслідує ідеологічні тренди, замість того щоб вибудовувати власну політику на основі Св. Писання, що набуває форми та текстури через практики християнської спільноти.

Ключові слова: К. Барт, С. Гауервас, церква, держава, політична теологія, лібералізм.

while Barth's political ideal of the Christian community is depicted too abstractly and may be applied too broadly. At the same time, the comparison of the two, makes it possible to single out common themes. Both Barth and Hauerwas emphasized the central role of the Christological and ecclesiological concept in political theology in general, as well as an understanding of the exclusive role of the church in shaping of political space. According to the famous words of the American theologian: “The church does not have a social ethic; the church is a social ethic.” Thus, the church serves as a challenge to civil society and vice versa. Finally, despite Barth's criticism of apoliticism, Hauerwas believes that uncritical biased position of the church can make it a hostage, when Christians react rather than respond to pressing challenges. In this case, the church only follows ideological trends, instead of building its own policy based on Scripture and shaped through the practices of the Christian community.

Keywords: K. Barth, S. Hauerwas, the church, the state, political theology, liberalism.

Актуальність теми дослідження. Сучасні суспільно – політичні процеси в Україні актуалізують з новою силою проблему взаємовідносин церкви та держави, а також церкви та громадянського суспільства. Так, на думку М. Черенкова, саме соціальна теологія, є “theologie prima” нашого часу, бо завдання богослов'я сьогодні полягає насамперед у примиренні віри з соціальною реальністю [6]. Соціальні трансформації зумовили перегляд традиційних підходів та тлумачень у площині “церква – держава – суспільство” і окреслили нові виклики, що виходять за межі усталених поглядів та спонукають до визначення власної громадянської позиції та активної участі у процесах сучасності. Те ж саме стосується й окремих релігійних спільнот, де продовжуються дискусії стосовно “християнського ставлення до влади”. Важливими аспектами таких дискусій є звернення до біблійних текстів, а також відкриття досягнень богословської думки у сфері політичної теології.

У статті розглянуто позиції двох протестантських богословів XX та XXI ст., а саме — К. Барта та американського теолога С. Гауерваса. Темі, що об'єднують обох інтелектуалів — це взаємозв'язок церкви та держави, а також бачення політичної активності як прояву вірності пануванню Христа.

Постановка проблеми. XX століття супроводжувалось глибокими

кризами та страхітливими війнами що стало справжнім випробуванням для всього людства. Церква також зіткнулась з новими викликами, що очікували нових відповідей. Таким чином, міжвоєнний час став драматичним тлом для формування нової богословської течії протестантизму, яка пізніше отримала назву діалектичної теології або ж теології кризи. Народження і боротьба нових візій та траєкторій на європейському континенті були значною мірою пов'язані з Німеччиною та німецькою церквою, а одним із найважливіших викликів став пошук нового богословського бачення стосовно значення, ролі та функцій церкви та держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні проблема взаємовідносин церкви і держави досліджується широким колом фахівців. Наше дослідження будується на роботах К. Барта та С. Гауерваса, як першоджерелах для вивчення та порівняння богословських позицій, а також окремих розвідках як українських так і іноземних дослідників. Серед них М. Черенков, Джеймс Кінг, Річард Белл та інші.

Метою статті є огляд богословських концепцій К. Барта та С. Гауерваса стосовно держави та церкви, їх порівняння та пошук можливих імплікацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Новою спробою розв'язати проблему взаємодії церкви й держави, а також громадянської та християнської спільноти стала богословська робота Карла Барта, на думку дослідників, одного з найвизначніших богословів століття. У серії есе, перекладених та виданих, серед інших, російською мовою під назвою "Виправдання та право", Барт розглядає проблему у якісно новій перспективі [6]. Так, Барт розпочинає з питання, яке, на його думку, оминули реформатори – чи існує позитивний зв'язок між церквою та державою [6, с.15]. Реформатори проголосили реальність церковної та державної влади, а також те, що, за відповідних умов, їх діяльність не суперечить одна одній, але розвивається паралельно. Згідно з відомим висловом Ж. Кальвіна: "Церква та держава є вкрай далекими одна від одної" [6, с. 466]. Однак, проголошення автономії влади держави та церковного врядування, здається недостатньою у нових умовах. Разом із тим, К. Барт викриває певну непослідовність фундаторів реформаційної богословської парадигми через необхідність співвідношення з одного боку - дистанції між громадянською спільнотою і церквою, а з іншого - підпорядкування громадянської влади Христу. Тому таке дослідження вкрай актуальне, бо за відсутності богословського обґрунтування проблеми, існує небезпека спроби механічного з'єднання влади світської та духовної, що своєю чергою, призведе до різноманітних теологічних перверсій, або ж прийняття крайніх позицій. Саме тому, на думку К. Барта, таке завдання і є першочерговим.

Іншою проблемою є необхідність євангельського обґрунтування такого зв'язку. Ані юридичне, ані філософське, ані будь-яке інше не може бути прийнятним для церкви. Євангельське (а для Барта це значить христологічне) обґрунтування і є, власне, пробілом у праці реформаторів. То ж, свою спробу побудови богословського концепту, Барт намагається цілком обґрунтувати Писанням, через дослідження ключових текстів Нового Заповіту.

Разом із тим, слід зауважити, що богослов апелює відразу до спадщини реформаторів, майже повністю оминаючи потужний пласт ліберальної теологічної парадигми, яка, з точки зору богослова, себе повністю дискредитувала, особливо у царині політичної думки. Консервативна

реформатська традиція, також поза основною увагою автора, який у своїй роботі віддається переглянути протестантську парадигму, що існувала понад чотириста років. Однак, попри критику реформатського богослов'я, поза сумнівом, К. Барт залишається у єдності з цією традицією.

У порівнянні з Бартом, С. Гауервас обирає своїми діалогічними партнерами не лише представників протестантської теології, але звертається до усієї християнської традиції. На відміну від свого швейцарського попередника, у центрі його уваги – фундаментальні зрушення ранньохристиянської парадигми, що стали наслідком одержавлення церкви, це сукупність процесів, які інший учень К. Барта називає “константинізацією” [3, с.7]. Таким чином для С. Гауерваса зв'язок із реформатською традицією вже не ані очевидним, ані необхідним.

Сутність держави у богослов'ї Карла Барта

Діалектичний зв'язок церкви та держави яскраво демонструє, з точки зору швейцарського богослова, зустріч Ісуса та Пілата, описана у 18 розділі Євангелія від Івана [6, с.15]. Даний текст, дозволяє говорити про протиставлення церкви та держави, однак таке протиставлення умовне. Ісус визнає, що Пілат має владу (грецьке - *exousia*), однак така влада не є злом сама по собі, та може бути використана амбівалентно: заради встановлення справедливості, або ж навпаки. Тому небезпечною для народу Божого, з точки зору К. Барта не є світська влада сама по собі, але демонізована держава, яка протистоїть Богу, і не здібна реалізувати або ж дотримуватися Божої справедливості [6, с. 21]. Однак, така держава проявляє себе перш за все не у досягненні тотальності, або власній абсолютизації, але навпаки – у власній недостатності, невірності самій собі, нездібності виконати покладені на неї функції згідно із Божим законом. Прикладом такої неспроможності влади є євангельська подія розп'яття Ісуса Христа та лінія поведінки Пілата. Ісус визнає його повноваження, отримані “згори”, проте Пілат не здатний реалізувати справедливе рішення [6, с. 21].

Та все ж, важливий акцент К. Барта полягає у тому, що навіть демонізована держава не може уникнути служіння Богу. Тому і Пілат своїм рішенням засудити на смерть Ісуса, став виконавцем Божого задуму. Отже, призначення держави - слугувати суверенній владі Творця і є невідворотнім за своїм характером.

Іншою сутнісною характеристикою держави є її природа та походження. Дану проблему, на думку Барта, неможливо вирішити з огляду походження держави й влади від суспільного договору, природи суспільства, чи інших “поцейбічних” джерел. Недостатньо також стверджувати її походження від Бога [6, с. 23]. Розглядаючи текст Римлянам 13, він приходить до висновку, що “влади” є ангельськими силами, що мають певну самостійність та перевагу над іншим творінням. Така ідея визначена як “характерна для біблійної картини світу та людини” [6, с. 23] та знаходить підтвердження в окремих дослідників Нового Заповіту. Своєрідним та оригінальним є твердження, що ангельські сили здатні виродитись, демонізуватись, що й описано в Об'явленні Івана Богослова, 13 розділі. Така перспектива на думку богослова є дуже плідною і стає ключем до розуміння низки текстів Нового Завіту. Так, пояснюється заклик до боротьби не проти крові та плоті, але проти влади віку цього (Еф. 6.12). Разом з тим ніякі сили і влади не здатні відлучити від любові Христової (Рим. 8.38-39). Особливо яскраво цей образ фігурує у посланні до Филип'ян, 2.9-10, а також у посланні

до Колосян 2.15. На основі широкого цитування текстів, Карл Барт приходить до висновку, що призначення таких демонізованих ангельських сил не у їх знищенні під час парусії, але у примушенні їх для служіння Христу, і, відповідно, Богу [6, с. 31].

Наслідком описаної вище перспективи, є таке розуміння держави, що найбільш радикальним чином, пов'язує світську владу зі сферою Христового панування. Таким чином, богослов, повертається до однієї з центральних тем своєї теології, висловлюючи захоплення “величним синтезом послання до Колосян” [6, с. 26], де Апостол Павло демонструє, що уся повнота влади належить Ісусу Христу. Однак, всередині христологічної сфери правління слід виділити так звану “вторинно – христологічну сферу”, що і містить зв'язок із владами уособленими у державі. Тому, відповідно до тексту Римлянам 13, у покорі світській владі християни, за думкою Барта, мають, хоч і непрямий, але реальний дотик зі сферою панування Христа [6, с. 30].

Таким чином, христологічне обґрунтування світської влади у Барта сповнене позитивного пафосу: попри той факт, що ангельські сили можуть демонізуватись – вони не будуть знищені, але підкорені Христу в есхатологічній перспективі.

Значення держави для церкви, а також послуга церкви державі

Визначивши сутність та природу держави, Барт переходить до проблеми значення держави для церкви. Її значення неможливо вичерпати підкреслюючи лише антагонізм цих інституцій. Тому на відміну від поширених в окремих християнських традиціях ідей протиставлення (зокрема згадується “Град Божий” Августина), Барт пропонує розглядати державу у позитивній есхатологічній перспективі. Християни є чужими на землі не через ницість, ворожість та обмеженість земної держави, але через належність і громадянство у небесному полісі – Новому Єрусалимі. Саме есхатологічна надія відділяє церкву від держави, а конкретно від держави цього часу та цієї землі [6, с. 33]. Водночас таке відділення містить і діалектичний зв'язок – можливість бачити у земному порядку світло майбутнього. Так, на думку Барта, проголошення нового еону відбувається як проголошення політичного порядку [6, с. 33]. Не “еклезія”, але “поліс” є конституцією цього еону. Таке розуміння унеможливорює з одного боку ототожнення земної держави з Царством Божим, але разом з тим, також і її остаточну демонізацію. Своєю чергою і церква не може приватизувати атрибути Царства Божого, оскільки це Царство, за Новим Завітом залишається сферою безпосереднього правління Бога. Церква на землі не є заміником небесної батьківщини, але вказує на неї як на власну останню надію. Таким чином, ані церква, ані держава, не мають підстав для само абсолютизації – їх призначення полягає у майбутній реалізації Божого задуму [6, с. 36].

У той самий час держава робить найбільшу послугу церкві, надаючи простір свободи для проповіді Євангелія усім людям. У своєму зверненні церква як і держава включає усіх і кожного. Розглядаючи текст 1 Послання до Тимофія, 2.1-2, богослов вказує, що тут йдеться не про ідеал міщанського щастя, але про те, що церква потребує простору свободи для проголошення Євангелія [6, с. 39]. Така свобода можлива лише за умови гарантії з боку держави. Водночас церква покликана до взаємних гарантій стосовно світської влади.

Найбільшою послугою державі з боку церкви, К. Барт називає

заступницьку молитву. На додаток, існування та служіння церкви є вагомою послугою державі - сумлінне виконання обов'язків та безумовна заступницька молитва є певною мірою запорукою успішного розвитку держави за активної участі "церковного" суспільства.

Разом із тим, демонструючи наявність позитивного зв'язку між чинним порядком та порядком майбутнім, богослов вказує на конструктивну роль церкви стосовно держави. У 13 розділі Послання до Римлян, Апостол, звертаючись до громади у Римі, закликає до не участі в революціях, що є ще однією поступкою на користь чинної влади. Так, вказує К. Барт, жодна революція не може встановити порядок Бога на землі, бо у ній відбувається боротьба зла зі злом [7, с. 465]. Навіть найбільш радикальна революція – це тільки повстання, причому, це відноситься і до так званих "духовних", або "мирних" революцій [7, с. 465]. Чи був Ісус революціонером? Так, проте він не був бунтарем, що закликав до повалення суспільно-політичного порядку. Він проголошував революцію згори, від Бога, відмовляючись розпалювати антиримські настрої, демонструючи таким чином подолання спокуси політичного месіанства [7, с. 464].

Таким чином, К. Барт вказує що будь-які спроби санкціонувати сучасні революційні рухи з вказівкою на Христа дискредитовані. Ісус Христос не підтримував ані лібералів, ані консерваторів свого часу, а також, не підтримував і релігійно-політичний істеблішмент. Однак, осердям Його проголошення, була проповідь есхатологічного Царства Божого, що скоро прийде, саме воно і передбачає майбутнє радикальне перетворення.

Імплікації "христологічно – еклезіологічного" концепту К. Барта та позиція С. Гауерваса

Хоч і викладена вище позиція має не надто багато спільного з баченням С. Гауерваса, як ми побачимо нижче, все ж можливі імплікації теології держави К. Барта вказують на зближення позицій в окремих питаннях. Насамперед йдеться про такий взаємозв'язок церкви та держави відповідно до якої перша виступає як зразкова спільнота у громадянському суспільстві, "містом на вершині гори". Разом із тим, необхідно відкинути можливу церковну зверхність стосовно громадянської спільноти [6, с. 68], бо ж і та й інша звертаються до останньої інстанції, якою є Царство Боже. У зв'язку з чим, мають місце конкретні аналогії, де конститутивні елементи однієї, є притаманними й іншій [6, с. 69].

Звертаючись до проблеми соціально-політичної етики церковної спільноти, Барт пропонує метод "аналогії Царства Божого". Оскільки земний поліс є прообразом небесного, у громадянській спільноті можлива реалізація, принаймні частково, ідеалу майбутнього Царства [6, с. 102].

Такий підхід К. Барта вказує також на можливість застосування конститутивних елементів церкви, наприклад, її устрою та поклику до служіння, у сучасному суспільстві. Окремими аспектами такого застосування можуть бути наступні:

1. Порядок та структура громади, що ґрунтуються на взаємному служінні;
2. Єдність громади, що будується через взаємну довіру серед її членів;
3. Залучення усіх членів громади до служіння та висока відповідальність кожного;
4. Наголос на всеохопному братстві як на необхідному виміру церковної громади [6, с. 112].

Разом з тим, цінність та важливість державних інституцій для церкви

підкреслюється есхатологічною перспективою Нового Заповіту. Так, земний поліс є прообразом небесного: “Світло, що проливається з небесного міста (поліса) на земну церкву відбивається у світлі, що переходить с земної церкви на земний град” [6, с. 34].

Як висновок, слід зазначити — такий підхід виключає церковний нейтралітет чи повну аполітичність як етично вірні з огляду на Св. Писання. Бо ж церква, на думку Барта, не може поводитися байдуже стосовно суспільства, так тісно з нею пов’язаного.

З іншого боку, це те з чим погоджується і С. Гауервас - церква повинна залишатися церквою. Вірність власним задачам, власній місії є найкращим виконанням задач громадянського суспільства. Церква не повинна розчинитися і випустити з поля зору це особливе завдання, а саме: “...проголошення панування Ісуса Христа і надію на Царство Боже, що наближається” [6, с. 109].

Стенлі Гауервас про церкву та державу

Така значна увага до поглядів К. Барта стосовно церкви й держави, має мету продемонструвати чіткі відмінності бачення С. Гауерваса, особливо, коли йдеться про теологічне тлумачення держави, її природи та значення для церкви. Сучасний публічний інтелектуал, теолог якого називають “американським Бартом” не відкидає значного впливу видатного швейцарця на формування власної позиції [2, с. 19]. Та все ж спроба компаративного аналізу окремих тем натрапляє на певні труднощі. Так, у працях богослова чимало згадок про державу, однак, замість розв’язання задачі її визначення та теологічного обґрунтування, Гауервас звертається до практичного виміру проблеми. Саме тому, окремі дослідники небезпідставно критикують подібний підхід як значний недолік його богословського пошуку у цій сфері [4]. Однак відмова від пошуків метафізичних підвалин природи та функції держави, вказує на те, що для Гауерваса більш важливим є не те як християни повинні розуміти державу, але як на практиці реалізується таке розуміння. Складність постає і при спробі накласти погляди Гауерваса на певну систему політичної теології К. Барта. Річ у тому, що Гауервас не вважає за потрібне систематизувати власну позицію. Методологія богослов’я Гауерваса швидше у вивченні траєкторій розвитку думки, аніж спогляданні застиглих догматичних формулювань.

Особливість методології політичного богослов’я С. Гауерваса полягає не стільки у необхідності перегляду позицій попередників стосовно церкви й держави, скільки проблематизує автентичність та правдивість християнської спільноти у тому, що стосується власних переконань у сфері політичного. Там де у К. Барта, відбувається перегляд та м’яка критика реформатського богослов’я, Гауервас пропонує відповідно до методології Л. Вітгенштайна, розпочати з помилки, а тоді розпочати рух до істини [1]. Так він вказує на уже наявну проблему церкви, а саме те, що вслід за Джоном Говардом Йодером називається єрессю константинізму. Через те, що поняття “християнин” набуло радикально нового значення після проголошення імператором Константином Міланського едикту, а згодом, через визнання християнства єдиною релігією Риму, на церкву очікували драматичні зміни. Наслідком таких змін, стало переконання християн, що відтепер Боже провидіння реалізується через імператора, через що церква поволі розчиняється у суспільстві, а віра відтепер обмежена приватною сферою. На думку Гауерваса, константинізм не вдалося подолати ані середньовічними богословами, ані

через перемогу у Європі Реформації. Таким чином, виклик константинізму залишається актуальним для церкви і сьогодні. Особливо це стосується церкви Америки, як такої, де має місце особливе, не відповідне християнському наративу, ставлення до держави та її призначення [2].

Звертаючись до питання природи та призначення держави, Гауервас насамперед постулює насильницький характер будь-якої влади, однак таке визначення конструюється богословом не через ґрунтовну екзегетику текстів, а радше як соціологічний факт [4]. Подібне бачення держави ставить не лише церкву в опозицію до неї, але навіть і Боже провидіння [4]. На противагу державі, критерієм народу Божого є його здатність до миру. Також важливим способом подолання константинізму для американського богослова є вірність християн переконанню, що саме церква є локусом Божої політики, через неї світ стає свідком Божої історії.

В цілому, Гауервас постулює більш радикальну, аніж у Барта, позицію. Віддаючи належне масштабній спробі переглянути та зміцнити будівлю реформатської політичної думки, однак, слід зазначити, наскільки штучною є спроба Барта вивести основи соціально-демократичного лібералізму із вчення про Царство Боже [5, с. 207]. Абрис політичної теології Барта видається надто абстрактним та може слугувати виправданням надто широкому спектру ідеологій - від консервативної політики вільного ринку до абсолютної монархії [5, с. 207]. У той час як Барт зайнятий пошуком позитивного зв'язку церкви та держави, Гауервас вважає, що його уподобання лежать в іншій площині, точніше, стосуються іншого типу політики. Відкидаючи звинувачення в аполітичності, сектантстві та упередженості стосовно сучасної ліберальної демократії, він вказує яким чином сучасна "політика" містить виклик для церкви [2, с. 15].

Найперше, лібералізм не може запропонувати послідовного і зрозумілого наративу. Увесь зміст сучасного політичного дискурсу, на думку Гауерваса у переконанні, що "ми не маємо історії, доки її не оберемо" [2, с. 13]. Цінність свободи девальвується через відсутність наповнення цього поняття. Своєю чергою, відсутність наративу означає відсутність чесноти. Вслід за А. Макінтайром, Гауервас стверджує, що національна держава надто велика, щоб виконувати роль автентичної спільноти, і несе у собі ще більше небезпеки, коли намагається виглядати як така [2, с. 17].

По-друге, некритично приймаючи панівний ліберальний наратив, церква у такий спосіб втрачає власну політичну повістку, стаючи надміру залежною від політики національної держави, у той час, як її завдання бути альтернативною спільнотою у громадянському суспільстві. Таким чином, зростає загроза втрати власної місії. Відкидаючи звинувачення у сектантстві, Гауервас зазначає, що церква має значно більший універсалістський потенціал, у порівнянні з "сектантською" національною державою, що понад усе дбає про вузьконаціональні інтереси [2, с. 17]. Тому церкві не слід отождествлюватися з подібною ідеологією.

Нарешті, церква має розвивати власну політичну уяву у контексті гострої "політизації" та поляризації суспільних настроїв. Як альтернативна спільнота, вона не обов'язково вбудовується в ідеологічні конструкти "лівих", "правих" чи будь-які інші. Така позиція, за словами самого автора багатьох може розчарувати, а особливо тих, хто розуміє під політикою зайняття позиції з того чи іншого питання, що широко обговорюється у суспільстві [2, с. 9]. Однак церква не повинна боятися конфронтації, якої не уникнути навіть на

шляху до миру.

Висновки. Порівняння окремих аспектів політичної теології К. Барта та С. Гауерваса допомагає чіткіше окреслити можливі переваги та недоліки цих підходів. Так, у богослов'ї Гауерваса присутні лишень окремі штрихи до теологічного розуміння держави, що, своєю чергою, унеможлиблює її критику, натомість у Барта політичний ідеал християнської спільноти зображений надто абстрактно та може стосуватися надто широкого спектра застосувань.

Разом із тим, завдяки такому порівнянню здається можливим виокремлення суголосних тем. Так Барта і Гауерваса об'єднує центральна роль христологічно — еклезіологічного концепту у політичній теології в цілому, а також - розуміння виключної ролі церкви у формуванні політичного простору. Таким чином, церква слугує викликом громадянській спільноті і навпаки.

Нарешті, попри критику Бартом аполітичності, як відмові зайняти конкретну позицію стосовно нагальних проблем, Гауервас вважає, що некритична ангажованість церкви загрожує станом заручника, коли християни радше реагують, аніж відповідають на актуальні виклики. У такому випадку церква лише наслідує ідеологічні тренди, замість того щоб вибудовувати власну політику на основі Св. Писання, що набуває форми та текстури через практики християнської спільноти.

Список використаних джерел:

1. Bell, R 1974. 'Kierkegaard and Wittgenstein: two strategies for understanding theology', *Iliff Review*, 31, № 3, pp. 21-34.
2. Hauerwas, S 1994. 'Dispatches from the front', *Duke University Press*.
3. Yoder, J H 1989. 'Body Politics: Five Practices of the Christian Community Before the Watching World', *Nashvill: Discipleship Resources*.
4. King, J 2014. 'Theologizing the state: what Hauerwas could have learned from Yoder', *International Journal of Public Theology*, 8 № 3, pp. 313-329
5. Forell, WG 1962. Realized faith, the Ethics of Dietrich Bonhoeffer. In: M. E. Marty, ed. 1962. The place of Bonhoeffer. New York: *Association Press*. Ch. 8.
6. Барт, К 2006. Оправдание и право, пер. с нем. А. Петрова, Москва : *ББИ им. Св. Андрея*, 146 с.
7. Барт, К 2005. Послание к Римлянам, пер. с нем. А. Петрова, Москва : *ББИ им. Св. Андрея*, 580 с.
9. Кальвин, Ж 1999. Наставления в христианской вере, Москва : *Издательство Российского гуманитарного университета*, Т. 3, 640 с..
10. Черенков, М 2015. 'Соціальна теологія як theologia prima нашого часу', *Релігія в Україні*. Доступно: <https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/29961-socialna-teologiya-yak-theologia-prima-nashogo-chasu.html> [20 Травень 2021].

References:

1. Bell, R 1974. 'Kierkegaard and Wittgenstein: two strategies for understanding theology', *Iliff Review*, 31, № 3, pp. 21-34.
2. Hauerwas, S 1994. 'Dispatches from the front', *Duke University Press*.
3. Yoder, J H 1989. 'Body Politics: Five Practices of the Christian Community Before the Watching World', *Nashvill: Discipleship Resources*.
4. King, J 2014. 'Theologizing the state: what Hauerwas could have learned from Yoder', *International Journal of Public Theology*, 8 № 3, pp. 313-329
5. Forell, WG 1962. Realized faith, the Ethics of Dietrich Bonhoeffer. In: M. E. Marty, ed. 1962. The place of Bonhoeffer. New York: *Association Press*. Ch. 8.
6. Bart, K 2006. Opravdanie i pravo (Justification and Right), per. s nem. A. Petrova, Moskva : *BBi im. Sv. Andrey*a, 146 s.

7. Bart, K 2005. Poslanie k Rimlyanam (Epistle to the Romans), per. s nem. A. Petrova, Moskva : BBI im. Sv. Andrey, 580 s.
8. Kalvin, Zh 1999. Nastavleniya v hristianskoj vere (Instructions in the Christian faith), Moskva : Izdatelstvo Rossijskogo gumanitarnogo universiteta, T. 3, 640 s..
9. Cherenkov, M 2015. 'Socialna teologiya yak theologia prima nashogo chasu (Social theology as theologia prima of our time)', *Religiya v Ukrayini*. Dostupno: <https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/29961-socialna-teologiya-yak-theologia-prima-nashogo-chasu.html> [20 Traven 2021].

DOI 10.33930/ed.2019.5007.33(5)-7

УДК 291.16(477)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ Й РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНО-КОНФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МЕШКАНЦІВ ПРАВОБЕРЕЖЖЯ КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

PECULIARITIES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF RELIGIOUS-CONFESSIONAL IDENTITY OF RIGHT-BANK UKRAINE RESIDENTS IN THE LATE XVIII – EARLY XX CENTURY

О. В. Щетинін

Актуальність теми дослідження. За останні десятиліття в Україні з'явилася низка наукових праць по проблематиці релігійної ідентичності, але більшість вітчизняних вчених які досліджують це питання – В. Калач, І. Папаяні, Л. Филипович та інші, зосередились в першу чергу на сучасних аспектах даної проблематики, мало висвітлюючи історичні аспекти даного питання.

Постановка проблеми. Правобережна Україна під владою Російської імперії була поліетнічним та поліконфесійним регіоном і хоча релігійна історія кожної групи у краї стала предметом дослідження низки вчених, питання релігійно-конфесійної ідентичності його мешканців з кінця ХVІІІ – до початку ХХ ст. все ще мало вивчене.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Такі вчені як О. Буравський, І. Опря, Б. Скіннер та інші у своїх наукових працях торкалися питання ідентичності релігійних груп Правобережної України кінця ХVІІІ – початку ХХ ст., але це питання все ще залишається не дослідженим комплексно.

Urgency of the research. In recent decades, some scientific papers on the issue of religious identity have appeared in Ukraine, but most domestic scholars who study this issue – V. Kalach, I. Papayani, L. Filipovich, and others – focused primarily on modern aspects of this issue and little highlighting the historical aspects of this issue.

Target setting. Right-Bank Ukraine under the Russian Empire was a polyethnic and multi-confessional region, and although the religious history of each group in the region has been studied by several scholars, the religious and confessional identity of its inhabitants from the late 18th to early 20th centuries is still studied too little.

Actual scientific researches and issues analysis. Such scholars as O. Buravsky, I. Oprya, B. Skinner, and others in their scientific works touched the question of the identity of Right-Bank Ukrainian religious groups in the late XVIII – early XX centuries this issue still remains non-researched comprehensively.

Постановка завдання. Проаналізувати характер і розвиток конфесійної ідентичності мешканців Правобережжя кінця XVIII – початку XX ст., визначити різні типи релігійності мешканців регіону та чинники, які впливали на різну конфесійну ідентичність і зумовлювали ставлення один до одного.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суспільство Правобережжя впродовж досліджуваного періоду у цілому зберігало агрописьменний характер – землевласники та духовенство регіону були відокремлені від селян освітнім бар'єром. Неосвіченість та догматична необізнаність селянства трьох обрядів регіону породила низку спільних культів для західної та східної християнських традицій. Освічені мешканці християнських конфесій регіону мали різне ставлення один до одного, але однаково негативне до євреїв. Протестанти регіону мали відмінну від традиційної релігійності не засновану на обрядах.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Релігійна ідентичність мешканців регіону в досліджуваній період мала декілька рівнів: з одного боку освічене духовенство і землевласники усвідомлювали догматичні різниці між конфесіями, а з іншого боку більшість селяни мали конфесійного нечітку та неконфліктну ідентичність. Юдеї, караїми та мусульмани були окремими етнорелігійними групами які мали непроникну по відношенню до інших релігій регіону ідентичність. Протестанти регіону сприймалися більшістю мешканців як чуже явище. Перспективним напрямком є подальше вивчення релігійної ідентичності мешканців регіону із залученням невідомих раніше джерел.

Ключові слова: релігійна ідентичність, конфесійна ідентичність, Правобережна Україна.

The research objective. Analyze the nature and development of the confessional identity of the inhabitants of the Right Bank in the late eighteenth – early twentieth century, identify different types of religiosity of the inhabitants of the region and the factors that influenced different religious identities and determined attitudes toward each other.

The statement of basic materials. The society of the Right Bank during the studied period as a whole kept agro-literate character – landowners and clergy of the region were separated from peasants by an educational barrier. The lack of education and dogmatic ignorance of the peasantry of the three rites in the region gave rise to some common cults for Western and Eastern Christian traditions. Educated residents of the region's Christian denominations had different attitudes toward each other, but were equally negative about Jews. Protestants in the region had a non-ritual non-traditional religiosity.

Conclusions. The religious identity of the region's inhabitants during the study period had several levels: on the one hand, educated clergy and landowners were aware of dogmatic differences between denominations, and on the other hand, most peasants had blurred and non-conflict religious identity. Jews, Karaites, and Muslims were separate ethnoreligious groups that had an impenetrable identity to other religions in the region. Protestants in the region were perceived by most residents as an strange phenomenon. A promising direction is the further study of the religious identity of the inhabitants of the region with the involvement of previously unknown sources.

Keywords: religious identity, confessional identity, Right-Bank Ukraine

Актуальність дослідження. За останні тридцять років після введення до наукового обігу поняття “релігійна ідентичність” дослідником націоналізму Е. Смітом [34, с. 16] з'явилася низка профільних досліджень

вітчизняних вчених. Цій проблематиці присвятили свої роботи Л. Филипович [36], В. Калач [20], та ін. Окремо слід відзначити аналіз правових аспектів проблематики, здійснений І. Мищаком [22] та ін. Однак згадані дослідники у своїх працях здебільшого зосереджувалися на сучасній етнорелігійній ситуації та не розглядали релігійну ідентичність у вузькоконфесійному вимірі.

Постановка проблеми. Правобережна Україна – територія Київської, Подільської та Волинської губерній, анексована Російською імперією під час другого та третього поділів Речі Посполитої у 1793 та 1795 рр., до 1917 р. була багатоконфесійним, багатонаціональним та багатоетнічним регіоном Російської імперії. Тут проживали такі етноси, як українці, євреї, поляки, росіяни, татари, пізніше німці, і були представлені такі релігійні спільноти, як православні, католики, уніати (офіційно до 1839 р.), юдеї, протестанти, старообрядці, невеликі групи мусульман і караїмів. Однак питання релігійно-конфесійної ідентичності мешканців регіону з кінця XVIII – до початку XX ст. на сьогодні все ще висвітлене фрагментарно й потребує комплексного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ідентичності представників різних християнських та нехристиянських конфесій та релігій у період кінця XVIII – початку XX ст. на Правобережжі торкалися Н. Стоколос і Н. Шеретюк [35], О. Буравський [11], Б. Скіннер [7], І. Опря [27], В. Лось [21], але, як слушно зазначила американська дослідниця релігійної історії Правобережжя Б. Скіннер, цій проблемі варто присвятити більше уваги [7, с. 200].

Постановка завдання. Проаналізувати характер і розвиток конфесійної ідентичності мешканців Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст., визначити різні характери (типи) релігійності мешканців регіону та чинники, які впливали на різну конфесійну ідентичність і зумовлювали їх ставлення один до одного.

Виклад основного матеріалу статті. Соціальна структура населення Правобережжя, з певними заувагами, на початку XIX ст. була подібною до середньовічної – більшість мешканців належала до селянства, шляхти або духовенства, що приблизно відповідало трьом станам середньовічного суспільства – “ті, що працюють”, “ті, що воюють” і “ті, що моляться”. Такий тип суспільства релігієзнавець Е. Геллнер називав агрописьменним [14, с. 38]. В агрописьменному суспільстві виробники сільськогосподарської продукції – селяни були відокремлені від привілейованого прошарку/прошарків суспільства бар’єром у вигляді освіти. Освіченість духовенства та землевласників у регіоні та неосвіченість селян сприяли різному характеру релігійної культури та, відповідно, ідентичності.

Безумовно, структура агрописьменного суспільства, про яку говорить Е. Геллнер, є ідеальним типом, і суспільство Правобережної України не відповідало їй стовідсотково, а мало винятки. Такими винятками були декілька автономних етнорелігійних нехристиянських груп, які не вписуються у схему агрописьменного суспільства: татари-мусульмани Волинської губернії, караїми та юдеї, які були здебільшого письменними та проживали як в містах, так і в селах регіону.

Ці групи, на відміну від християнських конфесій регіону, мали “непроникну”¹ релігійну ідентичність. І євреї, і мусульмани поєднували

¹Під “непроникною” релігійною ідентичністю ми маємо на увазі релігійну ідентичність, яку не можна було поєднувати чи асоціювати з іншими релігійними ідентичностями – католики і православні регіону

національну та релігійну ідентичності, що робило їх спільноти замкненими для переходів у ці спільноти з інших груп. Попри те, що проти них спрямовувалося чи не найбільше обмежувального законодавства, вони вміли підлаштуватися до різноманітних обставин, демонструючи свою гнучкість, і прагматично будували відносини з католиками та православними. Наприклад, юдей Ушер Гінцбург згадував, що його батько Ісайя Гінцбург орендував у другій половині XIX ст. земельний маєток у с. Гопчинці Київської губернії, який належав римо-католику – поміщику Жевуському, а потім православному росіянину. Родина Гінцбургів годувала нового власника маєтку полковника–росіянина кошерною їжею, приготованою на кухні у євреїв. Разом із тим через скаргу сусідських єврейських матерів малому У. Гінцбургу заборонили гратися з християнином – хлопчиком, сином власника маєтку [8].

Старообрядці Правобережжя теж були окремою автономною групою, яка до 1861 р. користувалася подібно до євреїв та мусульман регіону особистою незалежністю від землевласників, а їхню конфесійно-релігійну ідентичність можна назвати відособленою по відношенню до місцевого українського населення, якому були незрозумілі російські обрядові суперечки, адже попри давньоправославний обряд, близький до православного, вони відрізнялися етнічно – були росіянами і фактично до 1860-х рр. мали привілейоване становище порівняно з українцями. Через це православні українці, серед яких вони жили, практично ніколи не ставали старообрядцями. Всі названі вище етнорелігійні групи в масштабах регіону, окрім юдеїв, були відносно нечисленними.

Переважає більшість мешканців Правобережної України наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. належала до трьох християнських віросповідань: римо-католицького, уніатського (греко-католицького) та православного, а у другій половині XIX – на початку XX ст. – до римо-католицького та православного. Цей поділ спочатку анексії регіону Російською імперією носив умовний характер, адже місцева релігійна культура часто носила змішаний характер, а тому межі трьох конфесій значною мірою були нечіткими. Така ситуація була викликана не тільки тривалим співжиттям кількох християнських конфесій поряд упродовж кількох століть, але й тим, що в останні десятиліття перед анексією Російською імперією та у перші десятиліття XIX ст. низка мешканців регіону встигла кілька разів поміняти конфесійну приналежність.

Через це ідентичність мирян – православних, католиків та уніатів (до ліквідації уніатської церкви у 1839 р.) упродовж кінця XVIII – перших двох третин XIX ст. була у цілому розмитою та не конфліктною по відношенню один до одного. Неконфліктне і мирне співіснування та запозичення елементів одного християнського обряду іншим у низці місцевостей регіону збереглося і на початку XX ст. Соціальна структура мирян всіх трьох обрядів була неоднорідною, але їх абсолютну більшість становили селяни, що справедливо навіть щодо римо-католиків, яких традиційно ототожнюють із великими землевласниками – “панами”. Так, у Волинській губернії у другій

були представниками християнської релігії й мали взаємопроникну релігійну ідентичність та могли асоціювати себе на основі ідентичності вищого, не конфесійного рівня як християни. Натомість юдеї, як представники окремої релігії, не могли себе асоціювати з іншими групами у релігійному відношенні. У деяких випадках держава трактувала населення Правобережжя саме за релігійною, а не конфесійною ознакою.

половині XIX ст. селяни серед римо-католиків складали 54,68 % [10, с. 32].

Частина православного духовенства регіону вже наприкінці XIX ст. помічала те, що селяни різних обрядів регіону мають розмиту ідентичність і відвідують різні церкви. Так, на Різдво 1796 р. василіяни Почаївського монастиря висповідали 10 тис. осіб уніатів та православних різних єпархій регіону і виступали з проповідями відносно відпалих від уніатства. Про це доносив православний благочинний Кременецького повіту [21, с. 87], на думку якого такі дії знищували благочестиве сповідання віри. Ця ситуація, яка була конфліктною для представника духовенства – благочинного, не була приводом для конфлікту серед мирян, а сприймалася як щось звичне. На нерозуміння частиною духовенства місцевої релігійної культури впливав той факт, що православних священників у регіоні наприкінці XVIII – на початку XIX ст. не вистачало, а їхню нестачу поповнювали за рахунок священників з інших регіонів імперії, де не було ані католиків, ані уніатів.

Така ситуація була наслідком існуючої на той час релігійної культури Правобережжя. Селяни регіону, які складали абсолютну більшість населення, мали відбувати панщину до шести днів на тиждень, а тому цінували працю своїх дітей як помічників у власних господарствах та не бажали відправляти дітей вчитися. Через це система їхньої освіти до 1861 р. практично не діяла. Духовенство, на якого держава покладала завдання народної просвіти у регіоні, теж не спромоглося до 1861 р. організувати значну кількість шкіл. Про все це, описуючи труднощі запровадження освіти серед селян, писали у 1861 р. “Київські єпархіальні відомості” [40, с. 114]. Але і після скасування панщини селяни не бачили сенсу вкладатися в освіту своїх дітей, не вбачаючи практичного застосування її результатів у господарстві, адже освіта вимагала значних фінансових вкладень батьків, які переважно залишалися убогими [40, с. 119].

У таких умовах релігійна культура не могла і, здебільшого, не носила серед селян осмислений характер, заснований на вивченні догм, натомість її осердям була народна обрядовість. На цьому рівні миряни всіх трьох обрядів мали низку спільних культів. Це, зокрема, стосувалося спільного вшанування представниками трьох обрядів тих самих ікон. Такі ікони існували в містах Тиврів [12], Бердичів, Почаїв та Летичів [11, с. 8], до них здійснювалися так звані “відпусти” – особливі паломництва, причому практика відпустів була характерна для всіх трьох обрядів регіону у першій половині XIX ст. Православне духовенство, говорячи у другій половині XIX ст. про релігійну практику відпустів, яка походила від католицьких прощ і перейшла у спадок від часів Речі Посполитої, називала їх “тутешнім звичаєм”, підкреслюючи унікальність місцевої православної культури [19, с. 56]. (На Лівобережжі, яке було відносно недовго у складі Речі Посполитої, та у Південній Україні, яка не була у складі Речі Посполитої, практики відпустів серед православних не існує).

В уніатську обрядовість ще до анексії регіону проникла низка латинських римо-католицьких елементів. Одним із них був невластивий православним культ святого Антонія Падуанського. І навіть після опрацювання уніатів колишні уніати в деяких випадках продовжували дотримуватися цього культу. У 1796 р. у с. Підлісці на Поділлі селяни відмовилися віддати ікону згаданого святого після опрацювання тутешньої церкви землевласнику римо-католику, який хотів її забрати, аргументуючи це тим, що вона чудотворна [21, с. 170]. Як показала практика,

скасування уніатства в регіоні у 1839 р. не призвело до занепаду його культу навіть у другій половині XIX ст. Через це православне духовенство Волині намагалося замінити культ Антонія Падуанського культом мучениці Анастасії, пропонуючи здійснювати в день пам'яті святого Антонія – 13 червня – літургії на її честь [21, с. 171].

Яскравим прикладом спільного культу для трьох обрядів регіону першої половини XIX ст. – православного, уніатського і латинського, а згодом для католиків і православних – стала Барська ікона Богоматері, яка була початково православною, потім уніатською, а з 1837 р., коли уніатський монастир було перетворено на православний, стала знову православною, але її продовжили шанувати деякі католики як чудотворну [23]. У низці випадків представники одного обряду мали повагу до святинь іншого обряду, як, наприклад, проскурівські католики, які з пошаною ставилися до місцевої ікони Богородиці, яка колись була уніатською, а після опрацювання місцевого уніатського храму Різдва Богородиці стала православною [17]. Причому майже всі названі ікони були іконами Марії, що дає підстави зробити висновок, що сильний культ Діви Марії був спільним спочатку для трьох обрядів, а після скасування уніатства – для двох найчисленніших християнських обрядів регіону – православ'я та римо-католицизму.

Також траплялися випадки спільного вшанування ікон православними й католиками у другій половині XIX ст. у таких містах регіону, як Тарноруда, Брацлав і Любар [1, с. 77]. Це відбувалося і після значних зусиль держави, спрямованих на чітке розмежування традиційних християнських конфесій регіону. Навіть після ліквідації одного з трьох обрядів регіону – уніатського в 1839 р. (хоча деякі осередки уніатства у регіоні опиралися опрацюванню впродовж 1840-х рр.), у другій половині XIX ст. певні обрядові дії, передусім католицькі фести, залучали до свого відправлення інших християн регіону, зокрема православних [38, с. 174]. Це можна порівняти з тим, що попри заперечення унійного духовенства уніати-віряни здійснювали прощі до Києва до православних святинь наприкінці XVIII ст.

Практика відвідування мирянами святинь іншої конфесії, незважаючи на відносини між духовенством Правобережжя, існувала і на початку XX ст. Зокрема, польські католицькі селяни регіону відвідували місцеві православні монастирі і таким чином продовжували традиції міжконфесійних відносин регіону, які формувалися століттями [24, с. 93]. Ще однією особливістю регіону було поширене явище міжконфесійних шлюбів. До 1828 р. у міжконфесійних шлюбах, наприклад між католиками і православними, дітей виховували у віросповіданні за вибором батьків, а з 1828 р. згідно із законом у міжконфесійних шлюбах дітей мусили виховувати виключно у православному віросповіданні [2, с. 28]. Постійному спілкуванню представників різних обрядів також сприяло існування такого явища, як панський (шляхетський) двір, де селяни-некатолики служили землевласнику-католику і, у деяких випадках, наvertsалися у католицизм [33].

Розповсюджене серед мешканців регіону явище міжконфесійних шлюбів також свідчить про неконфліктне ставлення мирян різних обрядів один до одного. Мали місце випадки коли особа була охрещена у православної церкви, але отримала католицьке виховання [15, с. 128]. Так само були випадки, коли одна і та ж сама особа була охрещена православним священником, отримала уніатське виховання, а в результаті перейшла до католицизму [39, с. 192]. Політика жорсткого розмежування православних з католиками та

уніатами не зустрічала розуміння як з боку католицьких, так і з боку православних селян, які продовжували відвідувати римо-католицькі релігійні урочистості і в першій, і в другій половині XIX ст. Викликав занепокоєння вищого православного духовенства регіону той факт, що місцеве православне населення брало участь не тільки у своїх православних, але й у латинських відпустах. Для прикладу, у 1865 р. своє занепокоєння цим явищем висловив волинський православний архієпископ [38, с. 176].

Попри всі зусилля влади адміністративними методами роз'єднати спільну обрядовість та проникнення елементів одного обряду до іншого на низовому рівні, яка була основою для спільної ідентичності, їй це остаточно не вдалося. З цього приводу видання "Православная Подолия" у № 1 за 1906 рік, описуючи з'їзд духовенства в одному з благочиній єпархії, писала: "У деяких приходах наші православні віряни досі читають символ віри з додаванням: і від Сина. Якщо уніати могли привчити народ до такого читання протягом не більш як півсторіччя, то чому ми не змогли відучити його від такого читання протягом усього минулого століття?" [29, с. 41].

У цілому можна зробити висновок, що сильнішим був західний католицький вплив на унію, а потім і православну релігійність, ніж навпаки – православної релігійної культури на католицьку. Крім нечіткої конфесійної ідентичності, синкретична релігійність селян часто включала язичницькі дохристиянські елементи обрядовості, характерні для всіх трьох губерній регіону, що було зафіксоване сучасниками-очевидцями у своїх спогадах, творах та пресі. Так, газета "Київські губернські відомості" за 1846 р. писала про народні забобони православних мешканців Київської губернії [26, с. 64], а шляхтич І. Крашевський, описуючи звичай мешканців Полісся у Волинській губернії у 1830-х рр., охарактеризував ритуал жертвопринесення вогню [5, с. 179]. Інші освічені мешканці регіону теж писали про те, що селяни регіону схильні до забобонів. Навіть деякі освічені представники землевласницької верстви теж захоплювалися віддаванням шани природі. Так, граф І. Мархоцький у своєму маєтку на Поділлі у 1820-х рр. присвячував римській богині родючості Церері обжинкове свято.

Крім мирян, нечітка та некофліктна по відношенню до інших обрядів ідентичність часто була властива і місцевому духовенству, яке походило з уродженців краю. Варто також додати, що ще в першій половині XIX ст. до заборони з боку держави представники духовенства різних християнських обрядів на Правобережжі відвідували храми різних конфесій та виголошували там проповіді [10, с. 7]. Щоправда, це стосувалося, у першу чергу, уніатів та римо-католиків.

Не тільки селяни, але й подекуди православні священики не були обізнані з тонкощами православного обряду, або не мали всіх необхідних богослужбових книг та інструкцій, а тому могли неправильно з точки зору тодішніх правил здійснити той чи інший обряд. З цього приводу "Подільські єпархіальні відомості" у № 1 за 1862 р. писали, що рідко яка парафія у Подільській єпархії має повний перелік богослужбових книг, і закликали священиків наголошувати парафіянам на важливості того, щоб вони жертвували не на церковне начиння, а на книги [32, с. 8].

Це було пов'язане з тим, що як і селяни, які не прагнули здобувати освіту і давати її дітям, православне духовенство регіону у першій половині XIX ст. мало низький освітній рівень, а тому часто священики починали служити, не закінчивши семінарії і не розбираючись в догматичних тонкощах. Наприклад,

у Волинській єпархії у 1831 р. було 2/3 священників, які служили, не маючи богословської освіти [18, с. 13]. Через догматично-богословську необізнаність з боку деяких православних священників щодо здійснення обрядів і таїнств іноді доходило до курйозних випадків. Так, “Подільські єпархіальні відомості” у № 1 за 1865 р. писали про те, що один із священників єпархії, не знаючи порядку хрещення, тричі охрестив єврея, який хотів прийняти православ’я [31, с. 25]. У зв’язку з цим Подільська консисторія циркулярно вимагала від настоятелів кожного храму єпархії мати правила підготовки іновірців до прийняття християнської віри. Через згадані вище проблеми з освітою православне духовенство регіону було неспроможне ефективно пояснити конфесійну різницю між обрядами.

У порівнянні з православним римо-католицьке й уніатське духовенство регіону мало значно вищий рівень освіти. Так само, значно вищий рівень освіти мала польська римо-католицька землевласницька верства регіону. Зокрема, з кінця XVIII ідо 1831 р. у регіоні існувала система польських світських, але з обов’язковим вивченням догматів католицької релігії закладів, які були засновані і функціонували завдяки католицькому духовенству. Десятки таких навчальних закладів у регіоні діяли до їх ліквідації після Листопадового повстання 1830–1831 рр. [30, с. 217]. Усі ці заклади через вивчення релігії закладали учням, які там вчилися – переважно дітям духовенства та землевласників, осмислений рівень релігійності. Тому наведені вище приклади розмитої ідентичності навіть серед католиків стосувалися переважно мирян-селян.

Стійка конфесійна ідентичність частини духовенства була основою опору державній конфесійній політиці. В умовах повної ліквідації унії в Подільській губернії у 1839 р., всі віряни Греко-католицької церкви кількістю 1500 чоловік прийняли православ’я, натомість 2 священники з 16 відмовилися це робити [37]. Подібно до священників Подільської губернії стійку уніатську ідентичність та небажання міняти конфесію в 1839 р. та пізніше демонстрували уніатські ченці Волинської губернії. Так, близько половини ченців Любарського монастиря, які не дали згоди на приєднання до православ’я у 1840 р., а ченці Тригурського монастиря тієї самої губернії продовжували поминати Папу Римського і демонстрували небажання приєднуватися до православ’я [39, с. 191].

Під час повстання 1863–1864 рр. в середовищі колишніх уніатів користувалися популярністю польські антидержавні прокламації [9, с. 185]. Тобто, одна справа формально зробити вірян православними, а інша – змінити ідентичність. Це свідчить на користь того, що релігійна ідентичність змінювалася повільно як серед мирян, так і серед духовенства. Не тільки ченці, але й деякі парафіяльні священники після ліквідації уніатської церкви у 1839 р. продовжували служити по старому обряду. Також можливість “обійти” юридичну ліквідацію унії могла дати підтримка місцевого поміщика. Наприклад, у 1840 р. Подільській духовній консисторії стало відомо, що уніатський священник Гайсинського повіту С. Шостаковський служив у своєму будинку і мав утримання від поміщика [39, с. 192].

Католицька польська шляхта регіону демонструвала, з одного боку, більш чітке, ніж неписьменні селяни розуміння догматики католицизму через систему освіти й читання релігійної католицької літератури [3, с. 43]. Разом із тим ставлення з боку католиків-землевласників до православних було різним: позитивним як у Л. Ліпковського [6, с. 133], або ж негативним як у

О. Єловицького [4, с. 259].

Розуміння, попри конфесійні розбіжності, належності до одної релігії впливало на ставлення до інших релігій. Як православне духовенство регіону, так і польська католицька шляхта регіону негативно ставилися до юдаїзму у регіоні, що можна назвати спільною ознакою обох конфесій. Так, православна преса писала про єврейську змову [18, с. 16], а низка католицьких шляхтичів-землевласників регіону – І. Крашевський [5, с. 155], Ф. Гіжицький, О. Єловицький [4, с. 271] та інші – писали про юдеїв у негативному ключі, звинувачуючи останніх у жадібності та висміюючи їхні релігійні практики. При цьому М. Дубецький прямо назвав євреїв у своїх спогадах невірними [3, с. 163].

Із 1860-х рр., після відміни кріпацтва, у регіоні починається поступове поширення масової освіти, яка перестає бути прерогативою привілейованої верстви. Разом із поширенням освіти та кризою православної церкви на Правобережжі поширюється пізній протестантизм. Протестантська релігійність, на відміну від католицької та православної, через заперечення традиційної обрядовості та акцент на вивченні Біблії носила осмислений необрядовий характер, чим різко контрастувала, зокрема, із православною релігійністю на низовому рівні. Оскільки протестантами найчастіше були колишні православні, вони були “ворогами” для православної церкви регіону й отримували регулярно негативні оцінки з боку останньої.

Хоча пізній протестантизм був по своїй суті модерним явищем, яке свідчило про поступове руйнування агрописьменного середньовічного типу суспільства у регіоні, православне духовенство і влада цілеспрямовано створювали негативний образ цього релігійного руху, вбачаючи у ньому небезпеку. Своєю чергою, протестанти регіону намагалися всіляко відмежуватися від назв “сектанти” та “штундисти”, які дали їм влада та православна церква, але ці назви закріпилися за ними й існують в Україні до сьогодні [27, с. 420].

Ставлення православного духовенства та мирян до інших конфесій зазнавало змін упродовж кінця XVIII – початку XX ст., як і ставлення духовенства та мирян інших конфесій один до одного та до православних. Світоглядну зміну можна проілюструвати на прикладі поняття “секта” та “сектанти”. У 1860-х рр. православне правобережне духовенство називало сектами та сектантами громади старообрядців, які проживали в регіоні [25, с. 10]. Якщо ж говорити про початок XX ст., то слово “сектанти” починають вживати переважно по відношенню до українців-протестантів – колишніх православних, які проживали в регіоні [13, с. 10]. Водночас щодо старообрядців, місія православної церкви по відношенню до яких мала деякий успіх, почав частіше вживатися інший термін – “розкольники” [18, с. 15]. Це дає підстави говорити про те, що і релігійна ідентичність значної частини мешканців регіону кінця XVIII – початку XX ст. зазнала змін.

У цілому говорячи про ідентичність представників протестантизму, які проживали у регіоні в досліджуваній період, необхідно сказати, що навіть всередині однієї конфесії вона могла відрізнятися. Цьому сприяв національно змішаний характер деяких громад. Прикладом є баптисти, які склалися на Правобережжі у другій половині XIX – на початку XX ст. з німецьких, чеських, українських та змішаних громад. Німецькі громади, які керувалися “Гамбурзьким сповіданням віри”, були більш стійкими організаційно. Натомість етнічно українські баптистські громади мали проблему з

організаційними питаннями, переживали “релігійні бродіння” та випадки повернення у православ’я [28, с. 150]. Ситуація змінилася лише на початку XX ст. в умовах розростання загальноросійського євангельського руху та зміцнення позицій у ньому континентального баптизму.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Таким чином, упродовж кінця XVIII – початку XX ст. релігійна ідентичність представників старих історичних християнських конфесій Правобережжя – православ’я, римо-католицизму та уніатства (до скасування) носила дворівневий характер. Релігійність здебільшого неосвічених мирян-селян була розмитою, неконфліктною по відношенню один до одного, а межі “конфесій” носили нечіткий характер. Основою для спільної релігійності була спільна обрядовість. Натомість релігійність освічених прошарків населення носила більш осмислений характер, що пояснюється вивченням релігійних догматів.

Через те, що релігійна ідентичність пізніх протестантів носила принципово відмінний, необрядовий характер, заснований на вивченні Біблії, вони сприймалися православними як щось чуже й зазнавали з їх боку негативного ставлення. Так само негативного ставлення зазнавали юдеї, етноконфесійна ідентичність яких була непроникною по відношенню до християнських конфесій регіону і навпаки. Окремими невеликими етнорелігійними групами в регіоні з власною ідентичністю були татари-мусульмани та караїми.

Перспективним напрямком подальших досліджень залишається вивчення релігійної ідентичності мешканців Правобережжя із залученням невідомих раніше джерел, зокрема архівних даних.

Список використаних джерел:

1. Beauvois, D 1997. ‘Religie a narody w walce rosyjsko-polskiej na Ukrainie prawobrzeżnej w latach 1863-1914, *Przegląd Historyczny*, №88, s. 73–94.
2. Bobrowski, T 1900. *Pamiętniki Tadeusza Bobrowskiego*, t. 1, Lwów: *Nakładem Funduszu testamentowego*, 417 s.
3. Dubiecki, M 1914. *Na kresach i za kresami*, Kijów: *Nakładem księgarni Leona Idzikowskiego*, 236 s.
4. Jełowicki, A 1839. *Moje wspomnienia*, Paryż: *Wydanie Alekdandra Jełowickiego i spółki*, s.
5. Kraszewski, I 1840. *Wspomnienia z Wołynia, Polesia i Litwy*, t. 1. Wilno: *Nakł. i Druk. J. Glücksberga*, 203 s.
6. Lipkowski, L 1913. *Moje wspomnienia 1849–1912*, Kraków: *nakładem autora*, 324 s.
7. Skinner, B 2014–2015. ‘Валентина Лось. Уніатська Церква на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.: організаційна структура та культурно-релігійний аспект (Київ: Друкарня Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, 2013. 300 с.) : рецензія’, *Київська Академія*, Вип. 12, с. 195–203.
8. Агад Га-ам в селі Гопчиця. Село Гопчиця і панський будинок. Доступно: <<http://hopchytsya.com.ua/ahad-ha-am-hopchytsya-1/>>. [24 Травень 2021].
9. Баляс, І 2012. ‘Міжконфесійне протистояння православного, уніатського та католицького духовенства волинської губернії на основі “Волинских епархіальних відомостей”’, *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія IV: Історичні науки, с. 78–87.
10. Буравський, О 2004. *Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст.*, Житомир: *Видавництво ЖДУ*, 168 с.

11. Буравський, О 2011. 'Римо-Католицька Церква в контексті міжконфесійних відносин на Правобережній Україні наприкінці XVIII – початку XIX ст.', *"Гілея: науковий вісник": Збірник наукових праць*, Вип. 47 (5), с. 5–11.
12. Бучковський, О 2020. Сторінки історії: ікона Матері Божої Тиврівської. Доступно: <<https://kmc.media/2020/08/22/storinky-istoriyi-ikona-materi-bozhoyi-tyvrivskoyi.html>>. [24 Травень 2021].
13. В преддверии нового года, 1908. *Киевские епархиальные ведомости*, № 1, с. 10–13.
14. Геллнер, Е 2003. Нації та націоналізм; Націоналізм, пер. з англ. Г Касьянов, Київ: Таксон, 300 с.
15. Голій, РВ 2013. "Відомості про відступників" як історичне джерело конфесійних конверсій у 30-ті роки XIX ст. (на прикладі Волинської губернії)', *Науковий вісник Східноєвропейського університету імені Лесі Українки*, № 21, с. 127–133.
16. Духовное просвещение на Волыни в первые годы по воссоединении, 1913. *Волынские епархиальные ведомости*, № 1–2, с. 12–13.
17. Єсюнін, С 2018. Сторінки історії православної церкви у місті Хмельницькому: храм Різдва Богородиці, Доступно: <<https://khm.gov.ua/uk/content/storinky-istoriyi-pravoslavnoyi-cerkvy-u-misti-hmelnyckomu-hram-rizdva-bogorodyci>>. [24 Травень 2021].
18. Из обозрения духовных журналов, 1912. *Волынские епархиальные ведомости*, № 1, с. 15–16.
19. Историко-статистическое описание местечка Сатанова Проскуровского уезда Подольской губернии и находящегося близ него Свято-Троицкого Заштатного Монастыря, составлено из сведений, доставленных Священником М. Орловским, 1862. *Подольские епархиальные ведомости*, №2, часть неофициальная, с. 47–56.
20. Калач, В 2018. 'Форми та рівні релігійної ідентичності: теоретико-методологічний аналіз', *Українська полоністика*, Випуск 15, с. 31–40.
21. Лось, ВЕ 2013. Уніатська Церква на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.: організаційна структура та культурно-релігійний аспект, Київ: НБУВ, 300 с.
22. Мишак, ІМ 2012. 'Удосконалення конституційного законодавства України у сфері свободи совісті та віросповідання відповідно до міжнародно-правових норм та стандартів', *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*, № 4, с. 37–40.
23. Моцпан, Р (п.д.). Чудотворна ікона Божої Матері "Барська", Доступно: <https://blagobar.church.ua/svyatini/?fbclid=IwAR2AV1xLcYre5BU7-WPVTtcSeSxK--kJCM2FHNjtFPa-IrgUx6VI69e_fik>. [24 Травень 2021].
24. Надтока, ГМ 1998. 'Міжконфесійні відносини в Україні на початку XX ст.', *Український історичний журнал*, № 5, с. 86–99.
25. Нынешний состав Подольской епархии, 1862. *Подольские епархиальные ведомости*, № 1, часть вторая неофициальная, с. 9–10.
26. О гаданиях у Малоросиян 24 и 30 ноября во дни св. Великомученицы Екатерины и св. ап. Андрея Первозванного, 1846. *Киевские губернские ведомости*, № 8, с. 64–67.
27. Опря, ІА 2017. 'У пошуках власної ідентичності: пізньопротестантські конфесії Правобережної України у кінці XIX – на початку XX ст.', *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки*, Том 27, с. 419–425.
28. Павлюк, ГВ 2011. 'Особливості внутрішньоцерковного життя баптистських громад Волинської губернії в другій половині XIX – на початку XX ст.', *Наукові записки Національного університету "Острозька академія"*, Сер.: Історичне релігієзнавство, Вип. 4, с. 145–158.
29. Пастырское совещание, 1906. *Православная Подолия*, № 1, с. 32–53.

30. Поліщук, ЮМ 2012. Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.), Київ: *ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*, 432 с.
31. Потверждение Духовенству о точном соблюдении правил, относительно приготовления иноверцев-нехристиан к принятию христианской веры, 1865. *Подольские епархиальные ведомости*, №1, часть первая официальная, с. 25.
32. Продажа церковных книг при Подольской Духовной консистории, 1862. *Подольские епархиальные ведомости*, №1, часть неофициальная, с. 7–9.
33. Пушкар, Н (n.d.). Тадеуш Чацький з русофільських позицій І. Г. Кулжинського в його спогадах про Волинь, Доступно: <<http://volodymyrmuseum.com/naukovi-statti/206-tadeush-chatskyu-z-rusofilskykh-pozytsiy-i-h-kulzhynskoho-v-yoho-spohadakh-pro-volyn>>. [24 Травень 2021].
34. Сміт, Е 1994. Національна ідентичність, пер. з англ. П. Тарашука, Київ: *Основи*, 223 с.
35. Стоколос, НГ & Шеретюк, РМ 2012. Драма Церкви, Рівне: *ПП ДМ*, 347 с.
36. Филипович, Л 2018. “Православний атеїст” як специфічна форма релігійної ідентичності в сучасній Україні, *Історія релігій в Україні*, Науковий щорічник, Вип. 28. Частина II, с. 531–544.
37. Хіхляч, Б (n.d.). З історії греко-католицької церкви на Поділлі (XVII–XIX ст.), Доступно: <https://dekanat.at.ua/publ/b_khikhlach_quot_z_istoriji_greko_katolick_oji_cerkvi_na_podilli_xvii_xix_st_quot/1-1-0-1>. [24 Травень 2021].
38. Шеретюк, РМ 2014. “Змагання за душі” як один із засобів зміцнення позицій російської православної церкви на Правобережній Україні (середина – друга половина XIX ст.), *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”*, Серія: Історичне релігієзнавство, Вип. 11, с. 169–180.
39. Шеретюк, РМ 2014. ‘Заходи урядових і церковних структур щодо нейтралізації реакції населення Правобережжя на його “возз’єднання” з російською православною церквою 1839 р.’, *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”*, Серія: Історичне релігієзнавство, Вип. 9, с. 185–198.
40. Школы при сельских церквях Киевской епархии, 1861. *Киевские епархиальные ведомости*, № 4, часть вторая неофициальная, с. 108–121

Referencies

1. Beauvois, D 1997. ‘Religie a narody w walce rosyjsko-polskiej na Ukrainie prawobrzeżnej w latach 1863-1914, *Przegląd Historyczny*, №88, s. 73–94.
2. Bobrowski, T 1900. Pamiętniki Tadeusza Bobrowskiego, t. 1, Lwów: *Nakładem Funduszu testamentowego*, 417 s.
3. Dubiecki, M 1914. Na kresach i za kresami, Kijów: *Nakładem księgarni Leona Idzikowskiego*, 236 s.
4. Jełowicki, A 1839. Moje wspomnienia, Paryż: *Wydanie Alekdandra Jełowickiego i spółki*, s.
5. Kraszewski, I 1840. Wspomnienia z Wołynia, Polesia i Litwy, t. 1. Wilno: *Nakł. i Druk. J. Glücksberga*, 203 s.
6. Lipkowski, L 1913. Moje wspomnienia 1849–1912, Kraków: *nakładem autora*, 324 s.
7. Skinner, B 2014–2015. ‘Valentyna Los’. Uniats'ka Tserkva na Pravoberezhniy Ukrayini naprykintsi XVIII – pershiy polovyni XIX st.: orhanizatsiyna struktura ta kul'turno-relihiynyy aspekt (Uniate Church in the Right Bank of Ukraine in the late XVIII – first half of the XIX century: organizational structure and cultural and religious aspect) (Kyiv: Drukarnya Natsional'noyi biblioteky Ukrayiny imeni V. I. Vernads'koho, 2013. 300 s.) : retsenziya’, *Kyyivs'ka Akademiya*, Vyp. 12, 195-203.
8. *Ahad Ha-am v seli Hopchytsya. Selo Hopchytsya i pans'kyu budynok*. (Agad Ga-am in the village of Gopchytsia. The village of Gopchytsia and the manor house). Dostupno: <<http://hopchytsya.com.ua/ahad-ha-am-hopchytsya-1/>>. [24 Traven 2021].
9. Balyas, I 2012. ‘Mizhkonfesiynе protystoyannya pravoslavnoho, uniats'koho ta katolyts'koho dukhovenstva volyns'koyi huberniyi na osnovi “Volynskykh

- eparkhial'nykh vidomostey". (Interconfessional confrontation between the Orthodox, Uniate and Catholic clergy of the Volyn province on the basis of the "Volyn Diocesan Sheets"). *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova*, Seriya IV: Istorychni nauky, s. 78–87.
10. Buravs'kyi, O 2004. Polyaky Volyni u druhiy polovyni XIX – na pochatku XX st. (Poles in Volyn in the second half of the XIX – early XX centuries), Zhytomyr: Vydavnytstvo ZhDU. 168 s.
 11. Buravs'kyi, O 2011. 'Rymo-Katolyts'ka Tserkva v konteksti mizhkonfesiynykh vidnosyn na Pravoberezhniy Ukrayini naprykintsi XVIII – pochatku XIX st. (The Roman Catholic Church in the context of interconfessional relations in the Right Bank Ukraine in the late XVIII – early XIX century.)', *"Hileya: naukovyy visnyk": Zbirnyk naukovykh prats'*, Vyp. 47 (5), s. 5–11.
 12. Buchkovs'kyi, O 2020. Storinky istoriyi: ikona Materi Bozhoyi Tyvriivs'koyi (Pages of history: the icon of the Mother of God of Tyvriiv). Dostupno: <<https://kmc.media/2020/08/22/storinky-istoriyi-ikona-materi-bozhoyi-tyvriivskoyi.html>>. [24 Traven 2021].
 13. V preddveryi novoho hoda (On the eve of the new year), 1908. *Kyevskye eparkhial'nye vedomosti*, № 1, s. 10–13.
 14. Hellner, E 2003. Natsiyi ta natsionalizm; Natsionalizm. per. z anhl. H Kas'yanov (Nations and Nationalism; Nationalism.), Kyiv: *Takson*, 300 s.
 15. Holii, RV 2013. "Vidomosti pro vidstupnykiv" yak istorychne dzherelo konfesiynykh konversiy u 30-ti roky XIX st. (na prykladi Volyns'koyi huberniyi) ("Information about apostates" as a historical source of confessional conversions in the 30s of the XIX century. (on the example of Volyn province)), *Naukovyy visnyk Shkhidnoyeuropeys'koho universytetu imeni Lesi Ukrayinky*, № 21, 127–133.
 16. Duhovnoe prosveshchenie na Volyni v pervye gody po vozsoedinenii (Spiritual enlightenment in Volyn in the first years after the reunification), 1913. *Volynskie eparkhial'nye vedomosti*, № 1–2, s. 12–13.
 17. Yesyunin, S 2018. Storinky istoriyi pravoslavnoyi tserkvy u misti Khmel'nyts'komu: khram Rizdva Bohorodytsi (Pages of the history of the Orthodox Church in the city of Khmelnytsky: the Church of the Nativity of the Virgin). Dostupno: <<https://khm.gov.ua/uk/content/storinky-istoriyi-pravoslavnoyi-cerkvy-u-misti-hmelnytskomu-hram-rizdva-bogorodyci>>. [24 Traven 2021].
 18. Iz obozreniya duhovnykh zhurnalov (From a review of spiritual journals), 1912. *Volynskie eparkhial'nye vedomosti*, s. 15–16.
 19. Istoriko-statisticheskoe opisanie mestechka Satanova Proskurovskogo uezda Podol'skoj gubernii i nahodjashhegosja bliz nego Svjato-Troickogo Zashtatnogo Monastyrsa, sostavleno iz svedenij, dostavlennykh Svjashhennikom M. Orlovskim (The historical and statistical description of the town of Satanov in the Proskurovsky district of the Podolsk province and the Holy Trinity Zashtatny Monastery located nearby was compiled from the information delivered by Priest M. Orlovsky), 1862. *Podol'skie eparkhial'nye vedomosti*, № 2, chast' neoficial'naja, s. 47–56.
 20. Kalach, V 2018. 'Formy ta rivni relihiynoyi identychnosti: teoretyko-metodolohichnyy analiz. (Forms and levels of religious identity: theoretical and methodological analysis)', *Ukrayins'ka polonistyka*, Vypusk 15, s. 31–40.
 21. Los', VE 2013. Uniats'ka Tserkva na Pravoberezhniy Ukrayini naprykintsi XVIII – pershiy polovyni XIX st.: orhanizatsiyna struktura ta kul'turno–relihiynnyy aspekt (Uniate Church in the Right Bank of Ukraine in the late XVIII – first half of the XIX century: organizational structure and cultural and religious aspect), Kyiv: *NBUV*, 300 s.
 22. Myshchak, IM 2012. 'Udoskonalennya konstytutsiynoho zakonodavstva Ukrayiny u sferi svobody sovisti ta virospovidannya vidpovidno do mizhnarodno-pravovykh norm ta standartiv (Improving the constitutional legislation of Ukraine in the field of freedom of conscience and religion in accordance with international legal norms and

- standards)', *Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoyi Rady Ukrainy*, № 4, s. 37–40.
23. Motspan, R (n.d.). Chudotvorna ikona Bozhoyi Materi "Bars'ka" (Miraculous icon of the Mother of God "Barska"). Dostupno: <https://blagobar.church.ua/svyatini/?fbclid=IwAR2AV1xLcYre5BU7-WPVTtcSeSxK--kJCM2FHNjtFPa-IrgUx6VI69e_fik>. [24 Traven 2021].
24. Nadтока, НМ 1998. 'Mizhkonfesiyni vidnosyny v Ukraini na pochatku XX st. (Interconfessional relations in Ukraine in the early XX century)', *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal*, № 5, s. 86–99.
25. Nyneshnij sostav Podol'skoj eparhii (The current composition of the Podolsk diocese), 1862. *Podol'skie eparhial'nye vedomosti*, № 1, chast' vtoraja neoficial'naja, s. 9–10.
26. O gadaniyah u Malorosijan 24 i 30 nojabrja vo dni sv. Velikomuchenicy Ekateriny i sv. ap. Andreja Pervozvanogo (About fortune-telling among the Little Russians on November 24 and 30 during the days of St. Great Martyrs Catherine and St. ap. Andrew the First-Called), 1846. *Kievskie gubernskie vedomosti*, № 8, s. 64–67.
27. Oprya, ІА 2017. 'U poshukakh vlasnoyi identychnosti: pizn'oprotestants'ki konfesiyyi Pravoberezhnoyi Ukrainy u kintsi XIX – na pochatku XX st. (In Search of Their Own Identity: Late Protestant Denominations of Right-Bank Ukraine in the Late XIX and Early XX Centuries)', *Naukovi pratsi Kam'yanets'-Podil's'koho natsional'noho universytetu imeni Ivana Ohiyenka: Istorychni nauky*. Tom 27, s. 419–425.
28. Pavlyuk, HV 2011. 'Osoblyvosti vnutrishn'otserkovnoho zhyttya baptysts'kykh hromad Volyns'koyi huberniyi v druhiy polovyni XIX – na pochatku XX st. (Features of the intra-church life of the Baptist communities of the Volyn province in the second half of the XIX – early XX centuries)', *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiya". Ser.: Istorychne relihiyeznavstvo*, Vyp. 4, s. 145–158.
29. Pastyrskoe soveshhanie (Pastoral conference), 1906. *Pravoslavnaja Podolija*, № 1, s. 32–53.
30. Polishchuk, YuM 2012. *Natsional'ni menshyny Pravoberezhzhya Ukrainy u konteksti etnichnoyi polityky Rosiys'koyi imperiyi (kinets' XVIII – pochatok XX st.)*. (National minorities of the Right-Bank of Ukraine in the context of ethnic policy of the Russian Empire (late XVIII – early XX centuries), Kyiv: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrainy, s. 432.
31. Potverzhdenie Duhovenstvu o tochnom sobljudenii pravil, otnositel'no prigotovleniya inovercev-nehristian k prinjatiju hristianskoj very (Confirmation to the Clergy about the exact observance of the rules regarding the preparation of non-Christian gentiles for the adoption of the Christian faith), 1865. *Podol'skie eparhial'nye vedomosti*, №1, chast' pervaja oficial'naja, 25.
32. Prodazha cerkovnykh knig pri Podol'skoj Duhovnoj konsistorii (Sale of church books at the Podolsk Spiritual consistory), 1862. *Podol'skie eparhial'nye vedomosti*, №1, chast' neoficial'naja, 7–9.
33. Pushkar, N (n.d.). Tadeush Chats'kyi z rusofil's'kykh pozytsiy I. H. Kulzhyns'koho v yoho spohadakh pro Volyn' (Tadeusz Chatski from the Russophile positions of I. G. Kulzhynsky in his memoirs about Volhynia), Dostupno: <<http://volodymyrmuseum.com/naukovi-statti/206-tadeush-chatskyi-z-rusofil'skykh-pozytsiy-i-h-kulzhynskoho-v-yoho-spohadakh-pro-volyn->>. [24 Traven 2021].
34. Smit, E 1994. Natsional'na identychnist' (National Identity), per. z anhliys'koyi P. Tarashchuka, Kyiv: *Osnovy*, 223 s.
35. Stokolos, NH & Sheretyuk, RM 2012. Drama Tserkvy (The drama of the Church), Rivne: *PP DM*, 347 s.
36. Fylypovych, L 2018. "Pravoslavnyy ateyist" yak spetsyfichna forma relihiynoyi identychnosti v suchasniy Ukraini ("Orthodox atheist" as a specific form of religious identity in modern Ukraine)', *Istoriya relihiy v Ukraini. Naukovyy shchorichnyk*. Vyp. 28. Chastyna II, s. 531–544.

37. Khikhlach, B (n.d.). Z istoriyi hreko-katolyts'koyi tserkvy na Podilli (XVII–XIX st.) (From the history of the Greek Catholic Church in Podolia (XVII-XIX centuries)), Dostupno: https://dekanat.at.ua/publ/b_khikhlach_quot_z_istoriji_greko_katolickoji_cerkvi_na_podilli_xvii_xix_st_quot/1-1-0-1>. [24 Traven 2021].
38. Sheretyuk, RM 2014. “Zmahannya za dushi” yak ody z zasobiv zmitsnennya pozytsiy rosiys'koyi pravoslavnoyi tserkvy na Pravoberezhniy Ukrayini (seredyna – druha polovyna XIX st.) (“Competition for souls” as one of the means of strengthening the position of the Russian Orthodox Church on the Right Bank of Ukraine (middle – second half of the XIX century)), *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu “Ostroz'ka akademiya”*, Seriya: Istorychne relihiyeznastvo, Vyp. 11, s. 169–180.
39. Sheretyuk, RM 2014. ‘Zakhody uryadovykh i tserkovnykh struktur shchodo neytralizatsiyi reaktsiyi naselennya Pravoberezhzhya na yoho “vozz'yednannya” z rosiys'koyu pravoslavnoyu tserkvoyu 1839 r. (Measures taken by government and church structures to neutralize the reaction of the population of the Right Bank to its “reunification” with the Russian Orthodox Church in 1839.)’, *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu “Ostroz'ka akademiya”*, Seriya: Istorychne relihiyeznastvo, Vyp. 9, s. 185–198.
40. Shkoly pri sel'skih cerkvjah Kievskoj eparhii (Schools at rural churches of the Kiev diocese), 1861. *Kievskie eparhial'nye vedomosti*, № 4, chast' vtoraja neoficial'naja, s. 108–121.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Акмалдінова Вікторія Євгенівна	старший викладач кафедри організації авіаційних перевезень факультету транспорту, менеджменту та логістики, Національний авіаційний університет (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : victoriia.acmaldinova@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0002-7087-2088
Войтович Ігор Станіславович	доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри інформаційно-комунікаційних технологій та методики викладання інформатики, Рівненський державний гуманітарний університет (Рівне, Україна) <i>E-mail</i> : igor.voitovych@rshu.edu.ua <i>ORCID</i> : 0000-0003-2813-5225
Галицький Олександр Вадимович	старший викладач кафедри комп'ютерної інженерії та освітніх вимірювань, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : o.v.galutskyi@npu.edu.ua <i>ORCID</i> : 0000-0002-7694-3019
Задорожна Ольга Миколаївна	кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології вищої школи, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : olg_zador@ukr.net <i>ORCID</i> : 0000-0002-7451-1685
Кіндрат Павло Вадимович	кандидат юридичних наук, доцент кафедри інформаційно-комунікаційних технологій та методики викладання інформатики, Рівненський державний гуманітарний університет (Рівне, Україна) <i>E-mail</i> : kindratvad@ukr.net <i>ORCID</i> : 0000-0003-0351-3349
Мащенко Володимир Андрійович	кандидат фізико-математичних наук, доцент, доцент кафедри хімічних технологій та інженерії, Технічний фаховий коледж Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна) <i>E-mail</i> : v.a.mashchenko@nuwm.edu.ua <i>ORCID</i> : 0000-0001-6968-762X
Микитенко Павло Васильович	кандидат педагогічних наук, доцент кафедри медичної і біологічної фізики та інформатики, Національний медичний університет імені О. О. Богомольця (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : mikitenko_p@npu.edu.ua <i>ORCID</i> : 0000-0003-1188-4334
Сняtkова Тетяна Миколаївна	асистент кафедри педагогіки і психології дошкільної освіти, аспірант кафедри спеціальної психології та медицини, факультет спеціальної та інклюзивної освіти, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : snyatkova74@ukr.net <i>ORCID</i> : 0000-0003-3374-3532
Секісов Валерій Юрійович	викладач кафедри богослов'я, Євангельський теологічний університет (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : sekisov1@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0001-7782-716X
Щетінін Олексій Вікторович	аспірант кафедри богослов'я та релігієзнавства факультету філософії та суспільствознавства, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (Київ, Україна) <i>E-mail</i> : woshiyalikesi@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0003-1692-3021

AUTHORS

Victoria Akmaldinova	Senior Lecturer of the Air Transportation Management Department, Faculty of Transport, Management and Logistics, National Aviation University (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : victoria.aemaldinova@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0002-7087-2088
Ihor Voitovych	Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of Department of Information and Communication Technologies and Methods of Teaching Informatics, Rivne State University for the Humanities (Rivne, Ukraine) <i>E-mail</i> : ihor.voitovych@rshu.edu.ua <i>ORCID</i> : 0000-0003-2813-5225
Oleksandr Halytskyi	Senior Lecturer of the Department of Computer Engineering and Educational Measurements, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : o.v.galutskyi@npu.edu.ua <i>ORCID</i> : 0000-0002-7694-3019
Olha Zadorozhna	PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of Pedagogy and Psychology of Higher Education, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : olg_zador@ukr.net <i>ORCID</i> : 0000-0002-7451-1685
Pavlo Kindrat	PhD in Juridicy, Associate Professor of the Department of Information and Communication Technologies and Methods of Teaching Informatics, Rivne State University for the Humanities (Rivne, Ukraine) <i>E-mail</i> : kindratvad@ukr.net <i>ORCID</i> : 0000-0003-0351-3349
Vladimir Mashchenko	PhD in Physic and Mathematic, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Chemical Technology and Engineering, Technical Vocational College of the National University of Water Management and Nature Management (Rivne, Ukraine) <i>E-mail</i> : v.a.mashchenko@nuwm.edu.ua <i>ORCID</i> : 0000-0001-6968-762X
Pavlo Mykytenko	PhD in Pedagogy, Associate Professor of the Department of Medical and Biological Physics and Informatics, Bogomolets National Medical University (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : mikitenko_p@npu.edu.ua <i>ORCID</i> : 0000-0003-1188-4334
Tetyana Snyatkova	Assistant of the Department of Pedagogy and Psychology of Preschool Education, PhD student of the Department of Special Psychology and Medicine, Faculty of Special and Inclusive Education, National Pedagogical Dragomanov University (Kyiv, Ukraine) <i>E-mail</i> : snyatkova74@ukr.net <i>ORCID</i> : 0000-0003-3374-3532
Valerii Sekisov	Lecturer at the Department of Theology Evangel theological university (Kiev, Ukraine) <i>E-mail</i> : sekisov1@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0001-7782-716X
Oleksii Shchetinin	PhD student of the Department of Theology and Religious Studies, Faculty of Philosophy and Social Sciences, National Pedagogical Dragomanov University (Kiev, Ukraine) <i>E-mail</i> : woshiyalikesi@gmail.com <i>ORCID</i> : 0000-0003-1692-3021

**ІНДЕКСУВАННЯ ВИДАННЯ
“ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”**

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПISY ДО НАУКОВОГО ВИДАННЯ “ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ”

1. Мова написання рукопису статті: українська, російська, англійська, німецька, французька, польська.
2. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції *journal.discourse@gmail.com* у форматі “Автор-Назвастатті.doc”.
3. Рукопис статті, підписаний авторами, супроводжується:
 - зовнішньою рецензією (для авторів без вченого ступеня) із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), завіреною печаткою;
 - якщо рукопис публікується іноземною мовою, стаття супроводжується перекладом завіреним фахівцем з іноземної мови (бюро перекладів, або викладачем ВНЗ іноземної мови);
 - розширеною анотацією (двома мовами, одна з яких англійська) в залежності від мови написання рукопису статті (додаток 2);
 - відомостями про автора (авторів) (додатку 1).
4. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки журнал є відкритим джерелом інформації. Авторський текст не має бути опублікованим раніше та не бути перекладом раніше опублікованої статті. За зміст статті та інформаційне наповнення несе відповідальність автор (автори) статті та рецензенти.
5. Форма подання статті:
 - обсяг рукопису – 20-24 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків), включаючи рисунки та таблиці;
 - кількість співавторів – не більше чотирьох, як виняток до п’яти;
 - стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора *Microsoft Word for Windows®* (версії 97, 2000, XP, 2003, 2007) або сумісного редактора;
 - рукопис повинен мати наскрізну нумерацію сторінок із вільним розміщенням нумерації в листі;
 - формат аркуша – А4 (210×297), орієнтація сторінки – “книжна”; поля: ліворуч – 2,5 см; праворуч – 2 см; зверху – 2 см; знизу – 2 см; інтервал між рядками – 1,5 пт.; інтервал між абзацами “до”, “після” – 0 пт; відступи “праворуч”, “ліворуч” – 0 пт; відступ першої строчки – 1,27 см;
 - рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об’єкт. Положення об’єкта – “в тексті”;
 - рисунки, створені у вбудованому у *Microsoft Word* редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об’єкти;
 - рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше посилання в тексті.
 - Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:
 - індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.);
 - ініціали та прізвища авторів у верхньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.). Порядок подання: ім’я, по батькові, прізвище;
 - науковий ступінь, вчене звання (Time New Roman, 12 пт.);
 - електронна пошта автора;
 - *порожній рядок*;
 - назва статті – великими літерами, по центру, українською (або регіональною мовою) та англійською мовами (Time New Roman, 14 пт., жирний). Назва статті
 - подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;
 - *порожній рядок*;

- анотація (Time New Roman, 12 пт., *курсив*) (додаток 2);
 - *порожній рядок*;
 - ключові слова (3-10 слів) українською, або регіональною мовою та англійською мовами (Time New Roman, 12 пт., *курсив*);
 - *Основний текст статті повинен містити наступні рубрики*:
 - актуальність теми дослідження (Time New Roman, 14 пт.);
 - постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями (Time New Roman, 14 пт.);
 - аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття (Time New Roman, 14 пт.);
 - постановка завдання (Time New Roman, 14 пт.);
 - виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів (Time New Roman, 14 пт.);
 - висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку (Time New Roman, 14 пт.).
 - *порожній рядок*;
 - Список використаних джерел (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру)
 - References (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру);
 - надійшла стаття до редакції у нижньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.) у форматі (ДД.ММ.РРРР);
 - бібліографічний опис для цитування (Time New Roman, 12 пт.) (додаток 3).
6. Літературні джерела, що цитуються, повинні бути пронумеровані. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: "... відомо з [4]. ..." або "... розглянуто у [4, с. 203] ...". Список літератури наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до Harvard Referencing style (гуманітарні науки та суспільні науки) – (http://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/16051/22/Harvard_Referencing_style.PDF).
7. Список літератури транслітерується латинськими літерами (References). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою у дужках.

Автор (автори) може бути ознайомлений з коректурою статті. Зміна верстки автором, за виключенням виправлення помилок, не допускається. Виправлену та підписану коректуру слід повернути до редакції протягом двох днів після її отримання.

Рішення про можливість публікації статті приймає редколегія та незалежні рецензенти.

Робота, що не відповідає вищезазначеним вимогам, буде повернена відповідальним секретарем редколегії.

Додаток 1

Відомості про автора (авторів)

	Українською мовою	Англійською мовою
Прізвище, ім'я, по батькові		
Науковий ступінь		
Учене звання		
Посада		
Кафедра		
Місце роботи (вищий навчальний заклад, кафедра без скорочень)		
Сфера наукових інтересів		
Джерело фінансування, напр., "Виконано за грантом <i>назва</i> , №..., НДР №..." або інше.		
Адреса надсилання видання		
Електронна адреса		
Номер мобільного телефону		
ID (у системі наукової ідентифікації)	Якщо є, або ж зареєструватися	
ORCID (http://orcid.org/)	Обов'язково	
Назва статті		

Додаток 2

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ АНОТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження.
Постановка проблеми.
Аналіз останніх досліджень і публікацій.
Постановка завдання.
Виклад основного матеріалу.
Висновки.
Ключові слова:

Urgency of the research.

Target setting.
Actual scientific researches and issues analysis.
The research objective.
The statement of basic materials.
Conclusions.
Keywords:

Додаток 3

Бібліографічний опис для цитування:

Петренко, ТГ & Бойко, ВВ 2017, 'Вплив соціуму на девіантну поведінку дітей та молоді', *Освітній дискурс : збірник наукових праць*, № 1 (1). с. 15-21.

Наукове видання

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

Випуск 33(5), 2021

Scientific edition

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

Volume 33(5), 2021

Шеф-редактор: В. П. Андрущенко
Головний редактор: О. П. Кивлюк
Відповідальний редактор: І. О. Мордоус

Співзасновники:
ТОВ “Науково-інформаційне агентство “Наука-технології-інформація”
Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова

Підписано до друку 31 травня 2021 р.
Формат 60х84/8. Ум.друк.арк. 6,4. Наклад 300 пр. Зам. № 101

Друк:
ФОП Корзун Д.Ю.
21027, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
тел.: (0432) 69-67-69, 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852
e-mail: tvory2009@gmail.com
<http://www.tvoru.com.ua>